

Sloboda u krugu

Ana Batrićević

Dr Ana Batrićević

SLOBODA U KRUGU

Beograd, 2021

Dr Ana Batrićević
Sloboda u krugu

Izdavač
Institut za kriminološka i sociološka istraživanja
Gračanička 18, Beograd

E-mail
krinstitut@gmail.com

Za izdavača
Dr Ivana Stevanović

Recenzenti
Prof. dr Milana Ljubičić
Prof. dr Slađana Jovanović
Dr Ivana Stevanović

Kompjuterska obrada teksta
Slavica Miličić

Dizajn korica
Ana Batrićević

Štampa
Pekograf

Tiraž
300

Objavljivanje ove knjige finansiralo je
Ministarstvo prosvete, nauke i tehnološkog razvoja
Republike Srbije

SADRŽAJ

1. Uvodna razmatranja	9
2. Sloboda neslobodnih	17
3. Osobnosti „Krug“ i težine njegovih izazova	29
4. Inovativni programi resocijalizacije osuđenih lica uz pomoć životinja	47
4.1. Intervencije zasnovane na interakciji između ljudi i životinja – opšta razmatranja	47
4.2. Programi rada sa životinjama u zatvorima (Prison-based Animal Programs - PAPs)	57
5. Resocijalizacija osuđenih lica uz pomoć pasa u zatvorima sa visokim stepenom obezbeđenja – inostrana iskustva i primeri.....	61
5.1. Opšta razmatranja – programi rada sa psima u uslovima intenzivnih zatvorskih deprivacija	61

5.2. Program udruženja „Healing Species“ koji se sprovodi u dva zatvora sa maksimalnim obezbeđenjem u Južnoj Karolini	65
5.3. Program pod nazivom „Prison Pup“ koji sprovodi udruženje „Canine Support Team“ u ženskom zatvoru u Kaliforniji	74
6. Kazneno-popravni zavod u Sremskoj Mitrovici – jedina ustanova za izvršenje krivičnih sankcija sa azilom za napuštene pse	85
6.1. Prihvatilište za napuštene pse u Kazneno-popravnom zavodu u Sremskoj Mitrovici.....	85
6.2. Udomljavanje pasa iz prihvatilišta za napuštene pse u Kazneno-popravnom zavodu u Sremskoj Mitrovici.....	90
6.3. O radu osuđenih lica sa psima u Kazneno-popravnom zavodu u Sremskoj Mitrovici.....	94
7. Empirijsko istraživanje o primeni programa rada osuđenih lica sa psima u zatvorenom odeljenju Kazneno-popravnog zavoda u Sremskoj Mitrovici	109
7.1. Metodološki okviri	109
7.1.1. Metodološki okviri - uvodna razmatranja.....	109
7.1.2. Posmatranje.....	111
7.1.3. Fotografisanje	119

7.1.3.1. Fotografija kao umetnost i sredstvo istraživanja društva.....	119
7.1.3.2. Dokumentarna fotografija	122
7.1.3.3. Foto priča	125
7.1.3.4. Foto elicitacija.....	126
7.1.3.5. Portretna fotografija	128
7.1.4. Polustrukturisani intervju	131
7.1.5. Fokus grupni intervju	133
7.2. Rezultati kvalitativnog istraživanja o radu osuđenih lica sa psima u zatvorenom oddeljenju Kazнено-popravnog zavoda u Sremskoj Mitrovici	136
7.2.1. Uvodne napomene.....	136
7.2.2. Učesnici u programu rada sa psima u zatvorenom delu Kazнено-popravnog zavoda u Sremskoj Mitrovici kao građani, kao prestupnici i kao ljubitelji životinja	138
7.2.3. Razlozi za učestvovanje ispitanika u programu rada sa psima u zatvorenom delu Kazнено-popravnog zavoda u Sremskoj Mitrovici	147
7.2.4. Opšte impresije ispitanika o programu rada sa psima u zatvorenom delu Kazнено-popravnog zavoda u Sremskoj Mitrovici	150

7.2.5. Pozitivne promene na strani ispitanika - učesnika u programu rada sa psima u zatvorenom odeljenju Kazнено-popravnog zavoda u Sremskoj Mitrovici	158
7.2.6. Podrška bliskih lica ispitanicima - učesnicima u programu rada sa psima u zatvorenom odeljenju Kazнено-popravnog zavoda u Sremskoj Mitrovici.....	163
7.2.7. Svrha programa rada sa psima u zatvorenom delu Kazнено-popravnog zavoda u Sremskoj Mitrovici iz perspektive njegovih učesnika	165
7.2.8. Želja učesnika u programu rada sa psima u zatvorenom odeljenju Kazнено-popravnog zavoda u Sremskoj Mitrovici da podele svoja iskustva sa drugima	169
7.2.9. Uticaj učestvovanja u programu rada sa psima na planove osuđenih lica u pogledu zaposlenja po izlasku na slobodu	174
7.2.10. Moguća unapređenja programa rada osuđenih lica sa psima u Kazнено-popravnom zavodu u Sremskoj Mitrovici – preporuke učesnika u programu.....	177
8. Zaključak.....	181
Reference	189
Prilog 1	211

1. UVODNA RAZMATRANJA

Monografija "**Sloboda u krugu**" u tematskom smislu predstavlja nastavak monografije "**Druga šansa: rad osuđenika sa psima u KPZ Sremska Mitrovica**", iste autorke, koju je izdao Institut za kriminološka i sociološka istraživanja u Beogradu 2019. godine.

Program resocijalizacije osuđenika kroz rad sa napuštenim psima u azilu unutar zatvorskog kompleksa do sada je sproveden samo u polu-otvorenom delu Kazneno-popravnog zavoda u Sremskoj Mitrovici, što je i analizirano u monografiji "**Druga šansa: rad osuđenika sa psima u KPZ Sremska Mitrovica**" iz 2019. godine. Krajem 2019. godine primena ovog programa proširena je i u odnosu na osuđena lica koja se nalaze na izdržavanju kazne u zatvorenom delu ove ustanove. Osuđenicima je i u zatvorenom delu ustanove omogućeno da

učestvuju u programu obuke za rad sa psima kroz teorijsku nastavu i praktičan rad sa stručnjacima iz te oblasti te da se staraju o psima u smislu nege, dresure, ishrane i provođenja slobodnog vremena sa njima, ali uz određena ograničenja svojstvena zatvorenom režimu izdržavanja kazne. Osuđena lica koja učestvuju u ovom programu stiču znanja i kvalifikacije sa kojima mogu taj posao obavljati i po izlasku na slobodu, čime se uvećava njihova šansa za zaposlenje i sticanje legalnih prihoda, a smanjuje verovatnoća recidiva. Učestvovanjem u programu budi se i osnažuje njihova empatija, osećaj odgovornosti i brige za drugoga. Istovremeno, psi sa kojima oni rade su sklonjeni sa ulice i socijalizuju se, čime se povećavaju njihove šanse da budu udomljeni.

Ono što situaciju u ovom slučaju čini specifičnom jeste činjenica da se osuđena lica koja učestvuju u programu rada sa psima nalaze u zatvorenom delu Kazneno-popravnog zavoda, što za sobom povlači niz posledica koje njihov položaj čine znatno drugačijim u odnosu na osuđena lica koja rade sa psima u poluotvorenom delu te ustanove. Osuđena lica koja kaznu izdržavaju u zatvorenom delu osuđena su za teža krivična dela, izrečene su im duže kazne, uključeni su u program rada sa psima u trenutku kada im je do kraja izdržavanja kazne i izlaska na slobodu ostalo još mnogo vremena, izložena su znatno strožijem režimu i trpe mnogo veće

deprivacije u odnosu na osuđena lica koja u sličnom programu učestvuju u poluotvorenom delu ove ustanove. Svi ovi faktori značajno su uticali na to da se program rada sa psima u odnosu na njih sprovodi prilagođeno, drugačije nego u poluotvorenom delu kao i da ta osuđena lica svoje učestvovanje u programu doživljavaju na drugačiji način od onih iz poluotvorenog dela.

Upravo prethodno nabrojani faktori i iz njih proistekle razlike navele su autorku da krajem 2019. godine sprovede terensko istraživanje i o primeni programa rada osuđenih lica sa psima u zatvorenom delu Kazneno-popravnog zavoda u Sremskoj Mitrovici, čiji su rezultati predstavljeni u monografiji **"Sloboda u krugu"**.

U uvodnom delu monografije sumarno su analizirani dosadašnji primeri uspešne primene programa resocijalizacije osuđenih lica kroz rad sa životinjama, sa akcentom na primenu takvih programa u ustanovama za izvršenje krivičnih sankcija kako u svetu tako i u Srbiji. Osim toga, razmotrene su granice i domašaji kako filozofskog koncepta tako i samog osećanja slobode uprkos činjenici da je neko lice iste lišeno usled izdržavanja kazne zatvora.

Potom je ukazano na osobenost režima izdržavanja kazne lišenja slobode u zatvorenom delu kazneno popravnog zavoda, kao i na obim, intenzitet i

posledice zatvorskih deprivacija sa kojima se osuđena lica suočavaju pod takvim uslovima. Imajući u vidu depriviranost lica koja izdržavaju kaznu zatvora u zatvorenom delu, ukazano je na naročite pozitivne efekte koje učestvovanje u različitim programima rada, uključujući i program rada sa životinjama, može imati u pogledu njihovog psihičkog i fizičkog zdravlja, uspešnosti njihovog tretmana i resocijalizacije i priprema za uspešnu socijalnu reintegraciju nakon izdržane kazne.

Nakon toga, analiziran je dosadašnji tok program rada osuđenika sa psima u zatvorenom delu Kazneno-popravnog zavoda u Sremskoj Mitrovici, u smislu predstavljanja njegove sadržine, broja i karakteristika učesnika, broja i kvalifikacija predavača, uslova realizacije, odnosa sa tretmanskim aktivnostima. Osim ostvarivanja uvida u sadržinu i način sprovođenja samog programa, o čemu su saznanja stečena kroz razgovore sa zaposlenima u Kazneno- popravnom zavodu u Sremskoj Mitrovici koji su angažovani na njegovoj realizaciji, ovaj deo monografije omogućava i sagledavanje tog programa iz perspektive samih osuđenih lica. U njemu su, predstavljene i lične impresije učesnika u programu, koje su oni izneli u polustruktuisanim intervjuima i fokus grupnim intervjuom. Monografija sadrži i citate iz razgovora koje je autor vodio sa osuđenicima koji neposredno, njihovim rečima prikazuju kako

interakcija sa psima deluje na njihova osećanja, ponašanje tokom boravka u zatvorenom delu zavoda, ali i na njihove stavove i planove za život na slobodi. Posebno su dragoceni podaci prikupljeni tokom fokus grupnog intervjua, kada su osuđena lica, učesnici u programu rada sa psima u zatvorenom delu, imali mogućnost da iznesu svoje sugestije u vezi sa unapređenjem programa.

Osvrćući se na ključne prednosti opisanog programa, kao i na koristi koje od njega mogu imati ne samo osuđena lica, već i životinje, ali i šira društvena zajednica, autor se u zaključnom delu zalaže za njegovu što širu primenu, kako u konkretnoj ustanovi, tako i u drugim ustanovama za izvršenje krivičnih sankcija i pod različitim režimima izdržavanja kazne, iznoseći određene sugestije za njegovo unapređenje i dalji razvoj.

Ono što monografiju **"Sloboda u krugu"** izdvaja od ostatka naučne literature posvećene ovoj tematici jeste primena metoda fotografisanja prilikom terenskih istraživanja, koji se već pokazao kao veoma uspešan u terenskom istraživanju autorke o radu osuđenika sa psima u poluotvorenom delu Kazneno-popravnog zavoda u Sremskoj Mitrovici. U skladu sa tim, kao i u monografiji "Druga šansa: rad osuđenika sa psima u KPZ Sremska Mitrovica" koja prethodi monografiji **"Sloboda u krugu"** rezultati terenskog istraživanja praćeni i dokumentarnim foto-

grafijama (koje je napravila autorka monografije, podrazumeva se, uz prethodno pribavljenu dozvolu Uprave za izvršenje krivičnih sankcija i izričitu saglasnost svih fotografisanih lica), a na kojima su zabeleženi izuzetno emotivni trenuci koji oslikavaju kako osuđena lica koja rade sa psima u zatvorenom delu doživljavaju učestvovanje u ovom programu, kako on deluje na njihova osećanja i kako im pomaže da se izbore sa zatvorskim deprivacijama. Cilj uključivanja dokumentarnih fotografija u ovo istraživanje i njihovog predstavljanja u okviru monografije **"Sloboda u krugu"** jeste da se emotivna komponenta ovog programa, koja značajno doprinosi prevazilaženju zatvorskih deprivacija i uspešnosti resocijalizacije što vernije i neposrednije prikaže kako naučnoj tako i široj javnosti.

Monografija **"Sloboda u krugu"** namenjena je i naučnoj i široj javnosti, jer se osim pomenutih tema bavi i problematikom zbrinjavanja napuštenih kućnih ljubimaca i neodgovornog vlasništva. Ona je izvor saznanja o naročito aktuelnoj i u domaćoj nauci do sada nedovoljno istraživanoj temi, pa može koristiti svima koji se bave resocijalizacijom osuđenih lica ali i pitanjima dobrobiti životinja: zaposlenima u naučnim ustanovama, zaposlenima u Upravi za izvršenje krivičnih sankcija, predstavnicima nevladinih organizacija za zaštitu životinja ali i organizacija koje učestvuju u programima rehabilitacije osuđenih lica,

kao i studentima osnovnih, master i doktorskih studija iz različitih oblasti. Monografija "**Sloboda u krugu**" doprinosi podizanju svesti javnosti o značaju pružanja podrške osuđenim licima da se izbore sa zatvorskim deprivacijama, da po izdržavanju kazne pronađu zakonit izvor prihoda i napuste kriminalni model ponašanja, ali i o inovativnim pristupima rešavanja problema neodgovornog vlasništva i prevelikog broja napuštenih pasa.

2. SLOBODA NESLOBODNIH

*„Tvrdoglave su prepreke, ali srce me boli ako
pokušam da ih slomim.
Sloboda je sve što želim, ali me je sramota da joj se
nadam.“*

Rabindranat Tagore

Čovekova težnja za slobodom i njegova borba da bude slobodan pokreću i menjaju svet (Coreth, 1998: 392). Iako se na prvi pogled čini da je pojam slobode sam po sebi razumljiv (Svendsen, 2014: 7), obimna i raznovrsna bibliografija posvećena ovoj temi pokazuje da je upravo o slobodi, počevši od najranije istorije pa do danas, napisano više radova nego o bilo kom drugom problemu (Svendsen, 2014: 9).

U svojim različitim oblicima i vidovima, sloboda je predstavljala centralnu temu zapadne filozofske

misli (King, 1992: 12). Štaviše, pojam slobode smatra se jednim od ključnih pojmova pre svega novovekovne, ali i savremene filozofije (Grujić, 2017: 34).

Sloboda obuhvata nekoliko uglavnom međusobno srodnih, ali ponekad i konkurentnih, a ređe i disparatnih pojmova i ideja (Veljak, 2021: 5). Zbog toga se može konstatovati da je trajna osobina slobode upravo raznolikost značenja koja joj se pripisuju, što otvara prostor za nesporazume jer dve osobe koje bi o njoj diskutovale često uopšte ne bi imale na umu isti fenomen (Svendsen, 2014: 18). Zato Svendsen s pravom smatra da praktično i ne postoji neko „neutralno“ načelo na osnovu kojeg bi se utvrdilo šta je „najpravija sloboda“, ističući da značenje koje će se slobodi pripisati zavisi od toga koje se vrednosti stavljaju u pozadinu u konkretnoj situaciji (Svendsen, 2014: 18).

Budući da sloboda kao fenomen poseduje niz dimenzija - od ontoloških ili metafizičkih pa do političkih i ličnih (Svendsen, 2014: 7), mislioci su vekovima raspravljali o tome kakav je međusobni odnos između, na primer, slobodne volje sa jedne i političke i socijalne slobode sa druge strane, pitajući se da li sloboda uopšte predstavlja jedinstven koncept i, ako ne predstavlja, u kojim se sve formama može ispoljiti (King, 1992: 12). Čak i u neformalnom, svakodnevnom govoru, termin sloboda oduvek se

upotrebljavao u različitim kontekstima i sa različitim konotacijama (King, 1992: 12) .

Najšire posmatrano i bez ulaženja u detaljno razmatranje razvoja filozofske misli o slobodi od antičke Grčke i Starog Rima preko srednjeg veka, novog veka i savremenog doba, mogu se izdvojiti tri osnovne dimenzije slobode: 1) fizička (koja podrazumeva nesputanost tela), 2) psihička (koja postoji kada um teži istini neograničen predrasudama i predubedjenjima) i 3) najviša, duhovna sloboda (koja se može pojmiti samo kroz spoznaju čiste svesti, odnosno čovekovog ogoljenog bića, odvojenog od tela i uma) (Osho, 2020).

U moderno doba sloboda nesporno predstavlja temeljan zahtev čovekovog života i života dostojnog čoveka (Coreth, 1998: 392). Široku lepezu ljudskih prava i sloboda danas štiti čitav arsenal međunarodnih dokumenata, a fundamentalna ljudska prava i slobode zagarantovana su, makar formalno, i ustavima i zakonima većine država koje pretenduju da ponesu epitet savremenih i demokratskih. U tom smislu, skoro i da se ne dovodi u pitanje pretpostavka da je pravni poredak neophodan za ostvarivanje spoljašnjeg aspekta ljudske slobode (Drakić *et al.*, 2016: 157). Ali, samo odsustvo ropstva i/ili postojanje određenih ljudskih i građanskih prava i sloboda u jednom društvu ne znače nužno da će se svi njegovi članovi osećati slobodno (King, 1992: 12). Naime,

pojedinaac može biti i fizički neslobodan, ali istovremeno posedovati određenu psihičku autonomiju, koja se naziva mentalnom slobodom, dok, sa druge strane, osoba koja je u pravnom smislu slobodna, može biti „rob“ poroka kao što je zavisnost od alkohola ili droga (King, 1992: 12).

Upravo je na taj način koncipirano hrišćansko, novozavetno shvatanje slobode, koje je gotovo sasvim fokusirano na slobodu individue, u smislu slobode od greha i smrti, do koje se stiže kroz život u skladu sa hrišćanskom etikom (Veljak, 2021: 8). Pojam slobode zauzima značajno mesto već u Jevanđeljima, u kojima je ona usko povezana sa oslobođenjem i spasenjem, oličenima u Isusu Hristu, osloboditelju i iskupitelju (Veljak, 2021: 8). Tako prema Jevanđelju po Jovanu: „Isus govoraše onim Judejcima koji su mu povjerovali: Ako vi ostanete u nauci mojoj, zaista ste moji učenici. I poznaćete istinu, i istina će vas osloboditi“ (Jn. 8, 31-32). U skladu sa tim Isus ih upozorava: „Zaista, zaista vam kažem da je svaki koji čini greh rob grehu“ (Jn. 8, 34) i kaže: „Ako vas Sin oslobodi, doista ćete biti slobodni“ (Jn. 8, 36). Oslobođenje o kojem je ovde reč ima isključivo duhovnu prirodu – u pitanju je oslobođenje od greha, a samim tim i od večne smrti, dok se problematika spoljašnje, političke odnosno socijalne slobode u potpunosti ostavlja po strani (Veljak, 2021: 8). U prilog takvom shvatanju

govore i čuvene reči Isusove: „Dajte caru carevo, a Bogu Božje“ (Mt. 21, 21; Mk. 12, 17; Lk 20, 25).

KPZ Sremska Mitrovica, 25.10.2019. godine

Sloboda shvaćena u duhovnom smislu ima istaknuto mesto i u Poslanicama svetog apostola Pavla, i to pre svega u njegovoj Poslanici Galatima, kojom im on poručuje: „Stojte, dakle, u slobodi kojom nas Hristos oslobodi, i ne dajte se opet u jaram ropstva uhvatiti“ (Gal. 5, 1). I ovde je reč o slobodi od greha, koji vodi u ropstvo i propadanje, a smisao tako koncipirane slobode čini služenje zajednici, zasnovano na ljubavi (Veljak, 2021: 8-9). Da je u pitanju isključivo duhovna dimenzija slobode, koja ne zavisi od slobode tela i čija je suština ljubav prema bližnjima, potvrđuju i sledeće reči apostola Pavla: „Jer ste vi, braćo, na slobodu pozvani; samo ne slobodu za ugađanje tijelu, nego da iz ljubavi služite jedni drugima“ (Gal, 5, 13).

Reči apostola Pavla: „Nema više Judejca ni Jelina, nema više roba ni slobodnoga, nema više muškog ni ženskog, jer ste vi svi jedan (čovjek) u Hristu Isusu“ (Gal. 3, 28) smatraju se ključnim za tumačenje slobode, ne kao faktičke već upravo kao duhovne i to u smislu jedinstva svih ljudskih bića bez obzira na njihov nejednak položaj u društvu, odnosno faktičku nejednakost (Veljak, 2021: 9). Dakle, ono što prema hrišćanoskom učenju svim ljudskim bićima pruža šansu za duhovno oslobođenje, jeste njihov status Božje dece, mogućnost da postanu slobodni od greha i smrti tako što će u ljubavi služiti zajednici,

neovisno od toga da li su fizički slobodni ili ne (Veljak, 2021: 9).

KPZ Sremska Mitrovica, 25.10.2019. godine

U nekim situacijama, na način i pod uslovima propisanim zakonom, pojedincu može biti oduzeta odnosno ograničena fizička sloboda, a jedna od njih jeste i njegovo lišenje slobode radi izvršenja kazne zatvora. I pored nastojanja da se kazna lišenja slobode što je moguće češće zameni alternativnim sankcijama, ona još uvek ostaje najznačajnija kazna u savremenim krivičnopravnim sistemima, iako se u većini evropskih zemalja njen udeo u ukupnom broju izrečenih kazni kreće između 10% i 20% (Stojanović, 2018: 232). Bez obzira na to što je stanovište da učiniocu krivičnog dela ne treba izreći kaznu zatvora ukoliko se proceni da će u njegovom slučaju i primena odgovarajućih sankcija na slobodi u dovoljnoj meri uticati da ne vrši krivična dela, kazna lišenja slobode i dalje se smatra stubom sistema krivičnih sankcija, a jedan od razloga za to je i svrha koja se njenim izvršenjem nastoji realizovati (Stojanović, 2018: 232).

Prema članu 4. Krivičnog zakonika Republike Srbije¹ (u daljem tekstu: KZRS) opšta svrha propisivanja i izricanja krivičnih sankcija je suzbijanje dela kojima se povređuju ili ugrožavaju vrednosti zaštićene krivičnim zakonodavstvom (član 4. stav 2. KZRS). U okvirima opšte svrhe svih krivičnih sank-

¹ Krivični zakonik, *Službeni glasnik RS*, br. 85/2005, 88/2005, 107/2005, 72/2009, 111/2009, 121/2012, 104/2013, 108/2014, 94/2016 i 35/2019.

cija, svrha kazni određena je članom 42. KZRS kao: 1) sprečavanje učinioca da čini krivična dela i uticanje na njega da ubuduće ne čini krivična dela; 2) uticanje na druge da ne čine krivična dela; 3) izražavanje društvene osude za krivično delo, jačanje morala i učvršćivanje obaveze poštovanja zakona; 4) ostvarivanje pravednosti i srazmernosti između učinjenog dela i težine krivične sankcije (član 42. KZRS). Konačno, još uže od toga, svrha izvršenja kazne zatvora definisana je članom 43. Zakona o izvršenju krivičnih sankcija² (u daljem tekstu: ZIKS) i sastoji se u tome da osuđeni tokom izvršenja kazne, primenom odgovarajućih programa postupanja, usvoji društveno prihvatljive vrednosti u cilju lakšeg uključivanja u uslove života posle izvršenja kazne kako ubuduće ne bi činio krivična dela (član 43. ZIKS). Imajući u vidu da se kazna zatvora upravo sastoji u lišenju odnosno ograničenju slobode pojedinca radi ostvarivanja prethodno opisanih i u zakonima definisanih ciljeva, može se postaviti pitanje ima li uopšte smisla govoriti o slobodi iza zatvorskih zidina? O slobodi u fizičkom smislu svakako ne. Međutim, čini se da upravo lišenje fizičke slobode pod takvim uslovima može podstaći pojedinca na intenzivnije istraživanje njenih unutrašnjih, duhovnih dimenzija.

² Zakon o izvršenju krivičnih sankcija, *Službeni glasnik RS*, br. 55/2014 i 35/2019.

Naime, uprkos tome što se izricanjem i izvršenjem kazne zatvora nastoje ostvariti pozitivni ciljevi u smislu specijalne i generalne prevencije kao opšte svrhe kažnjavanja (Stojanović, 2018: 225), poznato je da lišenje slobode i boravak u ustanovi totalnog tipa, gde spadaju i zatvori (Knežić, 2017: 28) kao mesta posebne kontrole (Ljubičić, 2015: 233), proizvode brojne negativne posledice na fizičko ali i mentalno stanje pojedinca (Edgemon, Clay-Warner, 2019: 33). Ovi neželjeni i negativni sporedni efekti zatvaranja podvode se pod pojam zatvorskih deprivacija, koji je definisao Sykes još 1958. godine u svom delu *The Society of Captives* (Sykes, 2007). Među njima se kao najznačajnije izdvajaju: deprivacija slobode, deprivacija heteroseksualnih odnosa, deprivacija materijanih dobara i usluga, deprivacija autonomije i deprivacija sigurnosti (Rocheleau, 2013: 354; Ilijić, 2014: 78). Nabrojana lišenja, koja Sykes naziva i „mukama robije“ (*pains of imprisonment*) predstavljaju izvor bola, poteškoća i narušavaju osećaj lične vrednosti, samopoštovanja i identiteta osuđenih lica (Ilijić, 2014: 78).

Po svemu sudeći, od svih deprivacija, upravo je deprivacija slobode ona koja najintenzivnije pogađa osuđena lica. Razlog za to je činjenica da je u pitanju temeljna deprivacija, iz koje praktično proizlaze sve ostale (Macanović, 2021: 40). U pitanju je deprivacija koja predstavlja najvidljiviju posledicu zatvaranja i o

kojoj osuđena lica najotvorenije govore (Macanović, 2021: 40). Ona obuhvata niz poteškoća koje osuđeni doživljavaju usled izolacije od porodice i društva, kao i okolnosti da su im uskraćena prava koja su imali pre početka izdržavanja kazne zatvora (Radovanović, 1989 prema Petrović, Jovanić, 2018: 479). Deprivaciju slobode sačinjavaju dve komponente: opšta težnja za slobodom i osećanje degradacije ličnosti (Radovanović, 1989 prema Petrović, Jovanić, 2018: 479). I osuđena lica deprivaciju slobode sagledavaju sa dva aspekta: u svetlu odvojenosti od društva, zajednice, ali i u smislu ograničenja slobode unutar samog zatvora (Mirić, 2017, prema Petrović, Jovanić, 2018: 479).

KPZ Sremska Mitrovica, 25.10.2019. godine

3. OSOBENOSTI „KRUGA“ I TEŽINE NJEGOVIH IZAZOVA

Za potrebe ove monografije, Krugom se naziva zatvoreno odeljenje Kazneno-popravnog zavoda u Sremskoj Mitrovici, u okviru kojeg je smešteno sportsko igralište gde se obavlja praktičan deo obuke osuđenih lica koja učestvuju u programu rada sa psima u tom odeljenju ove ustanove. Da bi se pravilno i u potpunosti razumele osobenosti ovog dela pomenute ustanove i efekti koje one proizvode na osuđena lica, potrebno je najpre ukratko razmotriti osnovne odlike postojećeg sistema ustanova za izvršenje krivičnih sankcija u Republici Srbiji u skladu sa odredbama važećih propisa relevantnih za ovu oblast.

U skladu sa članom 13. ZIKS-a u Republici Srbiji postoje sledeće vrste zavoda za izvršenje krivičnih sankcija: 1) kazneno-popravni zavod i

okružni zatvor - za izvršenje kazne zatvora i mere pritvora; 2) kazнено-popravni zavod za žene - za izvršenje kazne zatvora i maloletničkog zatvora; 3) kazнено-popravni zavod za maloletnike - za izvršenje kazne maloletničkog zatvora; 4) Specijalna zatvorska bolnica - za lečenje osuđenih i pritvorenih lica, za izvršenje mera bezbednosti obaveznog psihijatrijskog lečenja i čuvanja u zdravstvenoj ustanovi, obaveznog lečenja alkoholičara i obaveznog lečenja narkomana i 5) vaspitno-popravni dom - za izvršenje vaspitne mere upućivanja u vaspitno-popravni dom.

KPZ Sremska Mitrovica, 25.10.2019. godine

Prema stepenu obezbeđenja, zavodi za izvršenje krivičnih sankcija se klasifikuju kao: 1) zavodi otvorenog tipa, 2) zavodi poluotvorenog tipa, 3) zavodi zatvorenog tipa i 4) zavodi zatvorenog tipa sa posebnim obezbeđenjem (član 14. stav 1. ZIKS). Zavodi otvorenog tipa organizovani su tako da u njima ne postoje fizičko-tehničke prepreke za bekstvo (član 14. stav 2. ZIKS). U zavodima poluotvorenog tipa osnovnu prepreku za bekstvo predstavljaju zaposleni u službi za obezbeđenje (član 14. stav 3. ZIKS). U zavodima zatvorenog tipa, pored zaposlenih u službi za obezbeđenje, postoje i druge fizičko-tehničke prepreke za sprečavanje bekstva, dok u zavodima zatvorenog tipa sa posebnim obezbeđenjem postoje fizičko-tehničke prepreke, kojima se postiže najviši stepen obezbeđenja (član 14. stav 4. ZIKS). Kazneno-popravni zavod za žene, okružni zatvor i vaspitno-popravni dom spadaju u ustanove za izvršenje krivičnih sankcija poluotvorenog tipa (član 15. stav 1. ZIKS), dok kazneno-popravni zavod za maloletnike i Specijalna zatvorska bolnica spadaju u ustanove zatvorenog tipa (član 15. stav 2. ZIKS).

U koju od pomenutih ustanova će osuđeno lice biti raspoređeno zavisi od dužine kazne koja mu je izrečena, ali i od njegovog pola i uzrasta. Tako, će osuđeno lice kojem je izrečena kazna zatvora čije trajanje ili ostatak trajanja posle uračunatog pritvora i drugog lišenja slobode u vezi sa krivičnim delom ne

prelazi jednu, a izuzetno dve godine, po pravilu, biti raspoređeno u okružni zatvor (član 50. stav 1. ZIKS). Osuđeni kojem je izrečena kazna zatvora čije trajanje prelazi jednu godinu se po pravilu raspoređuje u kazneno-popravni zavod (član 50. stav 2. ZIKS), dok se osuđena žena uvek raspoređuje u kazneno-popravni zavod za žene (član 50. stav 3. ZIKS).

Kada je u pitanju stepen obezbeđenja ustanove u koju će osuđeno lice biti raspoređeno, treba napomenuti da se osuđeni koji je učinio krivično delo iz nehata i lice koje je prvi put osuđeno na kaznu zatvora do tri godine, raspoređuje u zavod otvorenog tipa (član 51. stav 1. ZIKS), dok se ostali osuđeni raspoređuju u kazneno-popravne zavode zatvorenog tipa i zatvorenog tipa sa posebnim obezbeđenjem (član 51. stav 5. ZIKS)

U svakom zavodu za izvršenje krivičnih sankcija mogu postojati otvorena, poluotvorena i zatvorena odeljenja (član 16. ZIKS-a). Dakle, u okviru zavoda u koji je osuđeno lice raspoređeno, ono se dalje radi ostvarivanja individualnog programa postupanja razvrstava u neko od pomenutih odeljenja, kao i u odgovarajuću grupu (član 44. stav 2. ZIKS). Razlog za to je nastojanje da se sa svakim osuđenim, na osnovu prethodno ustanovljenih utvrđenih kapaciteta, potreba i stepena rizika postupa na način koji u najvećoj meri odgovara njegovoj ličnosti, kako bi se omogućila

realizacija programa postupanja (član 44. stav 2. ZIKS).

KPZ Sremska Mitrovica, 22.11.2019. godine

Nakon stupanja u zavod, osuđeni se upućuje u prijemno odeljenje, gde se može zadržati najduže 30 dana (član 74. stav 1. ZIKS). Tokom boravka u prijemnom odeljenju, upoznaje se ličnost osuđenog, utvrđuje stepen rizika, kapacitet za promenu i individualne potrebe u cilju određivanja individualizovanog programa postupanja i njegovog razvrstavanja u zatvoreno, poluotvoreno ili otvoreno odeljenje (član 74. stav 2. ZIKS), u skladu sa posebnim podzakonskim aktom - pravilnikom. U pitanju je Pravilnik o tretmanu, programu postupanja, razvrstavanju i naknadnom razvrstavanju osuđenih lica³ (u daljem tekstu: Pravilnik o tretmanu). Razvrstavanje osuđenog vrši se na osnovu procenjenog stepena rizika, vrste krivičnog dela, visine izrečene kazne, zdravstvenog stanja, odnosa osuđenog prema krivičnom delu, oblika krivice, ranije osuđivanosti i drugih kriterijuma utvrđenih Pravilnikom o tretmanu (član 74. stav 3. ZIKS).

U skladu sa članom 2. Pravilnika o tretmanu, tretman prema osuđenom licu obuhvata primenu svih predviđenih aktivnosti - planiranih metoda, tehnika i postupaka kojima se ostvaruje svrha kažnjavanja osuđenog, u skladu sa ZIKS-om. Prema članu 6. Pravilnika o tretmanu tretman se sprovodi

³ Pravilnik o tretmanu, programu postupanja, razvrstavanju i naknadnom razvrstavanju osuđenih lica, *Službeni glasnik RS*, br. 66/2015.

kroz program postupanja, razvrstavanje, naknadno razvrstavanje i pripremu za otpust. Program postupanja definisan je članom 3. Pravilnika o tretmanu kao individualno prilagođavanje tretmana prema osuđenom licu u zavisnosti od procene rizika, kapaciteta osuđenog i njegovih potreba, dok je njegovim članom 4. propisano da razvrstavanje u smislu upućivanja osuđenog u otvoreno, poluotvoreno ili zatvoreno odeljenje upravo predstavlja deo programa postupanja.

Kao što je već napomenuto, osuđeno lice se po prijemu na izdržavanje kazne upućuje u prijemno odeljenje, gde stručni tim nastoji da ga upozna sa psihološkog, pedagoškog, kriminološkog, socijalnog, zdravstvenog i bezbednosnog stanovišta, odnosno da:

- 1) utvrdi zdravstveno stanje i radnu sposobnost osuđenog;
- 2) upozna osuđenog sa propisima o izvršenju krivičnih sankcija i kućnim redom zavoda i da mu pruži potrebna objašnjenja i savete u cilju prilagođavanja na život i rad u zavodu;
- 3) pribavi i dopuni dokumentaciju o osuđenom u obimu i u postupku koji predviđaju propisi o izvršenju kazne;
- 4) utvrdi osobine ličnosti osuđenog i druge činjenice i okolnosti neophodne za predlaganje programa postupanja prema osuđenom;
- i 5) predloži upravniku zavoda program postupanja prema osuđenom i njegovo razvrstavanje (član 7. Pravilnik o tretmanu).

Kao jedan od kriterijuma od kojih zavisi program postupanja prema osuđenom licu, a u sklopu programa postupanja i to u koje odeljenje će osuđeno lice biti upućeno navodi se procena rizika. Prema članu 9. Pravilnika o tretmanu, stepen rizičnog ponašanja osuđenog procenjuje se u cilju utvrđivanja programa postupanja. Procena rizika se obavlja na osnovu vrste i težine izvršenog krivičnog dela, visine izrečene kazne, oblika krivice, načina stupanja na izvršenje kazne, odnosa osuđenog prema izvršenom krivičnom delu i kazni, ranije osuđivanosti, činjenice da li se vodi nov krivični postupak, ponašanja tokom ranijeg izdržavanja kazne, psiholoških, socijalnih i zdravstvenih osobenosti. Procenjeni rizik se stepenuje kao nizak, srednji i visok u zavisnosti od sledećih okolnosti: 1) da li osuđeno lice predstavlja opasnost za druge osuđene, zaposlene u zavodu ili druga lica koja posećuju zavod; 2) da li postoji verovatnoća da će osuđeno lice pokušati da se samopovredi ili izvrši samoubistvo; 3) da li je osuđeno lice sklono bekstvu; 4) da li osuđeno lice može predstavljati opasnost za zajednicu u slučaju bekstva ili izlaska iz zavoda; 5) da li će osuđeno lice vršiti krivična dela nakon izdržane kazne.

Osim procene rizika, prilikom utvrđivanja programa postupanja u obzir se uzima i procena kapaciteta i potreba osuđenog lica. Prema članu 10. Pravilnika o tretmanu, radi utvrđivanja programa

postupanja procenjuje se kapacitet osuđenog na intelektualnom, emocionalnom i socijalnom planu, sposobnost da usvoji znanja i veštine i mogućnost da prihvati pozitivne vrednosti i nove obrasce ponašanja. Pored toga, u skladu sa članom 11. Pravilnika o tretmanu, za potrebe utvrđivanja programa postupanja, procenjuju se i potrebe osuđenog koje obuhvataju: 1) socijalne veštine, poboljšanje sposobnosti komunikacije i društveno prihvatljivog ponašanja u svakodnevnim situacijama; 2) stručno usavršavanje i obrazovanje, sticanje, razvijanje i održavanje radnih navika; 3) psihološku, psihijatrijsku, medicinsku i socijalnu pomoć; 4) pružanje pravne pomoći u vezi sa izvršenjem kazne; 5) lečenje od bolesti zavisnosti; 6) posebne mere zaštite od svih vidova psihičkog, fizičkog, seksualnog ugrožavanja ili bilo kog drugog oblika diskriminacije i 7) pripremu za otpust. Članom 12. Pravilnika o tretmanu predviđeno je da stručni tim prilikom utvrđivanja programa postupanja, treba da podstiče osuđeno lice na aktivnu saradnju.

Kazneno-popravni zavod u Sremskoj Mitrovici po stepenu obezbeđenja spada u kazneno-popravne zavode zatvorenog tipa⁴ a u okviru njega postoje zatvoreno, poluotvoreno, i otvoreno odeljenje, kao i

⁴ Videti: član 2. stav 2. Uredba o osnivanju zavoda za izvršenje krivičnih sankcija u Republici Srbiji, *Službeni glasnik RS*, br. 20/2006, 89/2009, 32/2010, 53/2011 i 11 od 17/2017.

odeljenje za izvršenje mere pritvora⁵. U zatvorenom delu ove ustanove postoje tri paviljona za smeštaj osuđenih lica, škola, bolnica, crkva, odmaralište za osuđena lica, sportski centar i pomoćni objekti. U okviru paviljona nalaze se zajedničke prostorije i kancelarije osoblja. Treći objekat ili paviljon namenjen je za izdržavanja kazne mlađih punoletnih lica, a u njemu se nalazi i prijemno odeljenje. Objekti poluotvorenog i otvorenog odeljenja izgrađeni su kasnije, čime je stvorena zaokružena celina ovog zavoda. Kapacitet Kazneno-popravnog zavoda u Sremskoj Mitrovici predviđen je da primi 1150 osuđenih lica, ali je prosečno brojno stanje u njemu 1280 osuđenih lica i 65 pritvorenika koji se nalaze u istražnom odeljenju.⁶ Istraživanje o radu osuđenih lica sa psima, čiji su rezultati predstavljeni u ovoj monografiji, sprovedeno je u zatvorenom delu ove ustanove, te je upravo radi stvaranja kompletne slike o toj temi potrebno imati u vidu kako objektivne uslove koji u takvim režimima izdržavanja kazne postoje, tako i osobenosti (intenzitet i razmere)

⁵ Ministarstvo pravde Republike Srbije, Uprava za izvršenje krivičnih sankcija, dostupno na:

<http://www.uiks.mpravde.gov.rs/lt/articles/ustanove-za-izvršenje-krivicnih-sankcija/kazneno-popravni-zavodi/zatvorenog-tipa/>, stranici pristupljeno 26.05.2021.

⁶ Ombudsman, Nacionalni mehanizam za prevenciju torture, KPZ Sremska Mitrovica, dostupno na: https://npm.rs/index.php?option=com_content&view=article&id=45:kpz-sremska-mitrovica&catid=68:kontakt-kpz-poarevac-zabela&Itemid=55, stranici pristupljeno 26.05.2021.

zatvorskih deprivacija kojima su osuđena lica izložena pod takvim uslovima.

KPZ Sremska Mitrovica, 25.10.2019. godine

Kada je reč o objektivnim uslovima koji postoje u zatvorenim odeljenjima ustanova za izvršenje krivičnih sankcija, pre svega treba ukazati na okolnost koja pogađa većinu ustanova tog tipa širom sveta, pa i one u Srbiji, a koja naročito dolazi do izražaja u zatvorenim odeljenjima. U pitanju je prenaseljenost zatvora, odnosno preopterećenost njihovih smeštajnih kapaciteta. Ovaj globalni fenomen koji poprima sve veće razmere (Ilić, 2011: 92) u većini zemalja nastaje iz dva razloga - prvi je

zaoštravanje kaznene politike, dok se drugi sastoji u nedostatku sredstava za izgradnju novih smeštajnih kapaciteta (Ignjatović, 2018: 756). Prenaseljenost zatvora se izuzetno negativno odražava kako na stanje životnih uslova osuđenika, tako i na samu bezbednost ustanove (Ignjatović, 2018: 756). Podrazumeva se da boravak u takvim uslovima negativno deluje na fizičko i mentalno zdravlje osuđenih lica, dovodeći u pitanje i uspešnost njihove resocijalizacije.

Strategija razvoja sistema izvršenja krivičnih sankcija u Republici Srbiji do 2020. godine⁷ (u daljem tekstu: SRSIKS) potvrđuje da u sistemu izvršenja krivičnih sankcija u našoj zemlji najveći problem predstavlja preopterećenost smeštajnih kapaciteta, koja je prouzrokovana konstantnim porastom broja pritvorenih i osuđenih lica u poslednjoj deceniji (SRSIKS). Stanje smeštajnih kapaciteta u ustanovama za izvršenje krivičnih sankcija u Srbiji pokazuje da najveći problem prenaseljenosti postoji upravo u zatvorenim odeljenjima zavoda, u kojima borave osuđena lica koja izvršavaju kazne zatvora preko jedne godine, a najviše u kategoriji osuđenih lica na kazne zatvora od jedne do deset godina (SRSIKS).

Kao što je već pomenuto, sva osuđena lica doživljavaju patnju usled deprivacije slobode, a

⁷ Strategija razvoja sistema izvršenja krivičnih sankcija u Republici Srbiji do 2020. godine, *Službeni glasnik RS*, br. 114/2013.

dosadašnja iskustva potvrđuju i to da je stepen patnje srazmeran stepenu, odnosno intenzitetu lišenja (Macanović, 2021: 40). Zbog toga nije retkost da lica lišena slobode upravo tokom boravka u istražnom zatvoru ili prijemnom odeljenju (gde je režim znatno strožiji, kao i u zatvorenom odeljenju) ispoljavaju veći stepen agresivnosti (Macanović, 2021: 40). Iz tih razloga, Macanović s pravom ističe da deprivaciju slobode, kao najdominantniju deprivaciju osuđenika, ne treba dodatno intenzivirati kroz efekte rigidnog zatvorskog sistema, kao što su zatvori sa maksimalnim obezbeđenjem i intenzivnim tretmanom postupanja (Macanović, 2021: 40). Samo zatvorsko okruženje dovoljno je stresno, naročito kada se lice nalazi na izdržavanju duge kazne i kada je podvrgnuto strogim disciplinskim procedurama (Dragišić Labaš, 2018: 787), što je upravo slučaj sa licima koja se nalaze u zatvorenom odeljenju.

Poznato je da niz procedura kroz koje osuđena lica prolaze prilikom dolaska u ustanovu vode ka njihovoj statusnoj degradaciji ili takozvanoj „mortifikaciji identiteta“ (Ilijić, 2014: 85). Po prijemu u ustanovu, osuđenim licima se oduzimaju lični predmeti i odeća a daje im se odeća istog kroja, napravljena od istog materijala i iste boje, čime se nastoji raskrstiti sa njihovom prvobitnom individualnošću koju zamenjuje nova - individualnost zatvorenika (Ilijić, 2014: 85-86). Pomenuti efekti

naročito dolaze do izražaja kod osuđenih lica koja borave u zatvorenom odeljenju ustanove, budući da ona moraju da nose uniforme, za razliku od lica koja kaznu izdržavaju u poluotvorenom i otvorenom odeljenju, gde im je dozvoljeno da nose sopstvenu odeću.

KPZ Sremska Mitrovica, 25.10.2019. godine

Osećaju depersonalizacije i degradacije osuđenih lica doprinose i drugi postupci poput: zamene imena brojem, šišanja, nemogućnosti da osoba u bilo kom trenutku i na bilo kom mestu bude „sama sa sobom“, kao i stroga regulisanost svih segmenata svakodnevnog života⁸ (spoljašnjeg izgleda, prijema pošte i paketa, poseta bliskih lica, obroka, načina pozdravljanja nadređenih itd.) (Radovanović, 1992: 65 prema Ilijić, 2014: 86). Zbog strogosti režima u zatvorenim odeljenjima kaznenih ustanova, ova lišenja još intenzivnije pogađaju osuđena lica, te su i njihove reakcije, odnosno, pokušaji adaptacije znatno drastičniji i neretko negativniji nego što je to slučaj u poluotvorenim i/ili otvorenim odeljenjima. U prilog tome govore i njihove izjave, analizirane u posebnom delu ove monografije.

Lica koja se nalaze na izdržavanju kazne zatvora češće su izložena nasilju, traumatičnim iskustvima i kritičnim životnim događajima, odnosno događajima koji predstavljaju prekretnice u životu, nego što je to slučaj kod opšte populacije (Villafaina-Domínguez et al., 2020). Upravo zbog toga je zastupljenost različitih psihičkih poremećaja poput stresa, anksioznosti, depresije, antisocijalnog poremećaja ličnosti itd. u

⁸ Više o tome: član 22. Pravilnik o kućnom redu kazneno-popravnih zavoda i okružnih zatvora, Službeni glasnik RS, br. 110/2014.

zatvorima znatno viša nego u slobodnom okruženju (Villafaina-Domínguez et al., 2020).

Kako bi očuvala svoje mentalno zdravlje, osuđena lica na opisana lišenja reaguju aktiviranjem različitih odbrambenih mehanizama ličnosti, od kojih mnogi mogu imati izuzetno negativne posledice (Macanović, 2021: 40). Jedna od njih je stvaranje neformalnog sistema, kao suprotnosti formalnom zatvorskom režimu, kroz koji se sabotiraju programi usmereni na socijalnu rehabilitaciju, podstiče agresivno ponašanje osuđenih lica i kršenje formalnih pravila svakodnevnog života u ustanovi i izražava otpor prema „zvaničnom“ zatvorskom sistemu (Petrović, Jovanić, 2018: 480). Osim toga, kao primeri negativnih načina adaptacije osuđenih lica na zatvorske deprivacije navode se i pobune, uzajamno nasilje između osuđenih lica, ali i samoubistva (Ignjatović, 2015: 187 prema Dragišić Labaš, 2018: 787).

Kako bi se efekti zatvorskih deprivacija na osuđena lica ublažili, ali i u nastojanju da se spreči njihov negativni efekat na uspešnost tretmana i resocijalizaciju osuđenih lica, u ustanovama za izvršenje krivičnih sankcija širom sveta razvijaju se različiti inovativni i kreativni programi rada sa osuđenim licima. Neki od njih zasnovani su na kreativnom, odnosno umetničkom angažovanju osuđenih lica (McLewin, Gladstone, 2002; Tett *et al.*, 2012; Fleetwood, 2020) u vidu: pozorišnih radionica

(Batrićević, Kovačević, 2021), vođenog čitanja (Pantazijević-Stanojević, 1985), kreativnog pisanja (naročito poezije) (Gorelick, 2007; Farrier *et al.*, 2009;), likovnog stvaralaštva (Ruyter, 2017; Qiu *et al.*, 2017) itd. Drugi su zasnovani na vraćanju osuđenih lica prirodi u meri u kojoj je to moguće u okviru zatvorskog kompleksa, te podrazumevaju različite vidove ozelenjavanja ustanova za izvršenje krivičnih sankcija kroz bavljenje hortikulturom, zatim uzgajanje voća i povrća, kao i učestvovanje u raznim ekološkim aktivnostima itd (više o tome: Pavićević *et al.*, 2020). Konačno, neki od ovih programa uključuju rad osuđenih lica sa životinjama – najčešće konjima i psima, bilo u okviru zatvorskog kompleksa, bilo u vidu poseta udruženjima za zaštitu i staranje o životinjama (više o tome: Batrićević, 2019a).

4. INOVATIVNI PROGRAMI RESOCIJALIZACIJE OSUĐENIH LICA UZ POMOĆ ŽIVOTINJA

4.1. Intervencije zasnovane na interakciji između ljudi i životinja – opšta razmatranja

Nastojanja da se čovekova fizička i psihička dobrobit unaprede posredstvom interakcije sa životinjama sežu u daleku prošlost (Jones *et al.*, 2019). Uprkos tome, prvi pokušaji definisanja različitih formalnih i neformalnih intervencija zasnovanih na interakciji između ljudi i životinja vezuju se tek za osamdesete i devedesete godine dvadesetog veka, a sprovedo ih je američko udruženje *Delta Society* (Delta Society, 2003) koje danas funkcioniše pod imenom

*Pet Partners*⁹ (Jones *et al.*, 2019). U poslednjoj verziji smernica za rad u ovoj oblasti, iz 2018. godine, Međunarodno udruženje organizacija koje se bave interakcijom između ljudi i životinja (*International Association of Human-Animal Interaction Organizations*, u daljem tekstu: IAHAIO)¹⁰ klasifikovalo je i definisalo najzastupljenije modalitete interakcije između ljudi i životinja koji se sprovode sa ciljem unapređenja različitih aspekta čovekovog života, zdravlja i dobrobiti. Takve aktivnosti podvode se pod jedan krovni pojam - intervenciju uz pomoć životinja (Animal Assisted Intervention - AAI).

Intervencija uz pomoć životinja (Animal Assisted Intervention - AAI) definiše se kao usmerena i strukturisana intervencija koja podrazumeva namerno uključivanje životinja u pružanje usluga iz oblasti zdravstva, obrazovanja, socijalnog i humanitarnog rada radi postizanja određenih terapijskih efekata u odnosu na ljude (IAHAIO, 2018: 5). Osmišljavanje i primena ovakvih intervencija podrazumeva multidisciplinarni pristup, odnosno angažovanje stručnjaka iz različitih oblasti, sa posebnim znanjima potrebnim kako za rad sa ljudima tako i za rad sa životinjama (IAHAIO, 2018: 5).

⁹ Pet Partners: About, dostupno na: <https://petpartners.org/about-us/>, stranici pristupljeno 23.06.2021.

¹⁰ The International Association of Human-Animal Interaction Organizations (IAHAIO), dostupno na: <https://iahao.org/missions-goals/>, stranici pristupljeno: 18.06.2021.

KPZ Sremska Mitrovica, 25.10.2019. godine

Intervencije uz pomoć životinja obuhvataju: 1) terapiju uz pomoć životinja (*Animal Assisted Therapy - AAT*), 2) aktivnosti uz pomoć životinja (*Animal Assisted Activities - AAA*) 3) obrazovanje uz pomoć životinja (*Animal Assisted Education - AAE*) i 4) Stručno vođenje ili savetovanje uz pomoć životinja (*Animal Assisted Coaching / Counselling - AAC*) (IAHAIO, 2018: 5; uporediti: Batrićević, 2019a: 25). Specifičan oblik intervencija uz pomoć životinja predstavljaju programi rada sa životinjama koji se sprovode u zatvorima (*Prison-based Animal Programs - PAPs*) i koji u sebi mogu sadržati različite elemente prethodno nabrojanih intervencija (Batrićević, 2019a: 31-32). Ovi programi analizirani su u posebnom delu monografije.

Terapija uz pomoć životinja (Animal Assisted Therapy - AAT) je usmerena, planirana i strukturisana terapijska intervencija koja se sprovodi od strane tima stručnjaka, po pravilu psihologa ili socijalnih radnika posebno obučenih za rad sa životinjama u toj oblasti, a sa ciljem da doprinese fizičkom, socijalnom, emocionalnom i kognitivnom boljitku pacijenta (Johnson, Bruneau, 2016: 118; IAHAIO, 2018: 5; Batrićević, 2019a: 26). Kao najčešće primenjivani oblici terapije uz pomoć životinja danas se navode: 1) terapija uz pomoć pasa, 2) terapija uz pomoć konja, 3) terapija uz pomoć mačaka i 4) terapija uz pomoć delfina (Czerw, 2017: 150;

Batrićević, 2019a: 27; Batrićević, 2019b: 11). Osim nabrojanih, u terapiju uz pomoć životinja mogu se uključiti i neke druge životinje poput na primer zečeva i nekih vrsta ptica, naravno ukoliko za to postoje odgovarajući uslovi (Koukourikos *et al.*, 2019: 1899).

KPZ Sremska Mitrovica, 22.11.2019. godine

Polazeći od osnovnih ciljeva i principa u oblasti psihološkog savetovanja, terapija uz pomoć životinja, kao svojevrsni dodatak redovnoj terapiji, pre svega ima za cilj da podstakne i dodatno motiviše pacijenta da se bolje fokusira i aktivnije uključi u terapiju, ali i da ojača poverenje između pacijenta i terapeuta, kao i da učvrsti pozitivne promene na strani pacijenta (Chandler, 2012: 166; Batrićević, 2019a: 26; Koukourikos et al., 2019: 1899). Napredak pacijenta redovno se evaluiira, a evidencija u vezi sa postignutim rezultatima se unosi u odgovarajuću profesionalno vođenu dokumentaciju (IAHAIO, 2018: 5).

Terapija uz pomoć životinja može se primenjivati uz bilo koji oblik terapijske prakse, bilo da je reč o direktivnoj ili nedirektivnoj terapiji, kao i u individualnom, grupnom ili porodičnom terapijskom okruženju (Chandler, 2012: 166; Batrićević, 2019a: 26). Ona nije vezana za neku određenu teoriju u psihologiji, već se može inkorporisati u bilo koju od njih (Friedmann, Son, 2009 prema Koukourikos et al., 2019: 1899). U tom smislu, terapija uz pomoć životinja ne predstavlja samostalnu psihoterapijsku školu, odnosno samostalan pravac u psihoterapiji (Ogilvie, 2016 prema Koukourikos et al., 2019: 1899).

Terapija uz pomoć životinja se najčešće sprovodi uz pomoć kućnih ljubimaca, pre svega pasa, a namenjena je ljudima koji su iz određenih razloga deprivirani u socijalnom smislu ili koji se odlikuju

specifičnim afektivnim, emocionalnim i/ili kognitivnim potrebama (Vallejo *et al.*, 2017: 2; Batrićević, 2019a: 26). Prisustvo kućnog ljubimca čini atmosferu prijatnijom, ublažavajući negativne uticaje nepoznatog okruženja i čineći da se pacijenti osećaju bezbednije, sigurnije, ali i spremnije da se oslobode pred terapeutom, kao i da se posvete introspekciji (Chandler, 2012: 166; Batrićević, 2019a: 26-27). Potvrđeno je da terapija uz pomoć životinja naročito pozitivno deluje na pacijente koji imaju određene fizičke smetnje usled oboljenja poput kardiovaskulatnih bolesti, ali i na one sa mentalnim poteškoćama, kao što su na primer, demencija, depresija (Pedersen *et al.*, 2011: 493-500; Batrićević, 2019a: 27), autizam (Koukourikos *et al.*, 2019: 1901) i šizofrenija (Barak *et al.*, 2001: 439; Batrićević, 2019a: 27; Hawkins *et al.*, 2019: 51-60; Koukourikos *et al.*, 2019: 1902). Ipak, treba imati u vidu da terapija uz pomoć životinja ne mora nužno proizvesti pozitivne efekte u slučaju svih korisnika i svih psihičkih poremećaja (Ogilvie, 2016 prema Koukourikos *et al.*, 2019: 1899).

Aktivnost uz pomoć životinja (Animal Assisted Activity - AAA) predstavlja usmerenu i organizovanu ali neformalnu interakciju između ljudi i životinja, koju sprovodi za to pripremljeni tim, a radi postizanja određenih motivacionih, edukativnih ili rekreativnih ciljeva (IAHAIO, 2018: 5). Iako se u literaturi ističe da

ove aktivnosti ne moraju imati strogo definisan cilj, te da se mahom odvijaju spontano (Delta Society, 2003; O'Haire et al., 2014: 163; Batrićević, 2019a: 27), ipak se preporučuje da su i ljudi i životinje koji ih sprovode prethodno prošli određene pripreme, obuke i procene (IAHAIO, 2018: 5). Kao primeri aktivnosti uz pomoć životinja navode se posete timova ljudi i obučanih životinja bolnicama, domovima za smeštaj starih lica, objektima u kojima borave žrtve trauma, kriza i prirodnih katastrofa itd., kako bi se ovim licima pružila podrška i uteha (IAHAIO, 2018: 6).

Obrazovanje ili pedagogija uz pomoć životinja (Animal Assisted Education – AAE / Animal Assisted Pedagogy - AAP) predstavlja ciljno usmerenu, planiranu i strukturisanu intervenciju koju realizuju i/ili kojom rukovode stručnjaci iz oblasti opšteg ili specijalnog obrazovanja, bilo u grupi, bilo individualno (IAHAIO, 2018: 5). Aktivnosti koje se tom prilikom sprovode usmerene su pre svega na postizanje obrazovnih ciljeva, kao i na razvoj socijalnih i kognitivnih veština (IAHAIO, 2018: 5; Batrićević, 2019a: 28). Napredak učenika uključenih u obrazovanje uz pomoć životinja evaluira se i dokumentuje, a profesionalci koji takve programe realizuju moraju posedovati potrebna znanja kako iz pedagogije, tako i iz oblasti ponašanja, potrebe, zdravlja, zaštite i dobrobiti životinja koje su u njih

uključene (IAHAIO, 2018: 5; Davinson, 2015: 8; Batrićević, 2019a: 28).

Stručno vođenje (koučing) ili savetovanje uz pomoć životinja (Animal Assisted Coaching / Counselling - AAC). Izrazi „stručno vođenje“ ili „profesionalno vođenje“ ovde su upotrebljeni kao prevodi izraza „koučing“ (*coaching*), koji se u literaturi često koristi u originalnom obliku (Van Kessel, 2009: 159). Pojam „koučing“ (*coaching*) je relativno nov u domaćoj teoriji i praksi, a definiše se kao razvojni proces koji podrazumeva strukturisanu i usmerenu interakciju, uz korišćenje prikladnih strategija, alata i tehnika radi promovisanja poželjne i održive promene u korist klijenta, a u skladu sa mogućnostima i drugim povezanim subjektima (Cox et al., 2010: 1 prema Bogićević, 2013: 150). Neovisno od teorijskih postavki na kojima počiva kao i bez obzira na domen primene, svaki proces stručnog vođenja polazi od osobenosti učenja odraslih (Bogićević, 2013: 151-152).

Stručno vođenje (koučing) ili savetovanje uz pomoć životinja predstavlja usmerenu, planiranu i strukturisanu aktivnost uz pomoć životinja koja se realizuje od strane i/ili pod rukovodstvom licenciranih profesionalaca iz pomenutih oblasti (IAHAIO, 2018: 5). Ove aktivnosti po pravilu su usmerene na podsticanje i unapređenje ličnog razvoja, socijalnih veština i socio-emotivnog funkcionisanja korisnika, bilo da je reč o pojedincima

ili grupama (IAHAIO, 2018: 5). Kao i u slučaju prethodno opisanih intervencija uz pomoć životinja, neophodno je da ekspert koji sprovodi koučing odnosno rukovodi njegovim sprovođenjem poseduje odgovarajuća znanja o ponašanju, potrebama, zdravlju, indikatorima i regulisanju stresa kod životinja koje u tom procesu učestvuju (IAHAIO, 2018: 5).

KPZ Sremska Mitrovica, 25.10.2019. godine

4.2. Programi rada sa životinjama u zatvorima (Prison-based Animal Programs - PAPs)

Programi rada sa životinjama koji se primenjuju u zatvorima (Prison-based Animal Programs - PAPs) sastoje se u uključivanju različitih životinja poput pasa, konja (Strimple, 2003: 73; Batrićević, 2020a: 51-68; Batrićević, 2020b: 72-82) i krava (Bachi, 2014: 7), u programe rada, odnosno resocijalizacije i socijalne rehabilitacije osuđenih lica u okviru ustanova za izvršenje krivičnih sankcija (Batrićević, 2019a: 31-34). Osim zbog osobenosti proisteklih iz samog zatvorskog okruženja, programi rada sa životinjama u ustanovama za izvršenje krivičnih sankcija razlikuju se od ostalih intervencija uz pomoć životinja i po ciljevima zbog kojih se realizuju. Naime, programi rada osuđenih lica sa životinjama ne sprovode se samo radi ostvarivanja terapijskih ciljeva, već i sa namerom da osuđena lica prođu kroz profesionalnu obuku za rad sa psima kako bi se kroz sticanje novih znanja i veština, ali i formalnih sertifikata o posjedovanju istih, povećala njihova zapošljivost po izlasku na slobodu (Leonardi et al., 2017; Batrićević, 2019a: 33).

Dakle, glavni cilj programa rada sa životinjama u ustanovama za izvršenje krivičnih sankcija ne sastoji se samo u unapređenju psihičkih, fizičkih i socijalnih

aspekata života osuđenih lica, premda je nesporno da oni mogu pozitivno uticati na ponašanje osuđenika (Furst, 2016: 54). Pored toga, ovim programima se nastoje ostvariti i određene koristi kako za zajednicu tako i za osuđena lica. Tako se kao jedan od ciljeva tih programa, osim pomenutog povećanja zapošljivosti osuđenih lica, navodi i obuka odnosno dresiranje pasa kako bi oni kasnije mogli da se udome ili da se koriste kao psi tragači, terapijski psi ili psi koji pomažu osobama sa invaliditetom (Furst, 2006: 54; Batričević, 2019a: 34).

Programi rada osuđenih lica sa životinjama najčešće se realizuju u sledećim oblicima:

1) tako što predstavnici udruženja za zaštitu životinja donose kućne ljubimce u ustanovu za izvršenje krivičnih sankcija u unapred dogovorenim vremenskim terminima da bi osuđena lica mogla da provode vreme sa njima;

2) tako što se osuđena lica staraju o povređenim divljim životinjama koje se nakon oporavka puštaju na slobodu;

3) tako što se osuđena lica angažuju da rade na poljoprivrednim gazdinstvima, odnosno da se staraju o domaćim životinjama ili o ribama koje se uzgajaju u ribnjacima;

4) tako što se osuđenim licima daje mogućnost da tokom izdržavanja kazne zatvora udome kućnog

ljubimca o kojem će se starati za vreme boravka u ustanovi;

5) kroz uključivanje osuđenih lica u programe socijalizacije (dresure) napuštenih pasa kako bi se ti psi osposobili da pomažu ljudima (na primer: terapijski psi, psi koji pomažu slepim i slabovidim ljudima itd.);

6) u sklopu programa profesionalne obuke iz oblasti nege i dresure pasa;

7) kao programi rada u korist zajednice, gde učesnici dresiraju životinje i staraju se o njima da bi te životinje kasnije mogle da se daju na udomljavanje;

8) kao takozvani „multimodalni“ programi koji u sebi po pravilu sadrže i komponente programa profesionalne obuke i stručnog osposobljavanja i elemente programa rada u korist zajednice (Bachi, 2014: 8; Furst, 2006: 413; Batrićević, 2019a: 32-33).

Rezultati najnovijeg istraživanja u kojem su sumirani zaključci velikog broja prethodno sprovedenih studija o efektima programa rada sa psima u ustanovama za izvršenje krivičnih sankcija (Villafaina-Domínguez et al., 2020, videti i: Cooke, Farrington, 2016) potvrđuju da primena ovakvih programa, a posebno terapije uz pomoć pasa može imati brojne pozitivne efekte. Pre svega, potvrđeno je da se fizičko i mentalno zdravlje, sposobnost kontrolisanja emocija, osećaj empatije, sposobnost

sticanja novih znanja, kao i samokontrola osuđenih lica mogu poboljšati nakon primene programa rada sa psima (Villafaina-Domínguez et al., 2020). Osim toga, ustanovljeno je da primena programa rada sa psima doprinosi smanjenju nasilja u ustanovama za izvršenje krivičnih sankcija, što pogoduje većoj bezbednosti kako osuđenih lica tako i zaposlenih u njima, ali i da može uticati na smanjenje recidivizma (Villafaina-Domínguez et al., 2020). Pri tome se ističe da su pozitivni efekti programa rada sa psima uočeni kako kod maloletnih prestupnika tako i kod punoletnih učinilaca krivičnih dela i to u slučaju oba pola (Villafaina-Domínguez et al., 2020). Kao najefektivniji i najzastupljeniji oblici rada osuđenih lica sa psima navode se: dresura pasa, staranje o psima, kao i provođenje slobodnog vremena sa njima (Villafaina-Domínguez et al., 2020).

5. RESOCIJALIZACIJA OSUĐENIH LICA UZ POMOĆ PASA U ZATVORIMA SA VISOKIM STEPENOM OBEZBEĐENJA – INOSTRANA ISKUSTVA I PRIMERI

5.1. Opšta razmatranja – programi rada sa psima u uslovima intenzivnih zatvorskih deprivacija

Danas se različiti programi rada osuđenih lica sa psima primenjuju u ustanovama za izvršenje krivičnih sankcija širom sveta (Britton, Button, 2005 prema Smith, 2019: 307; Mulcahy, McLaughlin, 2013 prema Smith, 2019: 307). Budući da se ova monografija bavi primenom jednog takvog programa u zatvorenom odeljenju Kazneno-popravnog zavoda u Sremskoj Mitrovici, od velikog broja različitih pro-

grama rada osuđenih lica sa psima, ovde su kao primeri inostranih iskustava predstavljeni oni programi koji se primenjuju u zatvorima sa maksimalnim stepenom obezbeđenja. Kao što je već istaknuto, osuđena lica u zatvorima sa visokim stepenom obezbeđenja, odnosno ustanovama za izvršenje krivičnih sankcija zatvorenog tipa, a posebno u zatvorenim odeljenjima takvih ustanova izložena su zatvorskim deprivacijama koje po obimu i intenzitetu prevazilaze one koje postoje u odeljenjima poluotvorenog ili otvorenog tipa. Imajući u vidu činjenicu da interakcija sa životinjama, a posebno psima, blagotvorno deluje na čovekovo fizičko i mentalno zdravlje, kao i do sada sprovedena istraživanja o primeni programa resocijalizacije osuđenih lica uz pomoć pasa, može se tvrditi da ovakvi programi rada doprinose ublažavanju negativnih efekata zatvorskih deprivacija. Upravo je zbog toga njihova primena u ustanovama za izvršenje krivičnih sankcija (odnosno njihovim odeljenjima) zatvorenog tipa posebno značajna za psiho-fizičku dobrobit osuđenih lica, kao preduslov za njihovu uspešnu resocijalizaciju, odnosno socijalnu rehabilitaciju.

Razlog za odabir i analiziranje na ovom mestu upravo onih programa rada sa psima koji se primenjuju u inostranim zatvorima sa maksimalnim stepenom obezbeđenja jeste činjenica da su uslovi, odnosno ograničenja i lišenja kojima su izložena

osuđena lica u tim ustanovama slični uslovima pod kojima kaznu izdržavaju osuđena lica u zatvorenom odeljenju Kazneno-popravnog zavoda u Sremskoj Mitrovici. Uz određene varijacije, proistekle iz socijalnih, ekonomskih, kulturoloških i raznih drugih okolnosti može se konstatovati da su osuđena lica u pomenutim ustanovama izložena približno jednakom stepenu lišenja, odnosno da osećaju deprivacije prilično jednakog intenziteta, što se slično odražava na njihovo emotivno i psihičko stanje.

KPZ Sremska Mitrovica, 25.10.2019. godine

Analizom su obuhvaćeni sledeći programi rada osuđenih lica sa psima koji se realizuju u zatvorima sa visokim stepenom obezbeženja u Sjedinjenim Američkim Državama:

1) Program udruženja „*Healing Species*“ koji se sprovodi u dva zatvora sa maksimalnim obezbeđenjem u Južnoj Karolini

2) Program pod nazivom „*Prison Pup*“ koji sprovodi udruženje „*Canine Support Team*“ u ženskom zatvoru u Kaliforniji.

KPZ Sremska Mitrovica, 01.11.2019. godine

5.2. Program udruženja „Healing Species“ koji se sprovodi u dva zatvora sa maksimalnim obezbeđenjem u Južnoj Karolini

Udruženje „Healing Species“ sa sedištem u gradu Orindžburgu u Južnoj Karolini, osnovano je 1999. godine, nakon što je advokatica Čeri Braun Tompson, osmislila poseban školski kurikulum pod nazivom „Program prevencije nasilja kroz obrazovanje o saosećanju“ (*Violence Prevention through Compassion Education*).¹¹ Primarni cilj ovog programa bio je da se kod učinilaca prestupa sa elementima nasilja razvije i ojača osećaj empatije, kako bi se na taj način sprečio njihov recidivizam, a, kao što je istaknuto na internet prezentaciji ovog udruženja: „Sve je počelo sa jednim spašenim psom kojem je bila potrebna pomoć i uviđanjem povezanosti između zlostavljanja životinja i drugih oblika nasilničkog ispoljavanja“.¹²

Jedan od programa koje udruženje „Healing Species“ sprovodi jeste i program rada sa psima u zatvorima. U okviru ovog programa, lica koja se nalaze na izdržavanju kazne zatvora dobijaju pse za koje se zna da su u prošlosti bili izloženi nekom obliku zlostavljanja i/ili zanemarivanja i u pogledu

¹¹ Healing Species, About Us, dostupno na: <https://www.healingspecies.org/about-us-1>, stranici pristupljeno 14.08.2021.

¹² *Ibid.*

kojih postoji potreba da se socijalizuju, odnosno dresiraju, kako bi postali podobni za udomljavanje.¹³ Psi koji su uključeni u ovaj program smešteni su u okviru ustanova za izvršenje krivičnih sankcija, konstantno borave sa osuđenim licima koja se staraju o njihovoj dobrobiti, učeći ih istovremeno osnovnim komandama i pravilima ponašanja, kako bi na taj način povećali verovatnoću za njihovo udomljavanje od strane zainteresovanih građana. Osim toga, kroz rad i interakciju sa psima, kod osuđenih lica se razvija empatija i doprinosi se njihovom psihičkom i emotivnom boljitku.¹⁴

Istraživanje o primeni programa rada osuđenih lica sa psima udruženja „*Healing Species*“ u dva zatvora sa maksimalnim stepenom obezbeđenja u Južnoj Karolini, koje je sprovedeno 2015. godine obuhvatilo je 1348 osuđenika u jednom i 884 osuđenika u drugom od pomenutih zatvora, a sa ciljem da se iz perspektive osuđenih lica sagledaju ključni izazovi, problemi i najvažnije teme u toj oblasti (Smith, 2019: 312).

Udruženje „*Healing Species*“ omogućilo je ovim osuđenim licima da prođu osnovnu obuku u vezi sa staranjem o psima i dresurom pasa, da bi potom, uz

¹³ Healing Species, Healing behind Bars, dostupno na: <https://www.healingspecies.org/reaching-prison-inmates>, stranici pristupljeno: 14.08.2021.

¹⁴ *Ibid.*

pomoć i podršku za to posebno obučених stručnjaka obezbedilo da se psi postepeno i organizovano uvedu u prostorije u kojima borave osuđena lica. Svaki pas dobio je svog glavnog staratelja – osuđenika koji je, nakon što je prošao najmanje 20 časova obuke u potpunosti preuzeo odgovornost za tog psa (Smith, 2019: 313). Predviđeno je da pas tokom dana može slobodno da se kreće u okviru odeljenja zavoda u kojem je smešten njegov staratelj te da ostvaruje interakciju sa drugim osuđenim licima, da bi tokom noći boravio u ćeliji sa svojim starateljem (Smith, 2019: 313). U svakom trenutku, u prostorijama u kojima borave osuđena lica u pomenutom odeljenju, boravi između dva i šest spašenih pasa, u zavisnosti od toga koliko njih bude u međuvremenu udomljeno od strane građana (Smith, 2019: 313).

Glavni ciljevi programa rada sa psima udruženja „*Healing Species*“ usmereni su na uspostavljanje i razvoj prosocijalnog ponašanja osuđenih lica, kao i njihovih emocija, dok se paralelno nastoji doprineti oporavku pasa koji su bili zlostavljani i/ili zanemarivani (Smith, 2019: 313). Nakon prolaska kroz obuku i socijalizaciju, psi se izvode iz zatvorskog okruženja i daju na udomljavanje od strane građana (Smith, 2019: 313). Ovaj model rada spada u takozvane društveno korisne oblike programa rada sa psima u zatvorima i smatra se (Smith, 2019: 313)

izuzetno korisnim kako za osuđena lica, tako i za širu zajednicu.

Empirijsko istraživanje sprovedeno tokom 2015. godine, čiji su rezultati publikovani 2019 godine (Smith, 2019) pokazalo je da su se kao ključna mesta u vezi sa programom rada osuđenih lica sa psima u dva zatvora sa maksimalnim stepenom obezbeđenja u Južnoj Karolini, a pod okriljem udruženja „*Healing Species*“ izdvojile sledeće teme: simbolika spašenog psa, univerzalna podrška, efekat prenošenja (prelivanja), osnaživanje pozitivnih emocija, ponovno povezivanje sa spoljnim svetom, nada i preobražaj, dok se kao jedino donekle sporno mesto izdvojilo pitanje postojanja potrebe za zamenom odnosno rotiranjem osuđenih lica koja se staraju o psima (Smith, 2019: 314-315).

Simbolika spašenog psa odnosi se na (samo)identifikaciju osuđenih lica sa spašenim psima koji su im povereni na staranje i ona je prepoznata kod mnogih ispitanika. Psihološkim rečnikom govoreći, u pitanju je svesni oblik transfera gde pas predstavlja jedan oblik безусловne ljubavi i pažnje koji je osuđenim licima bio uskraćen u detinjstvu (Racker, 2001 prema Smith 2019: 315). O tome svedoče reči ispitanika koji se nalaze na izdržavanju kazne u zatvoru sa maksimalnim stepenom obezbeđenja u Južnoj Karolini. Jedan od njih istakao je „*Mogu da se povežem sa Pipin. Ona je bila napušten*

pas – lutalica prepuštena sama sebi. Radila je sve što je potrebno kako bi preživela. To me je podsetilo na moj nekadašnji život. Bio sam beskućnik, a porodica mi je okrenula leđa. Okrenuo sam se kriminalu kako bih preživeo. Izolovao sam se od svih. Plašio sam se odbijanja. Kada sam dobio da se staram o Pipin, znao sam da imamo nešto zajedničko.“ Drugi ispitanik je opisao svoje viđenje identifikacije sa psom o kojem se stara sledećim rečima: „Mogu da se poistovetim sa nekim ko je bio zlostavljan, tučen, napušten, prestrašen, besan, odbačen... Samo sam želeo da neko brine o meni i da me voli takvog kakav sam. Verovatno nikada neću saznati zašto me je moj otac toliko mrzeo da sam mu služio kao bokserska vreća“ (Smith, 2019: 315).

Ovakav osećaj povezanosti osuđenih lica sa napuštenim psima naročito je uočljiv prilikom dolaska novog spašenog psa. O tome slikovito govore reči jednog od osuđenika koji je učestvovao u pomenutom programu: *„Kada su pse prvi put doneli u prostorije gde boravimo, bilo je teško gledati ih tako uplašene. Osetio sam se kao da gledam sebe kada sam tek došao na izdržavanje kazne. Bio sam isto tako uplašen i nisam znao šta da radim. Psi unose toliko radosti i mira u moj život. Uživam samo što znam da su tu; psi nas humanizuju na način koji nijedan drugi akademski ili terapijski program ne može. Inspirišuće je videti pse koji dolaze skroz pokunjeni a onda se*

*vremenom prilagode, uklope i postanu puni
samopouzdanja“ (Smith, 2019: 316).*

KPZ Sremska Mitrovica, 25.10.2019. godine

Na osnovu izjava pojedinih učesnika u ovom programu utvrđeno je da se između njih i spašenih pasa uspostavila neka vrsta simbiotske povezanosti – međuzavisnosti. O tome svedoče izjave pojedinih učesnika koji navode: *„Psi su u početku bili veoma stidljivi. Ali, kako smo ih mazili i pričali im, i omogućili im da nas upoznaju, efekat je bio sjajan. Kao da je istovremeno i meni i njima pao kamen sa srca...”* posebno naglašavajući: *„Ove životinje su prošle kroz mnogo gore situacije nego ja i to je probudilo moju nežnu stranu za koju sam mislio da odavno ne postoji. Biti u mogućnosti da pomognem ovim psima da se rehabilituju i pronađu bezbedan dom me uveseljava. Vidim ove pse na isti način kao što vidim nas – povređene i željne doma punog ljubavi“* (Smith, 2019: 316).

Mnogi učesnici u programu rada sa psima u oba zatvora u Južnoj Karolini su bili pozitivno iznenađeni saznanjem da takvi programi uopšte postoje u ustanovama za izvršenje krivičnih sankcija i jednoglasno su izrazili stav da postoji potreba za većim brojem pasa u okviru svakog odeljenja. Jedan od učesnika je napisao :*“Jedini način da se ovaj program poboljša jeste da se proširi. Čovečanstvo može toliko da nauči iz ljubavi jednog vernog psa“*, dok je drugi izjavio: *„Na mene je najsnažniji utisak ostavila reakcija drugih osuđenika na interakciju sa psima. Mi smo svi složni u ljubavi prema psima i staranju o*

njima, što je stvarno retka pojava u ovom okruženju“ (Smith, 2019: 316). Iz ovih citata se jasno vidi doprinos pasa jačanju osećanja zajedništva među osuđennicima, što se pozitivno odrazilo i na njihovu saradnju i timski rad na drugim programima koji se realizuju u okviru iste ustanove (Smith, 2019: 316).

Učesnici u programu udruženja „*Healing Species*“ potvrdili su da su psi doprineli očuvanju njihove emotivne stabilnosti probudivši kod njih osećaj povezanost sa spoljnim svetom, što je izuzetno važno za njihovu pripremu za život na slobodi (Smith, 2019: 317). Prema rečima ispitanika, ovi psi su ih podsećali na pozitivne međuljudske odnose koje su u prošlosti imali u okviru svojih porodica, što potvrđuju i sledeće njihove reči: „*Odrastao sam sa psima koje je moj otac dresirao. Sada, kada je on na nebu, oni me podsećaju na vreme koje sam provodio sa njim*“ i : „*Psi čine da se osećam malo normalnije, kao da sam napolju. Pružaju mi osećaj spokoja i zadovoljstva*“ (Smith, 2019: 317). Osim toga, ispitanici su izrazili uverenje da psi sa kojima rade kod njih izazivaju osećaj stabilnosti u okruženju koje je samo po sebi nepredvidljivo i nestabilno (Smith, 2019: 317).

Iz izjava ispitanika proizlazi da je interakcija sa psima kod njih probudila nadu i uverenje da je moguće da se promene (Smith, 2019: 318). Jedan od njih to je opisao sledećim rečima: „*Vidim promenu u načinu na koji razmišljam, jer više ne mislim toliko o*

svojim problemima. Provodim vreme sa psima i to mi pomaže. Puno razmišljam o svom domu. Izrečena mi je kazna doživotnog zatvora bez mogućnosti uslovnog otpusta. Kada sam sa psima, osećam se voljeno, psi me vole i ja volim njih“ (Smith, 2019: 318).

U vezi sa primenom programa udruženja „Healing Species“ pojavilo se samo jedno donekle sporno pitanje – mogućnost menjanja osuđenih lica kojima je dodeljeno starateljstvo nad psima. Naime, primećeno je da su osuđena lica tretirala pse koji su im dodeljeni na staranje kao nešto toliko dragoceno da su prema njima ispoljavali preteranu posesivnost i kontrolu, o čemu govore i reči drugih osuđenih lica: „Psi predstavljaju sjajan dodatak programu resocijalizacije. Jedini problem koji ja tu vidim jeste što neki staratelji pasa misle i ponašaju se kao da su to njihovi lični psi“, odnosno: „Divno je imati pse u okruženju. Oni pomažu kada se ljudi osećaju usamljeno i neželjeno. Voleo bih da se psi dodeljuju različitim starateljima. Kada dovedu novog psa, treba mu odrediti i novog staratelja“ (Smith, 2019: 319).

5.3. Program pod nazivom „Prison Pup“ koji sprovodi udruženje „Canine Support Team“ u ženskom zatvoru u Kaliforniji

Počevši od 1989. godine, udruženje „Canine Support Team“ omogućava osobama sa invaliditetom da dobiju pse koji su posebno obučeni da ih podrže u ostvarivanju njihove lične, socijalne i profesionalne nezavisnosti. Posebno obučeni psi dodeljuju se klijentima sa različitim zdravstvenim problemima, kao što su: multipla skleroza, cerebralna paraliza, cistična fibroza, traumatske povrede mozga ili kičmene moždine, post traumatski stresni poremećaj, nemogućnost kretanja itd. Osim što pomažu korisnicima da prevaziđu pomenute zdravstvene smetnje, posebno obučeni psi po potrebi igraju i važnu ulogu kada je potrebno „probiti led“ na javnim mestima i stalno prave društvo svojim vlasnicima.¹⁵

U program su uključeni: psi koji su posebno uzgojeni od strane udruženja „Canine Support Team“, psi koje su donirali privatni vlasnici, ali i napušteni psi koji su izbavljeni iz različitih azila i prihvatilišta. Svaki pas najpre mora proći testove temperamenta i zdravstvenog stanja a potom prolazi kroz individualnu

¹⁵ Canine Support Team, About Us, dostupno na: <https://caninesupportteams.org/about-us/>, stranici pristupljeno: 15.08.2021.

obuku kako bi se osposobio da obavlja različite zadatke, u zavisnosti od potreba osoba sa invaliditetom, uključujući: hodaње pored invalidskih kolica ili hodalice, donošenje predmeta koje osoba ispusti, uključivanje i isključivanje svetla, otvaranje i zatvaranje vrata, pritiskanje tastera u liftu, skidanje čarapa i džempera, lajanje kao poziv za pomoć u hitnim situacijama.¹⁶

KPZ Sremska Mitrovica, 22.11.2019. godine

¹⁶ *Ibid.*

U svom radu, udruženje „*Canine Support Team*“ se pridržava najviših standarda u pogledu obuke, ponašanja, temperamenta i zdravlja pasa, negujući pri tome human odnos prema psima u svakoj fazi njihove dresure. Prvih 18 meseci života psi provode kod volontera koji su zaduženi za njihovu socijalizaciju i podučavanje osnovnim komandama. Nakon toga, psi se upućuju na obuku u neki od zatvora u kojima se realizuju programi rada osuđenih lica sa psima, gde ih tokom narednih šest meseci osuđena lica dresiraju da pomažu osobama sa invaliditetom. Interesantno je napomenuti da na kraju ove obuke psi nauče ukupno sedamdeset različitih komandi.¹⁷

Jedan od zatvora u kojima se psi udruženja „*Canine Support Team*“ obučavaju za pomaganje osobama sa invaliditetom i to od strane osuđenih lica koja učestvuju u programu resocijalizacije uz pomoć pasa jeste i kalifornijski ženski zatvor *California Institute for Women (CIW)* sa odeljenjima različitog stepena obezbeđenja (Minton *et al.*, 2015: 488). U ovom zatvoru program obuke pasa od strane osuđenica sprovodi se od septembra 2002. godine, što ga čini prvim zatvorom u Kaliforniji koji je uveo obuku pasa za pomaganje osobama sa invaliditetom (Minton *et al.*, 2015: 488)

¹⁷ *Ibid.*

Osuđenice imaju važnu ulogu u obučavanju pasa za pomaganje osobama sa invaliditetom, podučavaju ih naprednim veštinama koje su im potrebne za obavljanje tih zadataka i dobijanje sertifikata. Zahvaljujući posvećenosti osuđenica koje su uključene u ovaj program, period čekanja na psa obučenog za pomaganje osobama sa invaliditetom skraćen je sa dve godine na svega nekoliko meseci. Od skromnog početka, kada su u programu učestvovala samo četiri psa i dvadeset osuđenica, program je stigao do dvadeset pasa i oko pedeset osuđenica koje sa njima rade. Oko 85% pasa koji su učestvovali u programu obuke u zatvoru dodeljuje se osobama sa posebnim potrebama, dok se ostali daju građanima na udomljavanje (Minton et al., 2015: 488).

Iako u kalifornijskom ženskom zatvoru *California Institute for Women (CIW)* postoji više odeljenja sa različitim stepenima bezbednosti, istraživanjem koje je posvećeno primeni ovog programa obuhvaćeno je 30 osuđenica koje izdržavaju dugotrajne kazne lišenja slobode u odeljenju sa najvišim stepenom obezbeđenja (Minton et al., 2015: 489).

Sve ispitanice izjavile su da se učestvovanje u programu obuke pasa veoma pozitivno odrazilo na njih i to na više različitih nivoa. Ove osuđenice su imale snažan osećaj da je učestvovanje u takvom programu privilegija i bile su spremne da se u

potpunosti posvete radu sa psima kako bi ostale uključene ne samo u program već i u živote pasa sa kojima su radile (Minton *et al.*, 2015: 490). Učestvo-
vanje u programu predstavljalo je za osuđenice snažan podsticaj da razviju mehanizam samo-
kontrole, naročito u veoma stresnim situacijama, a
mnoge od njih su izjavile da su posebno ponosne na
svoj lični razvoj u toj oblasti (Minton *et al.*, 2015:
490).

KPZ Sremska Mitrovica, 25.10.2019. godine

Velika većina osuđenica istakla je da je njihov nivo stresa u znatnoj meri redukovan upravo zahvaljujući svakodnevnom radu sa psima. Jedna od njih je to opisala sledećim rečima: *„To mi umanjuje stres. Ono što kod mene izaziva stres jeste briga o mojoj porodici ili novcu. Moram da naučim da se prilagodim. Kada sam tužna ili uznemirena, mogu da uzmem psa, da se šetam sa njim i da se molim“, dok je druga istakla: „To mi smanjuje stres iako ima situacija kada se on povećava. Jednostavno je lepo kada se povežeš sa psom i pokušavaš da ga dresiraš. Znaš da tako pomažeš nekome. Psi ti daju ljubav. Oni kao da znaju kada si tužna i prilagode ti se. Čini se kao da te poznaju“* (Minton et al., 2015: 492).

Puno ispitanica osvrnulo se na unapređenje u pogledu svog fizičkog i mentalnog zdravlja. Mnoge žene koje su imale višak kilograma uspele su da smršaju od kada su počele da rade sa psima, što se pozitivno odrazilo na neke druge oblasti njihovog zdravlja, što je jedna od njih opisala ovako *„Imam dijabetes i visok krvni pritisak. Od kada učestvujem u programu obuke pasa uzimam manje lekova – dovoljno mi je da mazim psa i već osećam da se smirujem. Više šetam, izgubila sam nekoliko kilograma i aktivnija sam, što je dobro za moj dijabetes i opšte zdravstveno stanje“* (Minton et al., 2015: 492).

Neke osuđenice, koje su bile žrtve zlostavljanja, izjavile su da su upravo zahvaljujući radu sa psima

osetile emotivno isceljenje od traumatičnih iskustava koja su doživele u prošlosti. Kako je jedna od njih opisala: *„Mislim da mi to pomaže u emotivnom smislu. Bila sam izložena nasilju. Morala sam da naučim da mi ponovo bude stalo do nekoga. Ovo mi je pomoglo da napredujem i razvijem saosećanje. Kada si sa psom, to te umiruje“* (Minton et al., 2015: 493). . U sličnom kontekstu druga od osuđenica je istakla: *„Ne sećam se da su me roditelji ikada grlili ili mi pokazivali ljubav; psi pružaju ljubav. Naš stepen poverenja je nizak. Svako ima masku. Psima mogu da kažem bilo šta. Oni ništa nikome neće reći“* (Minton et al., 2015: 493).

Za neke od osuđenica, novousvojene radne navike, disciplina i postignuća u oblasti obuke pasa značile su i postavljanje novih, pozitivnih ciljeva, dok je za mnoge od njih stvaranje lepše slike o sebi podstaknuto činjenicom da su davanjem zajednici prekinule zatvoreni krug osećaja besmisla i krivice (Minton et al., 2015: 493). U tom smislu, jedna od njih je naglasila: *„Tokom poslednjih nekoliko godina razvila sam mnogo lepšu sliku o sebi, kako bih mogla da se posvetim društveno korisnom radu. Mislim da je to oduvek bio deo mene, ali sada mogu u stvarnosti da budem takva osoba“* (Minton et al., 2015: 493). Druga osuđenica je dodala: *„Došla sam ovde sa osećajem samoprekorevanja. Trebalo je da znam da se nosim sa svojom životnom situacijom i da je sredim. Ovaj program omogućava ličnu promenu – kako da*

prihvatite svoje odgovornosti a da se istovremeno ne prepustite samookrivljanju. Morate znati ko ste bili ranije a ko ste sad“ (Minton et al., 2015: 493).

Rad sa psima podstakao je mnoge osuđenice da poveruju da je uz odgovarajući stepen istrajnosti moguće dostići dugoročne ciljeve, te su u skladu sa tim izjavile da sada imaju više strpljenja prema sebi, da su pozitivnije i usmerenije na postizanje određenih pozitivnih ciljeva, kao i da imaju osećaj da doprinose ostvarivanju nečeg dobrog i korisnog. Rečima jedne od njih: *„Svakako imam više strpljenja prilikom nastojanja da postignem neki cilj. Mogu da primetim kako psi napreduju i, kada razmišljam o tome, uviđam da i ja mogu da istrajem u nekim stvarima dok ne postignem svoj cilj. Već sam postigla neke stvari koje nisam znala da mogu. Sada imam sposobnost da to prenesem i na druge oblasti života“ (Minton et al., 2015: 494).*

Skoro polovina ispitanica primetile su kod sebe napredak na polju lične odgovornosti, zrelosti i razvoja, što je jedna od njih opisala sledećim rečima: *„Puno sam sazrela. Mnogo naučite o odgovornosti. Radila sam sa psom Jonom sedamnaest meseci. Morala sam da naučim da delim odgovornost i da se prilagodim potrebama psa. Naučila sam da obučavam pse ali i da pomognem sama sebi – ta znanja i veštine možemo primeniti i na sopstveno ponašanje“ (Minton et al., 2015: 494).*

Kod nekih osuđenica, pozitivne promene su se ogledale u tome da se kod njih razvila hrabrost da veruju u svoje sposobnosti. Program obuke pasa omogućio im je da unaprede svoje talente i sposobnosti, za šta inače ne bi imale priliku. To se pozitivno odrazilo na brojne segmente njihovog života, ali i na osobe u njihovom okruženju. O tome govore i reči jedne od učesnica u programu: *„Pre nego što sam se uključila u program, plašila sam se da probam bilo šta zbog svojih godina. Ali, od kada sam počela da radim dresuru pasa, shvatila sam da mogu da radim bilo šta. Tvoj cilj postane da od psa napraviš najboljeg psa za pomaganje osobama sa invaliditetom i onda se on smatra vrednim celog svog života. Znači, moj cilj je da dresiram pse najbolje što mogu. Nalazim se na izdržavanju doživotne kazne zatvora bez mogućnosti za uslovni otpust, ali sada mogu da uradim nešto što vredi, što je korisno za zajednicu i za pse. Ne životarim ovde, mogu da činim nešto dragoceno“* (Minton et al., 2015: 495).

Kao posledica svakodnevnog angažovanja na dresiranju pasa kod osuđenica se vremenom razvilo osećanje empatije, staranja i odgovornosti za druge, kao i altruizam i drugačiji pristup međuljudskim odnosima, u kojima su počele ispoljavati napredak i sazrevanje. Jedna od njih je to dočarala sledećim rečima: *“Ono što je bitno u vezi sa programom obuke pasa jeste da moraš početi da zamisliš sebe kao osobu*

sa invaliditetom, da posmatraš svet očima iz perspektive sa zdravstvenim poteškoćama. Tada se osetiš naročito dobro zbog onoga što radiš, jer uvidiš koliko je to važno. Shvatiš da će taj pas nekom drugom podariti nešto jako značajno. Sada više sagledavam sebe kao odgovornu osobu koja brine o drugima. Imaš nekoga ko zavisi od tebe i kada vidiš da je on zdrav i srećan, kažeš sebi – OK, postigla sam sa svojim psom nešto što je zaista sjajno i osećam se dobro zbog toga” (Minton et al., 2015: 496).

Većina ispitanica konstatovala je da se učestvovanje u programu dresure pasa pozitivno odrazilo na njihovu interakciju, odnosno međuljudske odnose kako sa drugim osuđenicama tako i sa zaposlenima u zavodu. Istovremeno, one su zapazile i da su druge osuđenice ali i zaposleni u zavodu počeli da se drugačije odnose prema njima nakon saznanja da učestvuju u programu (Minton et al., 2015: 496). Jedna od osuđenica je pomenute promene opisala na sledeći način: *„To se pozitivno odražava na odnose sa drugim osuđenicama, ali i komandirima. Samo to što srećem ljude u dvorištu. Kada imaš psa, ljudi koje ne znaš će ti prići i videćeš nežniju stranu pojedinaca, koju ranije možda nisi primećivala. Ja se trudim da sve te mogućnosti sagledam kao iskustva iz kojih mogu nešto da naučim. Mnogi komandiri su sada zauzeli blaži stav prema meni, a naučila sam da izbegavam one koji nisu. Do*

sada nisam imala problem ni sa kim oдавde“ (Minton et al., 2015: 497).

Osuđenice su počele da razvijaju lepe međuljudske odnose i zahvaljući tome što su imale mogućnost da upoznaju osobe sa invaliditetom za koje su pripremani psi u okviru ovog programa, a, osim toga, zajednički boravak sa psima doprineo je da se između osuđenica i zaposlenih u zavodu razvije osećaj zajedništva i uzajamnog poverenja. Iako su neki od zaposlenih u zavodu na početku programa brinuli o tome da li će osuđenice biti u stanju da se adekvatno staraju o psima, njihove sumnje su iščezle nakon što su uvideli sve prednosti ovog programa (Minton et al., 2015: 497)

6. KAZNENO-POPRAVNI ZAVOD U SREMSKOJ MITROVICI – JEDINA USTANOVA ZA IZVRŠENJE KRIVIČNIH SANKCIJA SA AZILOM ZA NAPUŠTENE PSE

6.1. Prihvatište za napuštene pse u Kazneno- popravnom zavodu u Sremskoj Mitrovici

Ono po čemu se Kazneno-popravni zavod u Sremskoj Mitrovici razlikuje od svih drugih ustanova za izvršenje krivičnih sankcija ne samo u Srbiji već i u svetu, jeste prihvatilište za napuštene pse koje je od 2017. godine smešteno u okviru samog zatvorskog kompleksa (Batrićević, 2019a: 107). Iako je fizički lociran u sklopu Kazneno-popravnog zavoda, ovaj azil za napuštene pse funkcioniše u saradnji sa sektorom za zoohigijenu Javnog komunalnog preduzeća

„Komunalije“ iz Sremske Mitrovice¹⁸. Zaposleni u sektoru za zoohigijenu lociraju napuštene pse na teritoriji opštine Sremska Mitrovica bilo na poziv građana, bilo tokom planskog obilaženja pojedinih lokacija, da bi ih potom na human, neškodljiv i bezbedan način omamili i smestili u namensko transportno vozilo (Batrićević, 2019a: 107-108). Psi se nakon toga transportuju do pomenutog namenskog objekta za zbrinjavanje napuštenih životinja u okviru Kazneno-popravnog zavoda u Sremskoj Mitrovici, gde se, odmah po dolasku, sprovodi njihova primopredaja između zaposlenih iz nadležnog sektora za zoohigijenu i zaposlenih u prihvatilištu za pse (Batrićević, 2019a: 108). Tom prilikom se utvrđuje: broj pasa, njihova rasa, pol, starost da li su čipovani, odnosno da li imaju vlasnika itd, da bi se ti podaci potom evidentirali u dva primerka, od koji jedan ostaje kod nadležne službe sektora za zoohigijenu a drugi u prihvatilištu (Batrićević, 2019a: 108).

Psi se po prijemu u prihvatilište smeštaju u karantin (koji zaposleni nazivaju "nečisti deo"), gde im se odmah pružaju voda, hrana i veterinarski tretman (uključujući: klinički pregled, svakodnevni nadzor i preduzimanje potrebnih zdravstvenih mera), što se

¹⁸ Videti i: Pravilnik o unutrašnjem uređenju i sistematizaciji radnih mesta u Javnom komunalnom preduzeću "Komunalije" Sremska Mitrovica, 01.04.2016., dostupno na <http://www.komunalije.co.rs/o-nama/sistematizacija-preduzeca/>, stranici pristupljeno 25.06.2021. 11

unos u ambulantni protokol (Batrićević, 2019a: 110). U karantinu pas ostaje nekoliko dana, koliko je potrebno da se utvrdi njegov zdravstveni status, s tim što taj period po potrebi može trajati i duže, u zavisnosti od procene veterinara. Pas se nakon toga smešta bilo u grupni smeštaj, bilo u odvojeni boks, u zavisnosti od njegovog karaktera i potreba (Batrićević, 2019a: 110). Nakon smeštanja u grupni smeštaj, pas dobija evidencioni list sa rednim brojem, koji se poklapa sa rednim brojem u protokolu o prijemu u prihvatilište. On se zatim fotografiše, a fotografija se čuva u elektronskoj formi sa svim ostalim identifikacionim podacima koji će se koristiti prilikom njegovog eventualnog udomljavanja u budućnosti. (Batrićević, 2019a: 113)

Zaposleni u prihvatilištu u okviru Kazneno-popravnog zavoda u Sremskoj Mitrovici obaveštavaju nadležnu veterinarsku stanicu o broju novo pristiglih pasa kod kojih postoji potreba za vakcinacijom protiv besnila kao i za čipovanjem (Batrićević, 2019a: 110). Dezinfekcija, dezinsekcija i deratizacija objekta u kome borave napušteni psi obavezno se sprovodi najmanje dva puta godišnje, a po potrebi i češće, a sve to u skladu sa Pravilnikom o uslovima koje

moraju da ispunjavaju prihvatilišta i pansioni za životinje¹⁹.

KPZ Sremska Mitrovica, 22.11.2019. godine

¹⁹ Pravilnik o uslovima koje moraju da ispunjavaju prihvatilišta i pansioni za životinje, Službeni glasnik RS, br. 19/2012.

U izuzetnim i opravdanim situacijama, dakle, kada prema proceni nadležnog veterinara ne postoji bilo kakva druga mogućnost, može se doneti odluka o eutanaziji psa, koja se sprovodi u skladu sa Zakonom o veterinarstvu²⁰, Zakonom o dobrobiti životinja²¹ i odgovarajućim podzakonskim aktima i to nakon konsultacije sa veterinarom iz veterinarske stanice, kao i sa veterinarom službe Zoohigijene Javnog komunalnog preduzeća u Sremskoj Mitrovici (Batrićević, 2019a: 112). Eutanaziju sprovodi nadležna veterinarska stanica, što se mora evidentirati kako u njenom protokolu tako i u protokolu prihvatilišta, a telo eutanaziranog psa se neškodljivo uklanjanja u skladu sa odgovarajućim Pravilnikom²².

Sve aktivnosti u okviru prihvatilišta za pse u okviru Kazneno-popravnog zavoda u Sremskoj Mitrovici sprovode se na način koji garantuje poštovanje i očuvanje dobrobiti životinja u skladu sa pomenutim pravnim aktima: Zakonom o dobrobiti životinja i Pravilnikom o uslovima koje moraju da

²⁰ Zakon o veterinarstvu, *Službeni glasnik RS*, br. 91/2005, 30/2010, 93/2012 i 17/2019.

²¹ Zakon o dobrobiti životinja, *Službeni glasnik RS*, br. 41/2009.

²² Pravilnik o načinu neškodljivog uklanjanja životinjskih leševa i otpadaka životinjskog porekla i o uslovima koje moraju da ispunjavaju objekti i oprema za sabiranje, neškodljivo uklanjanje i utvrđivanje uzroka uginuća i prevozna sredstva za transport životinjskih leševa i otpadaka životinjskog porekla, *Službeni list SFRJ*, br. 53/1989 i *Službeni glasnik RS*, br. 31/2011.

ispunjavaju prihvatilišta i pansioni za životinje, ali i sa svim drugim relevantnim nacionalnim i međunarodnim standardima iz te oblasti (više o tome: Batrićević, Batanjski, 2014; Batrićević, Stanković, 2015; Batrićević, 2019a: 114).

Staranje o potrebama pasa u pogledu smeštaja, hrane, vode, svetla, kretanja, zdravstvene zaštite itd. predstavlja samo jedan segment rada zaposlenih u prohvatičištu za pse u okviru Kazneno-popravnog zavoda u Sremskoj Mitrovici. Osim toga, zaposleni posebnu pažnju posvećuju socijalizaciji pasa koji su u ovom azilu smešteni, što se naročito odnosi na one pse za koje je procenjeno da mogu biti udomljeni ili pušteni na precizno određene lokacije posle sterilizacije i obeležavanja (Batrićević, 2019a: 114).

6.2. Udomljavanje pasa iz prihvatilišta za napuštene pse u Kazneno-popravnom zavodu u Sremskoj Mitrovici

Ono što program rada osuđenih lica sa psima u Kazneno-popravnom zavodu u Sremskoj Mitrovici čini naročito društveno korisnim i značajnim kako za dobrobit zajednice tako i za dobrobit napuštenih pasa iz prihvatilišta koje se u njemu nalazi jeste intenzivno nastojanje da se tim psima pronađe novi dom. Građani imaju mogućnost da putem interneta, brošura, medija ili neposrednim dolaskom u

Kazneno-popravni zavod u Sremskoj Mitrovici (tokom takozvanih dana otvorenih vrata, kada se takve posete organizuju) odaberu psa kojeg bi želeli da udome (Batričević, 2019a: 116).

Potrebno je da se budući udomitelj psa najpre upozna sa „Opštim uslovima udomljavanja“, kao i da svojim potpisom potvrdi da je sa njima saglasan, te da nakon toga potpiše ugovor o udomljavanju sa Javnim komunalnim preduzećem (Batričević, 2019a: 116). Udomitelj može preuzeti psa u nadležnoj veterinarskoj stanici nakon vakcinacije i obeležavanja, odnosno čipovanja tog psa na njegovo ime (Batričević, 2019a: 116). Nakon potpisivanja ugovora o udomljavanju, sva odgovornost u pogledu dobrobiti psa prelazi na njegovog udomitelja, odnosno novog vlasnika, koji je dužan da se o njemu stara u skladu sa svim relevantnim standardima o dobrobiti životinja (Batričević, 2019a: 118).

Radi zaštite dobrobiti udomljenih pasa, predviđena je i mogućnost da nadležni iz sektora za zoohigijenu Javnog komunalnog preduzeća sprovode potrebne provere i kontrole udomitelja, te da reaguje u slučaju da otkrije da se sa psom postupa na neadekvatan način. U najekstremnijem slučaju, ako bi se ispostavilo da je došlo do namernog povređivanja i/ili mučenja odnosno zlostavljanja psa, vlasnik bi snosio odgovornost za krivično delo ubijanja i

zlostavljanja životinja u skladu sa članom 269. KZRS (Batrićević, 2019a: 118).

KPZ Sremska Mitrovica, 25.10.2019. godine

Ako bi se desilo da udomitelj iz određenih razloga želi da vrati udomljenog psa u prihvatilište, moguće je da to učini preko nadležnog sektora Javnog komunalnog preduzeća, ali uz obavezu plaćanja novčane naknade zbog jednostranog raskida ugovora o udomljavanju nezbrinutih pasa (Batrićević, 2019a: 120). Ukoliko se desi da se udomljeni pas zatekne bez nadzora i da bude uhvaćen od strane zaposlenih u sektoru za zoohigijenu, on se odnosi nazad u prihvatilište, a udomitelj može da ga preuzme, s tim što je i tada u obavezi da plati odgovarajuću novčanu naknadu za podmirivanje troškova hvatanja psa i njegovog boravka u prihvatilištu (Batrićević, 2019a: 120). Predviđeno je i postupanje u slučaju da udomitelj ne želi da preuzme svog psa – tada se o tome obaveštava Komunalna policija koja protiv njega podnosi krivičnu prijavu (Batrićević, 2019a: 120). U pitanju je poseban oblik krivičnog dela ubijanja i zlostavljanja životinja iz člana 269. KZRS, gde se zlostavljanje životinje zapravo sastoji u njenom napuštanju, čime joj se nečinjenjem, odnosno nepreduzimanjem potrebnih radnji od strane vlasnika, uskraćuje podmirivanje osnovnih životnih potreba (više o tome: Batrićević, 2013: 3-8).

Određeni broj napuštenih pasa koji se smeštaju u prihvatilištu za napuštene pse u okviru Kazneno-popravnog zavoda u Sremskoj Mitrovici vraćaju se na unapred utvrđene lokacije u tom gradu. Najpre je

potrebno da se utvrdi da oni po svojim psiho-fizičkim karakteristikama ispunjavaju odgovarajuće kriterijume koji se tiču zdravstvenog stanja, nepostojanja agresivnosti i postojanja socijalizovanosti. Ti psi se potom sterilišu, vakcinišu, čipuju i vidno obeleže kao psi grada Sremske Mitrovice i vraćaju na određenu lokaciju u gradu od strane zaposlenik u sektoru za zoohigijenu Javnog komunalnog preduzeća tog grada, a o njima se vodi odgovarajuća evidencija (Batrićević, 2019a: 120-121).

KPZ Sremska Mitrovica, 22.11.2019. godine

6.3. O radu osuđenih lica sa psima u Kazneno-popravnom zavodu u Sremskoj Mitrovici

Program resocijalizacije osuđenih lica uz pomoć pasa u Kazneno-popravnom zavodu u Sremskoj Mitrovici sprovodi se od sredine 2017. godine. Inspiracija za uvođenje ovako inovativnog programa rada sa osuđenim licima u pomenutu ustanovu za izvršenje krivičnih sankcija rodila se kada su njeni zaposleni posetili sličnu ustanovu u Škotskoj, gde se takvi programi rada primenjuju već nekoliko godina (Batrićević, 2019a: 121). Nakon razmene iskustava i poređenja uslova za realizaciju programa rada osuđenih lica sa psima u Škotskoj sa jedne strane i u Kazneno-popravnom zavodu u Sremskoj Mitrovici sa druge, uočeno je da u domaćoj ustanovi za izvršenje krivičnih sankcija postoji jedna značajna prednost. Reč je o činjenici da se u Kazneno-popravnom zavodu u Sremskoj Mitrovici već nalazi azil za zbrinjavanje napuštenih pasa sa teritorije tog grada, što u inostranoj ustanovi nije bio slučaj. Upravo je lociranost prihvatilišta u krugu samog zavoda ono što drastično olakšava primenu programa rada osuđenih lica sa psima, budući da osuđena lica zahvaljujući tome mogu svakodnevno da borave i rade sa psima, bez obaveze organizovanja posebnih odlazaka na neku drugu lokaciju van kruga zavoda ili dovoženja pasa u

zavod sa neke druge lokacije, kakav je slučaj u inostranstvu (Batrićević, 2019a: 122).

Od početka sprovođenja 2017. godine, pa sve do sredine 2019. godine, program rada osuđenih lica sa psima realizovao se samo u poluotvorenom delu Kazneno-popravnog zavoda u Sremskoj Mitrovici. Ubrzo nakon uviđanja brojnih pozitivnih efekata ovog programa kako na osuđena lica, tako i na zaposlene koji su uključeni u njegovu realizaciju, počele su se razmatrati mogućnosti njegove shodne i prilagođene primene u zatvorenom odeljenju te ustanove. Za proširenje primene programa rada sa psima i na osuđena lica koja kaznu izdržavaju u zatvorenom odeljenju zalagala se i autorka ove monografije u svojoj monografiji pod naslovom „Druga šansa: rad osuđenika sa psima u KPZ Sremska Mitrovica“, koja je objavljena 2019. godine u izdanju Instituta za kriminološka i sociološka istraživanja u Beogradu (Batrićević, 2019a). Analizirajući sprovođenje programa rada sa psima u poluotvorenom odeljenju Kazneno-popravnog zavoda u Sremskoj Mitrovici, autorka je u monografiji „Druga šansa: rad osuđenika sa psima u KPZ Sremska Mitrovica“ istakla da bi, ukoliko se pokaže da je program uspešan i delotvoran, psi u budućnosti trebalo da se uvedu i u zatvoreni deo zavoda, te da bi rad sa njima predstavljao neku vrstu nagrade za osuđena lica koja se dobro vladaju, ali i dalje borave u zatvorenom delu

zavoda (Batrićević, 2019a: 131). Autorka je u istoj monografiji posebno istakla da bi se na taj način i licima koja kaznu zatvora izdržavaju u zatvorenom odeljenju omogućilo „da kroz boravak i interakciju sa životinjama osete njihovo pozitivno, umirujuće dejstvo, kako bi lakše podnosili zatvorske deprivacije koje su naročito izražene tokom boravka u zatvorenom delu zavoda“ (Batrićević, 2019a: 131). Na istom mestu naglašeno je i da bi se pomenuti pozitivni efekti interakcije sa psima ispoljavali i kod osuđenih lica koja borave u zatvorenom odeljenju, te da je to svakako ideja na čijoj bi realizaciji trebalo raditi u budućnosti (Batrićević, 2019a: 132).

Upravo je to i učinjeno sredinom 2019. godine, kada je organizovana prva grupa učesnika programa rada sa psima u zatvorenom odeljenju Kazneno-popravnog zavoda u Sremskoj Mitrovici. Njeni polaznici sačinjavaju uzorak za istraživanje čiji su rezultati predstavljeni u ovoj monografiji.

Uvođenje rada sa psima u zatvoreno odeljenje Kazneno-popravnog zavoda u Sremskoj Mitrovici predstavlja novinu i zaposleni koji sa njima rade na ovom programu primetili su kod osuđenih lica značajne razlike u ponašanju u odnosu na osuđena lica koja na sličnom programu učestvuju u poluotvorenom delu. Pre svega, prema rečima zaposlenih, osuđena lica u zatvorenom odeljenju su na početku programa bila „u većem grču“ i kod njih je

postojala određena doza nepoverenja. Ali, ova inicijalna uzdržanost se vrlo brzo izgubila i oni su se opustili i uspjeli da se povežu sa psima.

KPZ Sremska Mitrovica, 01.11.2019. godine

Kao najznačajnija razlika u odnosu na osuđena lica iz poluotvorenog dela istaknut je upravo odnos koji su osuđenici iz zatvorenog dela razvili sa psima sa kojima rade. Naime, prema rečima zaposlenih, na osnovu neposrednog posmatranja uočeno je da kod osuđenih lica koja borave u zatvorenom delu interakcija i povezivanje sa psima izaziva mnogo

snažnije emocije. Pretpostavka je da je razlog za to činjenica da su ova lica izložena većem stepenu deprivacija, da imaju manje aktivnosti, da im je sloboda mnogo više ograničena... Sam dolazak na sportski teren gde rade sa psima kod njih izaziva veliko zadovoljstvo i veoma mnogo im znači – kako u pogledu raspoloženja, tako i u poboljšanju međusobne komunikacije, smanjenja agresivnosti...

KPZ Sremska Mitrovica, 01.11.2019. godine

Program rada osuđenih lica u zatvorenom delu Kazneno-popravnog zavoda u Sremskoj Mitrovici traje deset nedelja. Program se sastoji iz teorijske obuke i praktičnog rada na poligonu na sportskom terenu u okviru ovog odeljenja zavoda. Teorijska predavanja odvijaju se jednom nedeljno, a tokom celog programa pređe se ukupno devet tema, dok se na desatom času radi test provere znanja. Na predavanjima se stiču osnovna teorijska znanja od značaja za rad sa psima, za staranje o njihovoj dobrobiti, za njihovu dresuru itd. Paralelno sa teorijskim predavanjima, sa psima se svakog radnog dana po sat vremena rade vežbe poslušnosti i vežbaju osnovne komande. Osim toga, osuđenim licima se omogućava da u okviru praktičnog rada određeno vreme provedu u slobodnim aktivnostima sa psima, da ih šetaju u okviru pomenutog sportskog terena, da se sa njima igraju itd.

Psi sa kojima osuđena lica rade u zatvorenom odeljenju su takođe psi iz prihvatilišta za napuštene pse koje funkcioniše u okviru Kazneno-popravnog zavoda u Sremskoj Mitrovici, s tim što su oni fizički premešteni u boksove koji se nalaze pored sportskog terena u okviru zatvorenog dela zavoda. Svaki osuđenik ima svog psa sa kojim radi i psi su birani upravo tako da se usklade sa osuđenicima prema njihovom karakteru i temperamentu.

Osuđena lica su se dobrovoljno prijavila da učestvuju u programu rada sa psima. Nakon prija-

vljivanja, zainteresovana osuđena lica su dobila da popune upitnike, a potom su od potencijalnih učesnika odabrani oni koji ispunjavaju određene kriterijume. Nakon popunjavanja upitnika specijalni pedagog obavljao je individualni razgovor sa osuđenim licima i odabrao 7 kandidata koliko je predviđeno programom.

Za razliku od programa rada osuđenih lica u poluotvorenom odeljenju Kazneno-popravnog zavoda u Sremskoj Mitrovici, u ovom slučaju nije postojao formalni uslov u pogledu vrste krivičnog dela za koje je neko lice osuđeno. Naime, u slučaju programa rada sa psima u poluotvorenom odeljenju, u njemu nisu mogla učestvovati lica koja su osuđena zbog krivičnog dela ubijanja i zlostavljanja životinja iz člana 269. KZRS. Nasuprot tome, u slučaju osuđenih lica koja kaznu zatvora izdržavaju u zatvorenom odeljenju nije postojao ovakav formalni uslov i u programu su mogla da učestvuju lica koja su prošla prethodno opisanu selekciju u vidu popunjavanja upitnika i individualnog razgovora, neovisno od toga za koje krivično delo su osuđena.

Prilikom selekcije, tim Službe za tretman Kazneno-popravnog zavoda u Sremskoj Mitrovici vodio je računa o tome da u program rada sa psima u zatvorenom odeljenju budu uključena lica koja su osuđena zbog različitih krivičnih dela, da imaju različite prošlosti, da su kažnjavani za različite

disciplinske prestupe. Jedan od razloga za to bilo je i nastojanje tima da utvrdi kakvi će efekti učestvovanja u ovom programu biti na različite osobe.

Tim Službe za tretman uočio je određene promene na strani osuđenih lica tokom odvijanja programa rada sa psima u zatvorenom odeljenju. Prema rečima specijalnog pedagoga, kao najznačajnija među njima može se izdvojiti promena raspoloženja osuđenih lica na bolje. Osim boljeg raspoloženja, kako na individualnom nivou tako i kolektivno, na nivou grupe, kod svih učesnika u programu uočeno je i osećanje zadovoljstva zbog učestvovanja u programu i aktivnosti koje u okviru njega obavljaju.

Pored toga, uočena je veoma jaka afektivna vezanost osuđenih lica za pse sa kojima rade, koja je praćena razvojem osećanja empatije. Na početku kao i na kraju programa, osuđenim licima koja u njemu učestvuju daje se test empatije i test samoefikasnosti. Na osnovu testa empatije utvrđeno je da se kod osuđenih lica razvila veoma jaka afektivna vezanost za pse sa kojima rade, što su oni i potvrdili naknadno, tokom individualnih razgovora. Neki od njih izjavili su da žele i da udome pse sa kojima rade, što je svakako veoma pozitivno. Razvoj empatije kod osuđenih lica smatra se veoma važnim korakom ka njihovoj uspešnoj rehabilitaciji, budući da se upravo odsustvo empatije prema žrtvi vezuje za

činjenje velikog broja krivičnih dela. Zbog toga zaposleni u Službi za tretman ističu postignuća na polju buđenja i jačanja empatije na strani osuđenih lica kao jedno od najznačajnijih postignuća ovog programa. Naime, jačanjem empatije na strani osuđenih lica, kako uopšte, tako i posebno empatije prema aktuelnim i potencijalnim žrtvama krivičnih dela, doprinosi se smanjenju povrata, odnosno ponovnog vršenja krivičnih dela od strane tih lica, čime se postiže smanjenje kriminaliteta u društvu.

Tokom programa, sa osuđenim licima koja u njemu učestvuju realizuju se i časovi psihološke podrške (ukupno deset časova tokom celog programa). Na ovim časovima se obrađuju različite teme: komunikacija, samokontrola, empatija, emocije, psihologija marketinga i druge povezane teme. Osim grupnih sastanaka gde osuđena lica komuniciraju kako sa psihologom tako i međusobno, realizuju se i individualni razgovori sa svakim od njih.

Prema rečima zaposlenih u Službi za tretman, uočeno je da učesnici u programu izuzetno pozitivno reaguju kako na interakciju sa psima, tako i na časove psihološke podrške. Kao primer, zaposleni u Službi za tretman navode reagovanje učesnika u programu na času psihološke podrške koji je bio posvećen temi komunikacije. Tom prilikom obrađeni su različiti stilovi komunikacije: asertivni, pasivni, pasivno-agresivni itd., a osuđena lica su istakla da su

među sobom primećivala sve pomenute stilove komunikacije i zaključila da je komunikacija jako bitna te da veliki broj problema nastaje upravo usled nedostataka u komunikaciji. Kao jedan od pozitivnih efekata rada sa psima, učesnici u programu istakli su upravo poboljšanje međusobne komunikacije. Takođe, osuđena lica su tokom odvijanja programa postajala sve aktivnija na časovima psihološke podrške, počela su da intenzivnije analiziraju sebe i druge. Zaposleni u Službi za tretman istakli su i da su im tokom časova psihološke podrške učesnici u programu rada sa psima naglasili da su od početka odvijanja programa počeli da se smanjuju konflikti među njima, te da su počeli da rade na samokontroli i rešavanju potencijalnih konflikata na nenasilan način.

Mišljenje zaposlenih jeste da zasluga za ove boljitke leži u kombinovanoj primeni rada sa psima i psihološke podrške. Kao najznačajniji faktor za napredak osuđenih lica na polju empatije, komunikacije, samokontrole i rešavanja konflikata navodi se upravo razvoj afektivne vezanosti osuđenih lica prema psima sa kojima rade. Imajući to u vidu, tokom časova psihološke podrške posebna pažnja posvećena je pitanju: „Čemu nas psi uče u komunikaciji?“ Tom prilikom utvrđeno je da rad i uopšte interakcija sa psima doprinosi razvoju asertivnog stila komunikacije. Ovaj stil komunikacije

se prema rečima stručnjaka može uočiti prilikom obraćanja psu sa kojim se radi, a osuđena lica su i sama potvrdila da psi najbolje reaguju na direktno, jasno i neposredno izražavanje. Podrazumeva se, ideja je da se ovakav stil komunikacije, shodno i prilagođeno prenese i na međuljudske odnose.

KPZ Sremska Mitrovica, 25.10.2019. godine

Važan segment rada sa psima u kombinaciji sa časovima psihološke podrške jeste razvijanje timskog duha kod svih učesnika programa. Timski rad se od samog početka potencira kako na terenu tokom rada sa psima, tako i u grupi za psihološku podršku. Na

primer, na grupi za psihološku podršku insistira se na principu čuvanja tajne – da ono što se kaže u grupi ostaje u grupi, kako bi svi mogli da se otvore, da otvoreno pričaju o sebi. Na taj način razvija se osećaj za saradnju i sposobnost za timski rad, što se prema rečima zaposlenih u Službi za tretman smatra veoma važnom socijalnom veštinom koja osuđenim licima može koristiti nakon izlaska na slobodu, kako u poslovnom tako i u ličnom segmentu života.

Još jedan od ciljeva koji se žele postići radom sa psima jeste razvijanje na strani osuđenih lica radnih navika i osećaja odgovornosti, što je takođe veoma važno za njihovo uspešno zaposlenje i uopšte socijalnu reintegraciju po izlasku na slobodu. O razvoju odgovornosti na strani osuđenih lica govori i jedan detalj koji se odnosi na njihovo angažovanje na pripremanju hrane za pse koje nije bilo inicijalno obuhvaćeno programom. Podrazumeva se da osoblje zavoda priprema hranu i za ove pse (najlčešće granule) ali je interesantno istaći da su osuđena lica sama izrazila želju da psima pripremaju obroke i da im donesu nešto od hrane koju redovno dobijaju poput paštete, hrane iz konzerve itd. To im je dozvoljeno i primećeno je da takav vid interakcije sa psima i staranja o njima kod osuđenih lica izaziva veliko zadovoljstvo.

Prema rečima zaposlenih u Službi za tretman, razvoj odgovornosti i radnih navika na strani osu-

đenih lica dobija još veći značaj ukoliko se ima u vidu činjenica da je većina učesnika u programu učinila krivična dela koja su po svojoj prirodi takva da podrazumevaju nezakonito sticanje određene materijalne dobiti. Upravo se zbog toga insistira na razvoju njihovih radnih navika, kako bi po izlasku na slobodu otpočeli sa regularnim zaposlenjem i imali zakonit izvor prihoda.

Kao što je istaknuto, na kraju programa i po završetku poslednjeg, desetog časa psihološke podrške, učesnici ponovo rade test empatije i test samoefikasnosti. Zaposleni u Službi za tretman vode detaljnu evidenciju o postignutim rezultatima i o tome sastavljaju izveštaj. Rezultati svakog od učesnika u programu unose se u njegov dosije, a, osim toga, saopštavaju mu se u individualnom razgovoru, uz odgovarajuće preporuke za dalji rad na sebi. Pri tome treba naglasiti da osuđena lica konstantno imaju psihološku podršku tokom izdržavanja kazne, te da se ona ne okončava sa završetkom programa rada sa psima, već da se nastavlja do njihovog izlaska na slobodu. Sa završetkom programa dakle, završava se samo ovaj vid dodatne podrške koji ga je pratio.

7. EMPIRIJSKO ISTRAŽIVANJE O PRIMENI PROGRAMA RADA OSUĐENIH LICA SA PSIMA U ZATVORENOM ODELJENJU KAZNENO-POPRAVNOG ZAVODA U SREMSKOJ MITROVICI

7.1. Metodološki okviri

7.1.1. Metodološki okviri - uvodna razmatranja

Imajući u vidu da je predmet istraživanja ove monografije sam po sebi veoma kompleksan te da zahteva da bude sagledan, analiziran i predstavljen sa više različitih aspekata, autorka je prilikom istraživanja primenjivala nekoliko metoda. Produbljeno i sveobuhvatno sagledavanje predmetne problematike nametnulo je multidisciplinarni pristup, budući da

predmet proučavanja ima svoje penološke, krimi-
nološke, andragoške, psihološke, sociološke i antro-
pološke dimenzije. Tome treba dodati i vizuelni
momenat kome je, u skladu sa savremenim tokovima
razvoja društvenih nauka, posvećena velika pažnja, a
u nastojanju da se predmet istraživanja što
podrobnije ispita i što neposrednije predstavi naučnoj
i široj javnosti.

Metodi prikupljanja podataka primenjeni
prilikom istraživanja čiji su rezultati predstavljeni u
ovoj monografiji su kvalitativne prirode. Kvalitativni
pristup primenjen je iz više razloga. Takav pristup
uslovljen je u prvom redu prirodom predmeta
istraživanja, koji, osim opisa samog programa rada
osuđenih lica sa psima u zatvorenom odeljenju
Kazneno-popravnog zavoda u Sremskoj Mitrovici
uključuje i analiziranje impresija osuđenih lica, kao i
zaposlenih u zavodu koji sa njima rade, o učestvo-
vanju u tom programu. U tom segmentu, pristup
predmetu istraživanja je veoma ličan, subjektivan i
nema za cilj izvođenje opštih zaključaka ili predvi-
đanja. Njime se žele osvetliti pojedini aspekti ovog
inovativnog metoda resocijalizacije osuđenih lica i
postaviti osnove za buduća istraživanja posvećena toj
problematici koja bi, nakon proteka određenog
vremena, mogla dati i neke kvantitativne podatke,
podobne za izvođenje pouzdanijih zaključaka i
predviđanja.

Takođe, uzorak na kojem je istraživanje sprovedeno je mali (uključuje sedmoricu osuđenih i dvoje zaposlenih u pomenutoj ustanovi) te je kao takav podoban isključivo za kvalitativno istraživanje. Razlog za to je objektivne prirode – toliki je bio broj osuđenih lica i zaposlenih koji su u trenutku sprovođenja istraživanja bili uključeni u ovaj program. Osim toga, reč je o prvoj grupi osuđenih lica iz zatvorenog odeljenja Kazneno-popravnog zavoda u Sremskoj Mitrovici koja je učestvovala u ovakvom programu rada, a u vreme sprovođenja istraživanja nije bilo moguće sa sigurnošću tvrditi da li će ih biti još.

Metodi koji su prilikom ovog istraživanja korišćeni su izloženi i objašnjeni prema redosledu primene, odnosno prema fazama istraživanja u kojima su primenjivani. Oni obuhvataju: 1) posmatranje, 2) fotografisanje, 3) polustrukturisani intervju i 4) fokus grupni intervju.

7.1.2. Posmatranje

„Tačnost u posmatranju jednaka je tačnosti u razmišljanju.“

Volas Stivens

Jedan od istraživačkih metoda koji je upotrebljen za prikupljanje podataka o radu osuđenih lica sa psima u zatvorenom odeljenju Kazneno-popravnog

zavoda u Sremskoj Mitrovici, a za potrebe ove monografije, jeste posmatranje. Posmatranje podrazumeva prikupljanje podataka o pojavama putem neposrednog čulnog opažanja njihove manifestacije (Milić, 1978; Subotić, 2009: 247; Ilić, 2016: 9). Kao „subverzivno, raskrinkavajuće i demistifikujuće“, (Ilić, 2014a: 62) posmatranje se smatra temeljnim izvorom empirijske nauke (Ilić, 2016: 10), koji omogućava da put od proučavane pojave do istraživača bude najkraći i sa najmanje posrednika (Ilić, 2014a: 62). U širem kontekstu, svako prikupljanje podataka temelji se na posmatranju shvaćenom u podrazumevajućem epistemološkom kontekstu (Ilić, 2016: 9). U užem smislu, pod posmatranjem se podrazumeva svako ocenjivanje ponašanja od strane istraživača (Fajgelj, 2005: 73).

Za potrebe istraživanja čiji su rezultati prezentovani u ovoj monografiji primenjeno je ***neposredno optruzivno posmatranje na terenu***. Pri tome treba imati u vidu da se neposredno posmatranje, kao kvalitativni metod ne smatra podobnim za izvođenje kauzalnih zaključaka o posmatranom ponašanju (Fajgelj, 2005: 312). Posmatranje predstavlja prikladan metod za istraživanje spoljašnjih manifestacija kako individualnog tako i kolektivnog ponašanja, ali ono ne pruža sigurnija saznanja o unutrašnjim, odnosno psihološkim motivima niti o željama i očekivanjima posmatranih

subjekata (Subotić, 2009: 249). Posmatranju izmiču sadržaji svesti, kao i privatni ili tajni oblici ponašanja (Ilić, 2014a: 62). Zato je ono i ovde primenjeno samo kao jedan od metoda i to sa ciljem ostvarivanja potpunijeg uvida u aktivnosti osuđenih lica koje su predmet istraživanja ovog rada, a bez pretendovanja da se isključivo na osnovu posmatranja izvode detaljniji i temeljniji zaključci o posmatranom fenomenu. Imajući to u vidu, posmatranje je ovde primenjeno u sinergiji sa drugim istraživačkim metodama: polustrukturisanim intervjuom, fokus-grupnim intervjuom i fotografisanjem, čime je omogućeno kreiranje kompletne slike o predmetu istraživanja.

Terensko posmatranje se obavlja u prirodnoj sredini objekata posmatranja i u realnom vremenu, a po pravilu nije kontrolisano i manje je strukturisano (Fajgelj, 2005: 313). Takvo posmatranje naginje fenomenološkom i etnološkom pristupu, a njegovi ciljevi više su eksplorativni, što znači da ono ne polazi od gotovih kategorija (Fajgelj, 2005: 313). Terensko posmatranje primenjeno za potrebe istraživanja čiji su rezultati analizirani u ovoj monografiji sprovedeno je tako što je autorka neposredno posmatrala rad osuđenih lica sa psima, koji je uključivao niz aktivnosti: čišćenje prostorija u kojima borave psi, hranjenje pasa, dresiranje pasa uz pomoć stručnih lica, šetanje pasa i provođenje slobodnog vremena sa

njima, a odvijao se na sportskom terenu i u objektima za boravak pasa u njegovoj neposrednoj blizini, a u okviru zatvorenog odeljenja Kazneno-popravnog zavoda u Sremskoj Mitrovici.

Posmatranje koje je u ovom slučaju primenjeno na terenu spada u takozvano optruzivno posmatranje, odnosno posmatranje prilikom kojeg su učesnici svesni da su posmatrani (Fajgelj, 2005: 314). Kao jedan od potencijalnih nedostataka ovog vida posmatranja ističe se činjenica da svest o tome da su posmatrani može uticati na učesnike posmatranja da promene svoje ponašanje (Fajgelj, 2005: 314). Naime, poznato je da je prikupljanje podataka pomoću posmatranja sačinjeno od niza pojedinačnih opažajnih delova, čija sadržina zavisi od toka zbivanja, te da pri tome treba nastojati da posmatranje što manje menja spontani tok posmatranog događaja (Subotić, 2009: 252).

Imajući to u vidu, moglo bi se postaviti pitanje da li je u slučaju posmatranja sprovedenog za potrebe istraživanja čiji se rezultati analiziraju u ovoj monografiji prisustvo posmatrača uticalo na ponašanje učesnika? U potrazi za odgovorom na ovo pitanje treba naglasiti da je optruzivno terensko posmatranje koje je ovde sprovedeno obuhvatilo redovne aktivnosti osuđenih lica koja rade sa psima u zatvorenom odeljenju Kazneno-popravnog zavoda u Sremskoj Mitrovici, odnosno aktivnosti koje se

odvijaju prema unapred utvrđenom planu, programu i rasporedu, pod rukovodstvom i uz nadzor stručnih lica zaposlenih u toj ustanovi. Imajući to u vidu, čini se da samo prisustvo autorke ove monografije u cilju posmatranja i fotografisanja nije moglo značajnije uticati na promenu ponašanja učesnika posmatranja.

KPZ Sremska Mitrovica, 22.11.2019. godine

Kako je proces posmatranja u potpunosti podređen spontanom toku događaja, postizanje sistematičnosti prilikom posmatranja otežano je različitom pravilnošću u javljanju različitih društvenih pojava (Subotić, 2009: 252). Postizanje sitematičnosti posmatranja otežano je i vremensko-prostornom ograničenošću opažajnog polja (Subotić, 2009: 254), tako da je za potrebe istraživanja čiji su rezultati predstavljeni u ovoj monografiji potencijalno nedovoljna sistematičnost posmatranja donekle kompenzovana dokumentarnim fotografijama sa terena koje je autorka tom prilikom napravila. Naime, budući da terensko posmatranje ne podrazumeva postojanje gotovih kategorija, teže je napraviti dobar zapisnik posmatranja, te se kao mogući načini za korekciju ove manjkavosti navode: vođenje beležaka i/ili filmsko snimanje ponašanja učesnika posmatranja (Fajgel, 2005: 313-314; videti i: Ilić, 2014b).

Prilikom istraživanja sprovedenog za potrebe ove monografije, autorka je tokom terenskog posmatranja fotografisala kompletan proces rada osuđenih lica sa psima (što je opisano u delu ove monografije posvećenom primeni fotografisanja kao istraživačkog metoda) te je na taj način donekle i opravdano i korigovano nepostojanje beležaka. Beleške i/ili filmski zapis kao moguća sredstva kompenzovanja odsustva zapisnika posmatranja u ovom slučaju su zamenjene velikim brojem dokumentarnih fotografija. Na taj

način izbegnut je i jedan mogući nedostatak svojstven beleškama, a to je njihova subjektivnost (Fajgelj, 2005: 314).

KPZ Sremska Mitrovica, 25.10.2019. godine

Budući da su oni podaci koji su za potrebe ovog istraživanja prikupljeni posmatranjem, prikupljeni na kvalitativan način, oni su zadržani u svojoj celokupnoj pojavnosti, bez namere da prilikom kasnije analize budu kvantifikovani. Naime, posmatranje u prvom redu predstavlja kvalitativan metod zato što je usmereno na opis i razumevanje neke pojave, a mnogo manje na količinska merenja i

statističke testove povezanosti varijabli (Branković, 2009: 176 prema Ilić, 2015a: 136), te je kao takvo primenjeno i u ovom slučaju.

U skladu sa tim, autorka ove monografije se prilikom posmatranja i obrade podataka koji su njime dobijeni rukovodila stanovištem da "kvalitativni istraživač ne traga za univerzalnim zakonima", već da nastoji da razvija objašnjenja i uopštavanja koja odgovaraju konkretnim podacima i kontekstima (Nauman, 2006: 459 prema Ilić, 2015b: 13). Primenom takvog pristupa nastojala su se dobiti objašnjenja bogata detaljima koja pružaju realističku sliku ovog segmenta socijalnog života i njegovo razumevanje, ne pretendujući pri tome da proveravaju uzročne hipoteze (Nauman, 2006: 459 prema Ilić, 2015b: 13). Navedeni pristup se odražava i na obradu podataka koji su njime dobijeni, koja takođe ostaje kvalitativna jer se predmet posmatranja opaža neposredno, kao celovita pojava (Branković, 2009: 176 prema Ilić, 2015a: 136), pa je tako učinjeno i prilikom ovog istraživanja.

7.1.3. Fotografisanje

"Na fotografiji postoji stvarnost toliko suptilna da postaje stvarnija od stvarnosti."

Alfred Štiglic

7.1.3.1. Fotografija kao umetnost i sredstvo istraživanja društva

Od svojih najranijih dana, fotografija je istovremeno predstavljala kako oblik umetnosti, tako i medijum za istraživanje društva, ali i osnovno sredstvo žurnalizma (Becker, 1974 prema Langman, Pick, 2018: 33). Nastanak fotografije i sociologije vezuju se za otprilike isti vremenski period – početak 19. veka (Lazić, Tatarević, 2014: 46), kada je Ogist Kont postavio temelje sociologije kao nauke (Evans-Pritchard, 1970: 4; Boudon, Bourricaud, 1989: 77; Opalić, 2007: 3; Heilbron, 2017: 23), a Luj Dager izumeo dagerotipiju, kao jednu od prvih tehnika pravljenja fotografija (Matić, 2017: 16-17).

Početak šire upotrebe vizuelnih podataka u kulturnoj i socijalnoj antropologiji vezuje se za sredinu 19. veka, dok se u akademskoj sociologiji najranije korišćenje vizuelnih podataka javlja između 1903. i 1915. godine (Zvijer, 2012: 1073). Smatra se da se prelomni trenutak kada je podstaknuta šira primena vizuelnih sredstava u sociologiji i afirmacija sociologije vizuelnog, dogodio 1974. godine, nakon

objavljivanja članka Hauarda Bekera pod nazivom „Fotografija i sociologija“ (Zvijer, 2012: 1073). U ovom tekstu navodi se niz tačaka preklapanja fotografije i sociologije, pre svega u smislu tema i problema kojima se bave, pri čemu se navodi da su u pitanju dva moguća načina istraživanja društva (Becker, 1974: 6 prema Zvijer, 2012: 1074). U današnjem društvu, a samim tim i u istraživanjima u obalsti društvenih nauka fotografija zauzima posebno značajno mesto. To potvrđuju i reči teoretičara novih medija, Leva Manoviča da mi danas živimo u „fotografskoj kulturi“ (Manović, 2001 prema Zvijer, 2012: 1071), u kojoj dominiraju slike kao takve, koje su lako dostupne kako u virtuelnom tako i u javnom prostoru, zahvaljujući jednostavnom pristupu globalno rasprostranjenim vizuelnim medijima, kao nosiocima izražene vizuelizacije (Zvijer, 2012: 1071).

Istraživanja u oblasti društvenih nauka, žurnalizam i fotografija kao umetnost možda podrazumevaju tri različita pristupa fotografskom radu, ali to apsolutno ne znači da ih ne može primenjivati ista osoba (Becker, 1974 prema Langman, Pick, 2018: 33). Naprotiv – primenu fotografisanja u istraživanju društva treba posmatrati u transdisciplinarnom kontekstu koji prevazilazi metodološke i teorijske granice (Langman, Pick, 2018: 33). U prilog tome govori i podatak da poslednjih nekoliko decenija, a naročito početkom 21. veka, sve

veći broj istraživača iz oblasti društveno-humanističkih nauka uključuje fotografiju u svoj rad, što u sklopu teorijskih razmatranja, što kroz upotrebu u konkretnim istraživanjima, što u različitim formama primenjeno-naučnih aktivnosti (Naumović *et.al.*, 2021: 155-156). Ovaj metodološki iskorak vremenski se poklapa sa širim vizuelnim i slikovnim zaokretom i nastankom koncepcije o vizuelnoj kulturi krajem osamdesetih i početkom devedesetih godina 20. veka u većini društvenih i humanističkih nauka, uključujući i sociologiju i antropologiju (Naumović *et al.*, 2021: 156; videti i: Brujić, 2017). U Srbiji se šira primena fotografskog metoda u društvenim naukama vezuje za institucionalizaciju vizuelne antropologije i vizuelne sociologije tokom prve decenije 21. veka (Zvijer, 2012; Naumović *et al.*, 2021: 156).

Osim estetske, odnosno umetničke strane, primena fotografisanja kao metoda prikupljanja podataka u društvenim naukama ima i svoju praktičnu stranu. Naime, tradicionalni metodi prikupljanja podataka, koji se primenjuju u društvenim naukama, često mogu sadržati određene prepreke, odnosno ograničenja (Langman, Pick, 2018: 1), što naročito dolazi do izražaja kada se istraživanje odnosi na osobe koje se iz određenih razloga nalaze u položaju koji ih čini ranjivim. Nasuprot tome, vizuelni istraživački metodi, a posebno fotografija, pokazali su

se izuzetno korisnim prilikom rada sa osobama koje pripadaju marginalizovanim grupama (Langman, Pick, 2018: 1). Zbog toga se fotografija smatra dragocenim sredstvom koje može olakšati pristup izvorima i učesnicima istraživanja i tako doprineti bogatstvu i kvalitetu prikupljenog materijala (Langman, Pick: 89). Ali, treba imati u vidu da se upotreba fotografije u antropološkim istraživanjima ne posmatra samo kao metod, već da se ona sagledava sa dva aspekta: i kao metod i kao predmet istraživanja (Brujić, 2017: 129). Kao takva, fotografija predstavlja umetničku dokumentaciju koja opisuje, interpretira, ali i osporava i izvodi informacije, omogućavajući organizaciju i artikulaciju prošlosti i sadašnjosti (Palašti, 2016: 123).

Kao jedan od metoda istraživanja u društvenim naukama, fotografija se primenjuje u nekoliko oblika, odnosno na nekoliko načina. Prilikom istraživanja čiji se rezultati diskutuju u ovoj monografiji primenjeni su sledeći fotografski pristupi: dokumentarna fotografija, foto priča, foto elicitacija i portretna fotografija.

7.1.3.2. Dokumentarna fotografija

U okviru savremene umetnosti, fotografija se često javlja kao situacija, događaj i/ili dokument koji ima za cilj da omogući izvođenje, pokazivanje ili upotrebljavanje društvene, kulturne i političke realnosti u sopstvenom, lokalnom kontekstu (Palašti,

2016: 123). U tom smislu, fotografiju odlikuje specifičan odnos kako prema prošlosti tako i prema sadašnjosti, koji omogućava da se određene informacije, odnosno iskustva naglašavaju, ali i kritikuju posredstvom dekonstrukcije jezika dokumentarnog i skeptičnim iščitavanjem dokumentarnih autentičnosti (Palašti, 2016: 123). Na taj način, umetnička dokumentacija postaje jedan otvoren i uvek promenljiv izvor informacija, čije se značenje otkriva kroz dijalog, razmenu mišljenja i aktivnog učestvovanja svih relevantnih subjekata (Palašti, 2016: 123).

Kao što je već istaknuto, prve dokumentarne fotografije javljaju se paralelno sa pojavom sociologije i omogućavaju ne samo istraživanje društva, već i predstavljanje istraživačkih uvida putem štampanih medija (Lazić, Tatarević, 2014: 46). Tako se formira dokumentarni fotografski žanr koji početkom 20. veka dovodi do stvaranja fotožurnalizma Lazić, Tatarević, 2014: 46). Vrednost dokumentarnih fotografija sastoji se u činjenici da one sadrže u sebi veliki broj „neverbalnih istina“ na osnovu kojih se može rekonstruisati stvarnost, a javnosti predstaviti određene činjenice zabeležene kamerom (Collier, Collier, 1986: 8). Neverbalni jezik fotorealizma razumljiv je kako interkulturalno tako i u različitim kulturama, a upravo ta univerzalnost u razumevanju predstavlja jedan od osnovnih razloga zbog kojih

fotografija, posebno dokumentarna, ima veliki značaj u antropološkoj komunikaciji i analizi (Collier, Collier, 1986: 8).

Prilikom terenskog istraživanja, autorka ove monografije napravila je veliki broj dokumentarnih fotografija, na kojima su zabeleženi različiti aspekti, faze i trenuci u radu osuđenih lica sa psima u zatvorenom odeljenju Kazнено-popravnog zavoda u Sremskoj Mitrovici. Fotografije su napravljene spontano, prateći ustaljeni režim rada osuđenih lica sa psima, bez ikakvih intervencija od strane autorke. U tom smislu, one predstavljaju autentična svedočanstva o primeni ovog programa, te kao takve pre svega spadaju u dokumentarne fotografije.

KPZ Sremska Mitrovica, 25.10.2019. godine

7.1.3.3. Foto priča

Foto priča, foto esej ili foto narativ predstavlja oblik narativnog pristupa fotografiji, putem kojeg istraživač „priča priču“ na osnovu serije fotografija koje u sebi sadrže niz višeslojnih informacija o predmetu istraživanja (Bright, 2015 prema Langman, Pick, 2018: 34). Ovakav pristup istraživanjima u oblasti društvenih nauka smatra se načinom da se akademsko pisanje proširi izvan tradicionalnih granica - pričanje priče tako postaje osoben kvalitativni način istraživanja i sredstvo pomoću kojeg istraživač ostvaruje uvid u svet oko sebe (Richardson, 1994 prema Langman, Pick, 2018: 34). Pred toga, narativno istraživanje, odnosno pričanje priče uz pomoć fotografija omogućava da se ispituju i odnosi koji se tom prilikom uspostavljaju između istraživača kao posmatrača i fotografa sa jedne strane, i učesnika u istraživanju kao posmatranih subjekata, sa druge (Krieger, 1991 prema Langman Pick, 2018: 34). Foto priče napravljene lično od strane istraživača imaju kako naučnu tako i umetničku vrednost (Langman Pick, 2018: 34). U njima autor kroz svoju priču, odnosno priče drugih predstavlja i analizira određenu pojavu, i, iako su veoma lične, one su oblikovane određenim globalnim, socijalnim, kulturološkim i istorijskim kontekstima i prenose određene grupne i socijalne vrednosti i ograničenja (Ketelle, 2010: 547 prema Langman, Pick, 2018: 34).

U kontekstu istraživanja predstavljenog u ovoj monografiji foto priča se kao oblik fotografskog metoda primenjuje veoma intenzivno. Naime, dokumentarne fotografije koje je autorka monografije napravila prilikom terenskog istraživanja prate narativ i, između ostalog, imaju za cilj da omoguće ostvarivanje detaljnijeg i produbljenijeg uvida kako u sam proces rada osuđenih lica sa psima u zatvorenom odeljenju Kazneno-popravnog zavoda u Sremskoj Mitrovici, tako i da prenesu impresije koje je autorka tom prilikom doživela. Osim samog programa rada koji je predmet ovog istraživanja, na fotografijama su prikazani trenuci interakcije između osuđenih lica i pasa, na osnovu kojih se može sagledati način na koji se učestvovanje u ovom programu odražava na njihova osećanja, raspoloženja i međusobne odnose.

7.1.3.4. Foto elicitacija

Foto elicitacija (*photo elicitation*) ili fotografsko izmamljivanje (Naumović *et al.*, 2021: 163) predstavlja specifičnu tehniku koja se koristi u vizuelnoj sociologiji, a koja omogućava da se u što većoj meri iskoristi istraživački potencijal dokumentarne fotografije (Zvijer, 2012: 1082). Ovu tehniku prvi su opisali i primenjivali Kolijerovi (Collier, Collier, 1986: 99-115), da bi ona vremenom postala jedan od najzastupljenijih postupaka vizuelnog istraživanja

(Zvijer, 2012: 1082, Langman, Pick, 2018: 9). U pitanju je pomoćna istraživačka tehnika koja se primenjuje prilikom vođenja intervjua sa namerom da se posredstvom fotografija ispitanici sete pojedinih događaja ili pojmova, ali i da se podstaknu na razgovor (Naumović *et al.*, 2021: 163, (Langman, Pick, 2018: 7). Foto elicitacijom se kod ispitanika ne bude samo sećanja, već i osećanja, a ona može dovesti i do nekih sasvim neočekivanih saznanja (Naumović *et al.*, 2021: 163). Zahvaljujući tome, foto elicitacija ima veliki potencijal da unapredi kako obim tako i kvalitet ostvarenog uvida u predmet istraživanja.

Kao „sredstvo izmamljivanja podataka“ prilikom foto elicitacije mogu se koristiti fotografije različitog porekla: arhivske, ispitanikove, porodične, ali i istraživačeve, bilo da ih je on lično snimio, bilo da ih poseduje od ranije (Banks, 2001: 87-96 prema Naumović *et al.*, 2021: 163). Osim toga, treba naglasiti da fotografije na moraju služiti isključivo za izmamljivanje informacija od ispitanika, već da i istraživač može podvrgnuti sebe samog svojevrsnom „obrnutom izmamljivanju“ (Banić Grubišić, 2012 prema Naumović *et al.*, 2021: 163) ili „autofotografskom izmamljivanju“ (Erdei 2015 prema Naumović *et al.*, 2021: 163).

Za potrebe istraživanja predstavljenog u ovoj monografiji, autorka je primenila foto elicitaciju u dvostrukom vidu – kako u odnosu na ispitanike, tako

i u odnosu na sebe. Kada je reč o primeni foto elicitanije u odnosu na ispitanike, njena primena došla je do izražaja u završnoj fazi istraživanja, tačnije prilikom sprovođenja fokus grupnog intervjua sa ispitanicima, što je detaljnije objašnjeno u odeljku posvećenom toj tematici. Zbog toga na ovom mestu samo ukratko treba napomenuti da je autorka izradila fotografije koje je napravila prilikom prethodne terenske posete ispitanicima, te da im je iste podelila na fokus grupnom intervjuu, kako bi ih podstakla na diskusiju. Osim toga, fotografije koje je napravila prilikom ovog istraživanja, autorka je koristila i kao izvor inspiracije i ideja za pisanje o pomenutoj temi („auto foto elicitanija“), a tokom njihove obrade i analize uočeni su određeni trenuci, ekspresije i odnosi među subjektima koji su na njima prikazani koji bi, da nije bilo fotografija, ostali neprimećeni.

7.1.3.5. Portretna fotografija

Jedan od modaliteta primene fotografije kao istraživačkog metoda u društvenim naukama jeste i portretna fotografija (Langman, Pick, 2018: 18). Smatra se da je ovaj oblik primene fotografije kao istraživačkog metoda prvi put upotrebila Sara Lorens Lajttfut 1983. godine, nastojeći da poveže istraživanja u oblasti društvenih nauka sa zahtevima estetike (Langman, Pick, 2018: 18). Kao istraživački metod,

portretna fotografija podrazumeva posebnu posvećenost istraživača učesnicima istaživanja, kako bi se, u kontekstu nekog događaja, u prvi plan stavile njihove perspektive, stanovišta i iskustva (Langman, Pick, 2018: 18). Portretna fotografija je u tom smislu provokativna, budući da se suprotstavlja tradicionalnim zahtevima anonimnosti i omogućava sagledavanje predmeta istraživanja iz sasvim drugačije perspektive (Langman, Pick, 2018: 18).

Svakako najmarkantnija osobina portretne fotografije kao istraživačkog metoda jeste njeno „inherentno traganje za dobrim“, koje predstavlja svojevrsni antipod preovladavajućem nastojanju istraživača u oblasti društvenih nauka da se ograniče na prepoznavanje i dokumentovanje društvenih problema (Langman, Pick, 2018: 18). Istorijski posmatrano, društvene nauke su se uglavnom fokusirale na negativne aspekte određenih socijalnih pojava poput, na primer, nejednakosti, zanemarujući pri tome snagu i otpornost ljudi koji su se obreli u različitim nepovoljnim okolnostima (Langman, Pick, 2018: 18). Za razliku od tradicionalnog pristupa istraživanju društva, portretna fotografija ima za cilj da kroz saosećajan, subjektivan i kritički pristup prikaže načine na koji se ljudi suočavaju sa različitim izazovima, kao i da kroz njihove autentične priče i portrete dočara primere adaptacije na teške životne uslove (Langman, Pick, 2018: 18).

Neke od fotografija koje su napravljene za potrebe istraživanja o radu osuđenih lica sa psima u zatvorenom delu Kazneno-popravnog zavoda u Sremskoj Mitrovici, čiji su rezultati predstavljeni u ovoj monografiji, napravljene su upravo primenom metoda portretne fotografije. Cilj pravljenja takvih fotografija od strane autorke ove monografije i njihovog uključivanja u monografiju je višestruk. Pre svega, one predstavljaju autentična svedočanstva o pozitivnom uticaju koji rad sa životinjama ima na osuđena lica, budući da su na njima prikazane ekspresije učesnika ovog programa tokom konkretnih aktivnosti u okviru njega. Na osnovu tako spontano nastalih portreta se jednostavnije i neposrednije nego iz, na primer beležaka sa terena mogu uočiti detalji koji potvrđuju pretpostavku o blagotvornom i u emotivnom smislu isceljujućem dejstvu koje interakcija sa životinjama ima na ljude. Osim toga, portretna fotografija primenjena u ovom istraživanju ima za cilj i da omogući široj zajednici da se na jedan neposredan i iskren način upozna sa programom rada osuđenih lica sa psima, što na drugi način ne bi bilo moguće, osobito kada su u pitanju osuđena lica koja kaznu izdržavaju u zatvorenom odeljenju, kao što je ovde slučaj. To je naročito važno ako se ima u vidu koliko podrška zajednice, nasuprot diskriminaciji i stigmatizaciji osuđenih lica, može doprineti uspešnosti njihove resocijalizacije i prevencije recidivizma.

7.1.4. Polustrukturisani intervju

Polustrukturisani intervju predstavlja jedan od najzastupljenijih metoda u kvalitativnim istraživanjima (Dawson, 2002: 28; Spasić, 2020: 84). Ovakav intervju sastoji se od razgovora istraživača sa odabranim sagovornicima na unapred koncipirane teme, a uz pomoć spiska pitanja koji ima orijentacioni karakter (Spasić, 2020: 84). To znači da spisak pitanja pripremljenih za potrebe polustrukturisanog intervjua predstavlja samo osnovu ili vodič za razgovor, dok su njihova konkretna formulacija i/ili redosled podložni promenama, zavisno od smera u kojem teče razgovor između istraživača i ispitanika (Spasić, 2020: 84). Istraživač kroz polustrukturisani intervju želi da dobije određene informacije od različitih ispitanika, koje se kasnije mogu međusobno upoređivati, ali i da istovremeno obezbedi dovoljno prostora i fleksibilnosti za otvaranje drugih povezanih pitanja i sticanje dodatnih relevantnih informacija (Dawson, 28-29). To omogućava istraživaču da postavljanjem dodatnih pitanja, koja nisu bila uključena u pripremu intervjua, dođe i do nekih neočekivanih podataka koji predmet istraživanja osvetljavaju iz drugačijeg ugla (Ayres 2008, prema Wattles, 2019: 206).

U tom smislu, polustrukturisani intervju nalazi se između ankete, koja se sastoji od kratkih i najčešće zatvorenih pitanja podobnih za statističku obradu, i

dubinskog, narativnog intervjua, koji se odlikuje spontanošću, uopšteno definisanom temom i dugotrajnošću (Spasić, 2020: 84). Upravo se smatra da ovaj „posredujući“ karakter polustrukturisanog intervjua čini ovaj metod podobnim za istraživanje širokog dijapazona empirijskih problema (Spasić, 2020: 84). Zahvaljujući svojoj fleksibilnosti, on je posebno pogodan za istraživanja koja imaju za cilj dubinsko sagledavanje neke pojave uzimajući u obzir pre svega lično iskustvo ispitanika (Ayres 2008 prema Wattles, 2019: 206).

Kao jedan od tri moguća načina poimanja intervjua, prema Silvermanovoj tročlanoj tipologiji (Silverman, 2014: 188–203 prema Spasić, 2020: 85), javlja se njegovo naturalističko ili romantičarsko razumevanje. Prema ovom shvatanju, podaci predstavljaju autentična iskustva a najpodobnija forma za njihovo prikupljanje jeste polustrukturisani intervju, čiji je cilj ostvarivanje autentičnog uvida u subjektivne percepcije, emocije i iskustva ispitanika (Silverman, 2014: 188–203 prema Spasić, 2020: 85). Kako bi se takav uvid ostvario, veoma je važno da istraživač koji sprovodi intervju nastoji da uspostavi odnos empatije prema ispitaniku, kao i da ublaži asimetriju moći koja se u tom trenutku po pravilu javlja (Silverman, 2014: 188–203 prema Spasić, 2020: 85). Polustrukturisani intervjui koji su sprovedeni sa osuđenim licima za potrebe ovog istraživanja,

realizovani su upravo sa namerom da njihovi rezultati budu interpretirani u naturalističkom, odnosno romantičarskom smislu. Naime, istraživač je upravo nastojao da kroz razgovore u pomenutoj formi intervjua dobije podatke na osnovu kojih se program rada sa psima može sagledati iz perspektive osuđenih lica koja su u njega uključena.

Polustrukturisani intervjui sprovedeni su sa sedmoricom osuđenih lica, koliko ih je u vreme realizacije terenskog istraživanja bilo uključeno u program rada sa psima u zatvorenom odeljenju Kazneno-popravnog zavoda u Sremskoj Mitrovici, kao i sa dvoje zaposlenih u toj ustanovi, koji su radili sa njima u okviru tog programa. Polustrukturisani intervjui sprovedeni su 05.11.2019. godine u prostorijama Kazneno-popravnog zavoda u Sremskoj Mitrovici i sačuvani u formi audio-zapisa, od kojih su potom napravljeni transkripti. Spisak pitanja uključenih u polustrukturisani intervju koji je primenjen za potrebe ovog istraživanja nalazi se u Prilogu 1.

7.1.5. Fokus grupni intervju

U literaturi postoji veliki broj definicija fokus grupnog intervjua. Najšire posmatrano, fokus grupni intervju se određuje kao „organizovana grupna diskusija koja je fokusirana na jednu temu“ (Krueger, 1986: 1 prema Đurić, 2005: 4), odnosno kao

„neformalna diskusija između odabranih osoba o posebnoj temi relevantnoj za ispitivanu pojavu“ (Beck *et al.*, 1986: 73 prema Đurić, 2005: 4).

U užem smislu, fokus grupni intervju predstavlja kvalitativnu istraživačku tehniku, koja se sastoji od serije moderisanih grupnih diskusija, koje okupljaju učesnike slične po određenim karakteristikama i iskustvima kako bi diskutovali o pitanjima relevantnim za problem istraživanja (Đurić, 2007: 22). Dakle, fokus grupe podrazumevaju razgovor sa grupama učesnika o nekoj široj temi, problemu ili pitanju, pri čemu razgovor vodi i usmerava moderator (Ignjatović, 2020: 52). Osnovni cilj fokus grupe sastoji se u tome da se između učesnika podstakne dubinska diskusija, na osnovu koje će se istražiti njihove vrednosti ili stavovi prema nekom problemu ili temi, odnosno razumeti i objasniti značenja, verovanja i kultura koja utiče na njihove osećaje, stavove i ponašanja (Skoko, Benković, 2009: 217).

U pojedinim situacijama, fokus grupni intervju ima prednosti u odnosu na druge pristupe, s obzirom da uključuje dodatni izvor informacija koji nastaje kao posledica interakcije između ispitanika, uz posrednu ulogu istraživača kao moderatora (Ignjatović, 2020: 52). Posebna prednost fokus grupe sastoji se u tome što ona omogućava identifikovanje normi unutar grupe, ali i raznolikost unutar populacija (Kobeissy, 2012: 49-62 prema Paradžik *et*

al., 2018: 446). Imajući u vidu činjenicu da interakcija između ispitanika daje dodatni kvalitet podacima prikupljenim tokom fokus grupnog intervjua, autorka je za potrebe istraživanja čiji su rezultati predstavljeni u ovoj monografiji primenila ovaj metod na osuđena lica koja rade sa psima u zatvorenom delu Kazneno-popravnog zavoda u Sremskoj Mitrovici.

Fokus grupni intervju sproveden je sa osuđenim licima koja su u trenutku realizacije terenskog istraživanja učestvovala u radu sa psima, kao i u prethodnim fazama ovog istraživanja: posmatranju, fotografisanju i polustrukturisanim intervjuima. Cilj fokus grupnog intervjua bio je da se sumiraju njihovi utisci o primeni pomenutog programa, kao i da se kroz zajedničku diskusiju iskristališu njegove ključne prednosti, ali i određeni predlozi za njegovo unapređenje u budućnosti. Prilikom sprovođenja fokus grupnog intervjua primenjen je i metod foto elicitarice ili fotografskog izmamljivanja, koji, kao što je već objašnjeno, ima za cilj da posredstvom fotografija podstakne ispitanike da iznose svoje stavove i razmišljanja o predmetu diskusije, kako bi se ona produbila. Naime, autorka monografije izradila je fotografije učesnika istraživanja u trenucima kada su radili sa psima i podelila im iste, kako bi tokom fokus grupne diskusije bili u mogućnosti da ih zajednički analiziraju i komentarišu. Na fotografijama

su prikazani ispitanici u različitim fazama rada sa psima – grupno, pojedinačno, tokom dresure, tokom slobodnog vremena, izolovani, u interakciji sa psima, u međusobnoj interakciji itd... Namera je bila da se na taj način ispitanici podstaknu da diskutuju i razmenjuju svoje utiske najpre o samim fotografijama, kako bi, podstaknuti onim što je na njima prikazano, nastavili da iznose svoje impresije o programu rada sa psima, ali i o drugim povezanim temama.

7.2. Rezultati kvalitativnog istraživanja o radu osuđenih lica sa psima u zatvorenom odeljenju Kazneno-popravnog zavoda u Sremskoj Mitrovici

7.2.1. Uvodne napomene

Kao što je već istaknuto, za potrebe istraživanja čiji su rezultati predstavljeni u ovoj monografiji uzorak čini ukupno 7 ispitanika – osuđenih lica koja učestvuju u programu rada sa psima u zatvorenom odeljenju Kazneno-popravnog zavoda u Sremskoj Mitrovici. Ispitanici su učestvovali u polustrukturisanom intervjuu, fokus grupnom intervjuu, posmatranju i fotografisanju. U ovoj monografiji, rezultati kvalitativnog istraživanja dobijeni primenom pomenutih metoda predstavljeni su tako da se iz njih mogu izvesti određeni zaključci u vezi sa: osnovnim

karakteristikama ispitanika: njihove starosti, obrazovanja, bračnog statusa, odnosa prema radu i zaposlenju, krivičnog dela zbog kojeg su osuđeni, recidivom, dužinom kazne zatvora koja im je izrečena i koju su izdržali. Osim toga, iz podataka prikupljenih prilikom ovog istraživanja može se ostvariti uvid u to kakav je odnos ispitanika prema životinjama uopšte, a posebno prema psima kao kućnim ljubimcima, kao i kakva su njihova dosadašnja iskustva u oblasti staranja o životinjama. Nakon stvaranja opšte slike o ispitanicima i njihovom odnosu prema životinjama, autorka istraživanja nastojala je da predstavi kako oni doživljavaju učestvovanje u programu rada sa psima, šta je ono što im se najviše dopada u vezi sa tim, šta bi izmenili i/ili na koji način bi taj program unapredili. Pored toga, autorka je nastojala da utvrdi da li i uolikoj meri je kod ispitanika prisutna podrška porodice i drugih bliskih lica u pogledu učestvovanja u programu, kao i da kroz to sagleda promene koje su na strani ispitanika nastupile kao posledice interakcije sa životinjama u kombinaciji sa psihološkom podrškom. U tom smislu, izuzetno je važno što je istraživanjem omogućeno i ostvarivanje uvida u to da li i na koji način ispitanici tokom rada sa psima uočavaju i doživljavaju promene u sopstvenom raspoloženju, odnosu prema sebi i drugima, itd. Takođe, autorka je nastojala da utvrdi kakvi su planovi ispitanika po izlasku na slobodu u smislu njihovog radnog angažovanja na poslovima

koji bi podrazumevali primenu znanja i veština stečenih tokom programa rada sa psima.

KPZ Sremska Mitrovica, 22.11.2019. godine

*7.2.2. Učesnici u programu rada sa psima
u zatvorenom delu Kazneno-popravnog zavoda
u Sremskoj Mitrovici kao građani, kao prestupnici
i kao ljubitelji životinja*

Prosečna starost ispitanika - učesnika u pomenutom programu iznosi 32,5 godina. Najmlađi učesnik u programu ima 26, a najstariji 40 godina. Činjenica da učesnici u programu pripadaju mlađoj populaciji je razumljiva ako se ima u vidu sama priroda programa rada sa psima, u smislu da ona zahteva određenu fizičku spremnost i kondiciju, naročito kada je u pitanju svakodnevna praktična vežba sa psima na sportskom terenu. Imajući to u vidu, treba napomenuti da ovakav vid obuke i rada sam po sebi, kako sadržinski tako i po načinu i uslovima realizacije, više odgovara mlađim osobama, koje su fizički aktivnije.

Kada je u pitanju obrazovanje ispitanika – učesnika u programu, 3 ispitanika imaju završenu osnovnu školu, 4 imaju završenu i srednju školu. Među ispitanicima koji imaju završenu osnovnu školu, jedan je upisao srednju školu ali ju je negde na polovini napustio. Stepen obrazovanja učesnika u programu rada sa psima je veoma važan u kontekstu obezbeđivanja zaposlenja za njih nakon izdržane kazne. Naime, sa jedne strane, potrebno je obezbediti da učesnici u programu budu pre svega funkcionalno pismeni kako bi mogli da prate teorijska predavanja i

polazu test na kraju kursa. Sa druge strane, korisno je da se u program uključe upravo ona osuđena lica koja nemaju visok stepen formalnog obrazovanja i koja su samim tim u nezavidnoj poziciji na tržištu rada.

Naime, kao što je napomenuto, polaznici obuke za rad sa psima dobijaju i formalni sertifikat da su stekli znanja i veštine iz te oblasti, bez vidljivih naznaka da je obuka obavljena u ustanovi za izvršenje krivičnih sankcija. Ovaj sertifikat ima za cilj da im omogući da se lakše zaposle nakon izdržane kazne, na nekom poslu gde se zahtevaju znanja i veštine iz oblasti rada sa psima, kao što je na primer posao u azilu odnosno prihvatilištu za pse, u pansionu za pse, u školama za dresuru i obuku pasa itd. Svakako da posedovanje takvog sertifikata znači svim učesnicima u programu i da kao dodatna formalno potvrđena kvalifikacija može doprineti povećanju njihove zapošljivosti. Ipak, čini se da takav sertifikat još veći značaj ima za one učesnike u programu rada sa psima koji nemaju formalno obrazovanje, odnosno koji imaju završenu, na primer, samo osnovnu školu, jer im nadoknađuje neposedovanje formalnih kvalifikacija za obavljanje nekog posla.

Kada je reč o zaposlenju, treba naglasiti da je svaki od ispitanika bio radno angažovan pre dolaska na izdržavanje kazne. U većini slučajeva je reč o

trajnijem zaposlenju, dok su dvojica istakla da su radili privremene i sezonske poslove. Jedan ispitanik radio je kao poljoprivrednik na porodičnom poljoprivrednom gazdinstvu, jedan je radio kao majstor za tetoviranje u sopstvenom studiju, dok su ostali bili zaposleni kod drugih poslodavaca. Bez obzira na to da li je u pitanju zaposlenje kod poslodavca ili sopstveni biznis, kod svih ispitanika je prisutno određeno radno iskustvo praćeno željom da nastave da rade nakon izdržane kazne, što je posebno razmotreno u kontekstu njihove spremnosti i volje da na slobodi rade neki posao koji je vezan za rad sa psima. Osim toga, većina ispitanika angažovani su i na radu u zavodu, te osim pohađanja obuke i programa rada sa psima rade i u vešeraju, kuhinji, na održavanju cveća i baštenskih odnosno zelenih površina u zavodu, na slikarskoj sekciji itd. Posebno je važno istaći da su svi oni izrazili pozitivan stav prema takvoj vrsti rada i naglasili da im zahvaljujući radnom angažovanju vreme koje provode u zavodu brže i lepše prolazi.

U pogledu krivičnih dela za koja su ispitanici osuđeni, može se uočiti da je najzastupljenije krivično delo Neovlašćena proizvodnja i stavljanje u promet opojnih droga (član 246. KZRS). Pri tome treba imati u vidu da su neki od ispitanika osuđeni samo za jedno krivično delo, dok se drugi nalaze na izdržavanju kazne za dela učinjena u sticaju. Sva

trojica ispitanika, koliko ih je osuđeno za jedno krivično delo, osuđeni su za neovlašćenu proizvodnju i stavljanje u promet opojnih droga (član 246. KZRS). Preostala četvorica ispitanika osuđena su za po dva krivična dela i to: jedan za trgovinu ljudima (član 388. KZRS) i nedozvoljen prelaz državne granice i krijumčarenje ljudi (član 350. KZRS), jedan za šumsku krađu (član 275. KZRS) i tešku krađu (član 204. KZRS), jedan za tešku krađu (član 204. KZRS) i razbojništvo (član 206. stav 1. KZRS) i jedan za razbojništvo (član 206. KZRS) i neovlašćenu proizvodnju i stavljanje u promet opojnih droga (član 246. KZRS). Trojica ispitanika su povratnici, odnosno već su ranije osuđivani i izdražvali kaznu, dok je četvorici ovo prvi put da su osuđeni za neko krivično delo.

U pogledu dužine kazni koje su izrečene ispitanicima, može se uočiti da je najkraća od njih 3 godine, dok je najduža 8 godina i 6 meseci. Kada je u pitanju dužina perioda koji je osuđenim licima ostao do izlaska na slobodu, treba naglasiti da najkraći iznosi godinu dana i 9 meseci, dok je najduži 8 godina i 6 meseci. Pre svega, period koji je osuđenom licu ostao do izlaska na slobodu značajan je i ako se ima u vidu trajanje programa obuke za rad sa psima i psiholoških radionica, budući da je potrebno da je polazniku ostalo dovoljno vremena do izlaska na slobodu da završi kurs i položi ispit kako bi dobio sertifikat. Ukoliko se to ne bi uzimalo u obzir, moglo

bi se desiti da neki polaznik napusti kurs zbog toga što je došlo vreme da izađe na slobodu te da ne stekne uslov da polaže ispit i dobije sertifikat. Značaj dužine izrečenih kazni, kao i dužine roka koji je osuđenim licima ostao do kraja izdržavanja kazne ogleda se i u tome što od tih vremenskih okvira u mnogome zavisi njihov odnos prema radu i edukaciji tokom izdržavanja kazne, prema planiranju budućnosti na slobodi, prema zaposlenju itd. Naime, uočeno je da je kod onih osuđenih lica kojima je ostalo manje vremena do kraja izdržavanja kazne prisutnija veća želja da razmišljaju o svom budućem zaposlenju i, uopšte životu i radu van ustanove za izvršenje krivičnih sankcija, što je i normalno. Sa druge strane, kod onih kojima je do kraja izdržavanja kazne ostao duži vremenski period ne razmišljaju u tolikoj meri o budućnosti i ne prave planove u vezi sa tim.

Bez obzira na razlike u godinama, obrazovanju, vrsti krivičnih dela za koja su osuđeni i dužine kazni koje su im izrečene, sve ispitanike povezuje jedna zajednička nit – ljubav prema životinjama, koja ih je u prvom redu i motivisala da učestvuju u ovom programu rada sa psima. Na pitanje da li vole životinje svi ispitanici su odgovorili potvrdno, ali su, povrh toga imali potrebu da tu svoju tvrdnju detaljnije obrazlože. Oni su mahom isticali da su još od malena voleli životinje, te da se pozitivan odnos prema

životinjama vremenom kod njih razvijao. U prilog tome govori i činjenica da su svi ispitanici pre dolaska na izdržavanje kazne imali kućnog ljubimca (u većini slučajeva bar jednog psa) i/ili domaće životinje. To slikovito prikazuju reči jednog od ispitanika: „*Obožavam životinje. Ceo svoj život imam bar jednog psa. I sad imam kod kuće jednog psa. Moja želja je još u osnovnoj školi bila da upišem veterinu ali nije bilo uslova za to. Sada imam priliku da to ispravim.*“

KPZ Sremska Mitrovica, 22.11.2019. godine

Ilustracije radi, jedan od ispitanika je istakao: *„Imao sam mnogo životinja – i kućne ljubimce i druge domaće životinje, posebno konje. Konjušarstvo je nama porodična tradicija, i moj otac se bavio time i deda... Prošle godine smo imali zadnjeg konja. Imam tri šarplaninca i ovčarske pse – puline. Imamo dve kuće, dovoljno prostora za njih.“ Drugi je svoj odnos prema kućnim ljubimcima opisao ovako: „Od malena imam kućne ljubimce, prvo je to bilo morsko prase, kasnije su bile mačke, psi obavezno. Trenutno imam 4 psa – dva šar peja i jednog pit bula. Jedan pit bul je kod vanbračne supruge, jedan je kod majke. Šar pejevi su kod bake tako da, gde god da krenem, svuda ima neki ljubimac. Uvek sam u kontaktu sa životinjama i uvek mi se nekako najviše obraduju. I najviše se ja radujem njima.“*

Osim opisivanja svojih kućnih ljubimaca i svog odnosa prema njima, ispitanici su mahom imali potrebu da istaknu ko o tim životinjama brine dok se oni nalaze na izdržavanju kazne zatvora. Želeli su da naglase da su njihovi ljubimci zbrinuti, da su „u dobrim rukama“ članova uže ili šire porodice. Pored toga, ispitanici su naglasili da im je rastanak sa kućnim ljubimcima pao izuzetno teško, gotovo isto kao sa članovima porodice, te da im njihovi kućni ljubimci izuzetno nedostaju. Na primer, jedan ispitanik je to opisao na sledeći način: *„Moj pas mi izuzetno nedostaje. Viđam i sestru, i majku i ćerku i*

devojku, a jedino njega nisam video, evo ima sedam godina kako sam ovde. Oni dođu da me posete a njega ne mogu nikako da vidim, a ima već sedam godina“. Štaviše, on je izrazio veliku zabrinutost i tugu zbog mogućnosti da svog psa možda uopšte neće imati priliku da vidi jer postoji mogućnost da pas od starosti ugine dok on izdrži kaznu. On je to opisao sledećim rečima: *„Pitanje da li će uopšte doživeti da ga vidim. To mi je bilo veoma teško i kada sam dolazio ovamo. Sve njih sam znao da ću ponovo videti a on mi je bolna tačka. To sam rekao i svima ovde u programu i vaspitačici.“*

Jedan od ispitanika je svoja osećanja povodom razdvajanja od svojih pasa opisao sledećim rečima: *„Iskreno da Vam kažem, nedostaju mi, da. Te njihove šetnje, njihova razigranost, tako neke stvari koje sam sa njima radio napolju... Sada o njima brinu moji brat i sestra. Rekli su mi da je Astor kod sestre a Tamara kod brata. Podelili su se pošto je velika obaveza zbog posla, zbog svega....“* Drugi ispitanik je, takođe nakon pitanja da li mu nedostaju kućni ljubimci, istakao da mu izuzetno nedostaju te da mu upravo program rada sa psima pomaže da to osećanje koliko-toliko prevaziđe. Nadovezujući se na to da mu nedostaju njegovi ljubimci, isti ispitanik je izjavio: *„Nisam zatvor zamišljao kao mesto gde mogu da imam psa. Ovo mi dosta znači. Samim tim što kad izađem u poluotvoreno*

odeljenje, sačekajte me opet taj isti posao. Drago mi je zbog toga, radiću nešto što volim.“

7.2.3. Razlozi za učestvovanje ispitanika u programu rada sa psima u zatvorenom delu Kazneno-popravnog zavoda u Sremskoj Mitrovici

Iz odgovora ispitanika na pitanje šta ih je podstaklo na učestvovanje u programu rada sa psima može se uočiti da je kod svakog od njih istovremeno delovalo nekoliko ključnih faktora koji su doprineli da donesu takvu odluku. Na ovom mestu treba podsetiti da je učestvovanje u programu rada sa psima dobrovoljno, odnosno da su osuđena lica imala mogućnost da se prijave na njega ukoliko to žele, te su od prijavljenih odabrana sedmorica na osnovu procene zaposlenih u službi za tretman.

Razlozi koje su osuđena lica – učesnici u programu izdvojili kao ključne faktore koji su ih motivisali da se na njega prijave su višestruki. Neki od njih su emotivne, dok su drugi praktične prirode. Kada je reč o faktorima koji su emotivne prirode, pre svea treba istaći već pomenutu ljubav i naklonost ispitanika prema životinjama, koju je svaki od njih, prema sopstvenim rečima, ispoljavao još od ranog detinjstva. Tome se može dodati i okolnost da su svi ispitanici pre dolaska na izdržavanje kazne imali kućne ljubimce, i to pre svega pse. U tom smislu, može se konstatovati da je reč o osobama koje su

navikle na svakodnevni kontakt, interakciju sa životinjama. Kao što su i sami naglasili, ispitanicima nedostaju njihovi kućni ljubimci i sve dobre strane provođenja slobodnog vremena sa njima, te su učestvovanje u programu rada sa psima videli i kao način da to, koliko je moguće, kompenzuju.

Želja osuđenih lica da svoje slobodno vreme provedu radeći sa psima proistekla je i iz njihovog uverenja da će imati osećaj da im vreme brže prolazi zato što je ispunjeno lepim i prijatnim aktivnostima koje čine da se osećaju dobro. Jedan od njih to je slikovito opisao sledećim rečima: „*Smatram da će kazna da mi prođe brže, i to je neki vid slobode u zatvoru koji nam je omogućen i mi smo zahvalni na tome.*“ Posebno je interesantan osvrt ovog ispitanika na mogućnost da se pojedinac oseti slobodno tokom izdržavanja kazne zatvora i to kroz aktivnosti koje čine da se oseća lepo i prijatno. Iz njegovih reči jasno proizlazi da je učestvovanje u programu rada sa psima doprinelo da se kod njega smanji osećaj deprivacije slobode. Osim toga, važno je podvući i to da je isti ispitanik naglasio da i on sam, ali i drugi učesnici u programu rada sa psima osećaju izrazitu zahvalnost zbog toga što im je omogućeno da svoje slobodno vreme provode na taj način.

Kada je reč o razlozima praktične prirode treba ponovo naglasiti da učesnici u programu rada sa psima nakon odslušanih teorijskih predavanja,

učestvovanja u praktičnom radu i položenog testa dobijaju sertifikat kojim se formalno potvrđuje da su pohađali ovu vrstu obuke, bez naglašavanja da je ona sprovedena u ustanovi za izvršenje krivičnih sankcija. Upravo je nastojanje da se steknu nova znanja i veštine kao i formalna potvrda o posedovanju istih bila veoma snažan motivacioni faktor za osuđena lica da se prijave za učestvovanje u programu rada sa psima. Ispitanici su pre svega izrazili uverenje da će nakon sticanja novih znanja i veština bitnih za dresuru i staranje o psima biti osposobljeni da na slobodi otpočnu neki posao u toj oblasti poput rada u azilu ili pansionu za pse, školi za dresuru pasa, kod frizera za pse itd.

Osim ovog suštinskog aspekta, koji se sastoji u sticanju novih znanja i profesionalnih veština, ispitanici su istakli da su svesni da im posedovanje formalnog sertifikata o posedovanju pomenutih znanja i veština povećava zapošljivost, odnosno poboljšava položaj na tržištu rada po izlasku na slobodu. Ispitanici koji su završili samo osnovnu školu posebno su naglasili da im, imajući u vidu da nemaju nikakve profesionalne kvalifikacije, dobijanje takvog sertifikata može značajno povećati šanse da nađu zaposlenje ili pokrenu sopstveni posao po izlasku na slobodu. Svoju situaciju u tom domenu jedan od ispitanika opisao je na sledeći način: *„Zainteresovalo me je to sve, a i pomislio sam da bi mi*

dobro došlo danas-sutra zbog zaposlenja napolju, jer ja imam samo osam razreda osnovne škole, pa zbog toga.“ Slično njemu, još jedan od ispitanika je na pitanje zašto je odlučio da pohađa obuku za rad sa psima odgovorio: „Upravo zato što ja nisam završio srednju poljoprivrednu školu koju sam pohađao, a imao sam želju da završim bilo šta. Ovo je neka zamena za to.“

Značaj formalne potvrde o pohađanju obuke za rad sa psima jedan ispitanik je posebno naglasio tako što je objasnio da je već pre dolaska na izdržavanje kazne zatvora imao odgajivačnicu pasa, ali da nije imao takav vid sertifikata. Iz njegovog ugla, ova obuka predstavljala je zapravo jednu nadogradnju znanja koje on već poseduje iz oblasti rada sa psima, omogućavajući mu ujedno i da unapredi i suštinski i formalno svoj rad. Govoreći o značaju posedovanja formalne potvrde o pohađanju obuke za rad sa psima ovaj ispitanik je naglasio: *“Zato što mi za budućnost znači taj papir. Zato što imam odgajivačnicu pasa. To je i korisno i lepo.“*

7.2.4. Opšte impresije ispitanika o programu rada sa psima u zatvorenom delu Kazneno-popravnog zavoda u Sremskoj Mitrovici

Svi ispitanici su se složili u vezi sa tim da im se program rada sa psima neizmerno dopada. Svoje pozitivne impresije i neskriveno oduševljenje

programom rada sa psima oni su obrazložili na različite načine i potkrepili različitim argumentima. U svakom slučaju, ono što im je zajedničko jeste apsolutno pozitivan odnos prema toj vrsti rada i edukacije, želja da sa istim nastave dokle god i koliko god im bude dozvoljeno i moguće, kao i spremnost da se u potpunosti posvete aktivnostima koje taj program podrazumeva. Osim toga, većina ispitanika istakla je uolikoj meri učestvovanje u programu doprinosi da se tokom izdržavanja kazne osećaju koliko je moguće prijatnije, te da im to pomaže da prevaziđu ograničenja i lišenja prisutna u zatvorenom delu kazneno-popravnog zavoda.

Na pitanje da li mu se dopada program rada sa psima, jedan od ispitanika je odgovorio sledećim rečima: *„Da dopada mi se i mislim da je vrlo zanimljiv. Više znači ljudima u zatvorenom delu. Znači jer taj kurs zaista i opusti. Znači kad odvratite malo misli od svega toga u zatvorenom delu. Znači... to sa psom. Taj pas se obrađuje i vi se obrađujete. Ujutru kad dođete prvo što vidite, vidite njega. I onda, zanimljivo je jako... Ne znam kako to da opišem... jako je zanimljivo.“* Drugi se takođe osvrnuo na činjenicu da su u zatvorenom delu ustanove osuđena lica izložena većim deprivacijama te je u tom smislu istakao: *„Naravno, program je super i olakšava izdržavanje kazne u ovom delu zatvora.“* Pored toga, ispitanici su se u nekoliko navrata osvrnuli na činjenicu da im rad sa psima i boravak na

poligonu sa njima omogućava da se distanciraju od zavodskog ambijenta koji se negativno odražava na njihovo emotivno i psihičko stanje. Kako je jedan od ispitanika opisao: *„Dopada mi se to što sam izdvojen iz paviljona i to što neke trenutke delim sa nekim drugim bićem. To mi pomaže i zbog izdržavanja kazne a i ovako, zbog sebe.“*

Ispitanici su osim pozitivnih impresija o samom programu posebno naglasili i značaj psiholoških radionica koje ga prate i koje se održavaju paralelno sa teorijskom obukom i praktičnim radom sa psima. Tako je jedan ispitanik podvukao: *„To je veoma dobro za mene, bar ja tako razmišljam... Ima tu dosta dobrih stvari koje čovek može da nauči. I ta psihološka podrška je jako dobra strana ovog programa. To puno znači ovde, a i za budućnost napolju. Osim toga, čovek nauči i nešto novo. Meni znači i rad sa psima i psihološka podrška.“*

Kao jedan od razloga zbog kojih im se program posebno dopada, ispitanici su istakli sticanje novih znanja i veština. Kako je jedan od njih naglasio: *„Dopada mi se ta mogućnost da provedemo vreme sa njima, ali i da naučimo nešto. Iako sam ceo život imao psa, dosta stvari nisam znao oko pasa. I korisno je i lepo.“* Štaviše, neki od njih, koji su do sada već imali iskustva u radu sa psima (na primer, imali su odgajivačnicu pasa pre dolaska na izdržavanje kazne) doživeli su program rada sa psima kao sjajnu

mogućnost da svoja znanja i veštine u toj oblasti utvrde, obnove, dopune i formalno potvrde, kako bi mogli da nastave da se bave poslovima vezanim za rad sa psima i po izlasku na slobodu. U tom kontekstu, jedan od ispitanika je istakao: *„Program mi se dopada. To su neke osnovne komande: sedi, lezi, daj šapu. To je neka osnova dresure i poslušnosti. Uglavnom sam kroz sve to prolazio sa mojim psima samo nisam znao neke tako formalne stvari. U suštini, ovde sam utvrdio gradivo. Bez obzira na to što ceo život imam pse, ovde sam naučio neke dodatne stvari koje će mi značiti kada izađem.“*

Emotivni aspekt interakcije sa životinjama takođe predstavlja jedan od razloga iz kojih se ispitanicima posebno dopada učestvovanje u programu rada sa psima. Kako je jedan od ispitanika slikovito opisao: *„Pas je sakupljač svih negativnih energija. I napolju sam tako... Na primer, posvađam se sa suprugom ili sa nekim drugim, pokupim psa i odem da šetam i jednostavno tu negativnu energiju pretvorim u pozitivnu. To mnogo znači. Posebno ovde. Ovde ima raznih ljudi, izloženi smo svačemu, ne možemo da odreagujemo u svim situacijama onako kako bismo negde drugde odreagovali i onda jednostavno treba kanalisati tu negativnu energiju na pozitivan način. Pošto radimo sa psima na terenu radnim danima, subotom i nedeljom svi bukvalno jedva čekamo ponedeljak da nam lepše krene dan.“*

Jedan od ispitanika otvoreno je skrenuo pažnju na to da interakciju sa psima u određenoj meri sagledava kao kompenzaciju, odnosno „popunjavanje emotivnih praznina“: „ Svakako sam kontakt sa psima. To je nešto što može najjače da utiče na čoveka ovde. To popunjavanje nekih praznina, emocija... Obnavljaju se emocije. Jer čovek posle izvesnog vremena provedenog ovde počinje da gubi te emocije. Ovo ih vraća i dopunjava. Ograničeno kretanje i sve to... Nije to lako ovde. Bio bi glup čovek da kaže da mu prija boravak ovde. To je strašno. Ovo nam pomaže da taj stres ublažimo, da se malo čovek udalji od te realnosti. Isključi se u stvari pa nije toliko prisutan. Pomaže u svakom slučaju.“

Kao što su i zaposleni u svojim impresijama nagovestili, za učesnike u programu definitivno najlepší trenutak tokom rada sa psima predstavlja prvi, jutarnji susret sa psima, a ono što ih posebno oduševljava jeste radost koju psi ispoljavaju kada ih vide kako se približavaju njihovim boksovima. Tako je jedan od ispitanika na pitanje šta mu se najviše dopada u vezi sa programom rada sa psima odgovorio: „Taj prvi susret ujutru. Kad dođem da ga izvedem iz boksa. Jedinu mi se on obraduje u celom zatvoru. Neće mi se obradovati ni komandir ni robijaš. Samo taj pas. I posle kad vidim još da je počeo da me sluša i da igra po mojim pravilima – sedi, leži... Sve mi

uz nogu ide. S obzirom na to da je u pitanju stariji pas, da je sa ulice, tačnije sa pijace, super je sad naučen.“

Slično prethodnom, govoreći o stvarima koje ga najviše ispunjavaju u vezi sa programom rada sa psima, jedan od ispitanika je opisao: „*Pa, jednostavno, sam taj dolazak... To prvo izvođenje iz boksa, njegova ta reakcija. Koliko se on obrađuje, to onda i mene opusti. Odmah se drugačije osećam. Kao da se napunim nekom pozitivnom energijom. Sve to baš povuče neke emocije. Jer imam sličnog psa kod kuće, pa onda znam kako je to. Iskreno da Vam kažem, nedostaje mi moj pas, ali za ovog sam se jako puno vezao. Baš je, kako da kažem privlačno.*“ U istom kontekstu, jedan od ispitanika je istakao: „*Ujutru prvo doručkujete, a onda provedete sat vremena sa životinjom, lepše krene taj dan.*“

Posebno je bitno istaći da su se ispitanici izuzetno vezali za konkretne pse sa kojima rade te da su počeli da ih vide kao svoje ljubimce, kao bića koja od njih zavise i za koja su odgovorni. Ovo je posebno važno ako se ima u vidu činjenica da se programom nastoji, između ostalog, probuditi i/ili razviti odnosno unaprediti odgovornost osuđenih lica, kako prema sebi tako i prema drugim živim bićima. Jedan od osuđenika je svoje vezivanje i osećaj odgovornosti prema psu sa kojim radi opisao na sledeći način: „*Najviše mi se dopada što svako ima svog psa od početka programa i samim tim mi vremenom vidimo*

kako se oni vežu za nas i mi za njih, kako nas svakim časom sve više i više slušaju. Dopada mi se i to što ih mi hranimo, što ih mi izvodimo, što smo mi jedini koji imamo sa njima kontakt. Mi smo im sada praktično vlasnici, i dok smo mi tu oni su naši. I kad se završi ova obuka, željno ću iščekivati odlazak u poluotvoreno odeljenje kako bih i tamo brinuo o nekom psu.“

O tome u kolikoj meri su se vezali za pse sa kojima rade govore sledeće reči ispitanika:

„Moj pas se zove Lara. To je mešanac kojeg su vlasnici dali u azil. Pre svega kada uđemo u sportski centar, vidim da je ona srećna što me vidi. I ja sam srećan kad vidim da ona željno iščekuje da ja tu dođem, da je izvedem. Mogu da kažem da je srećna. Da nemam pse udomio bih Laru.“

„Osećam neku ljubav. Vezao sam se za tog psa. Zove se Bob. Razmišljao sam o tome da ga udomim, ali ja imam još 3 godine do kraja izdržavanja kazne pa ne znam kako će biti dalje... Ako uspem da izađem u poluotvoreni deo pa i tamo nastavim da radim sa njim do kraja izdržavanja kazne... udomio bih ga. Ne znam da li bih udomio nekog drugog psa umesto Boba. Vezao sam se za njega. A i imam puno pasa kod kuće pa bi to mogla biti prepreka. Da, svi imamo svog psa sa kojim radimo. Moj se zove Beli. To su neke pozitivne emocije, ne znam kako baš da opišem. Onako, ispunjava me pozitivnom energijom. On zrači jako pozitivnom energijom. Meni to mnogo znači.“

„Moj pas se zove Vanja. Iskreno, kad smo došli da izaberemo psa, taj ker mi je bio najružniji i pomislio sam - Samo taj ker da mi ne zapadne. Ali u stvari, ona je najlepša. Možda zato što je jako pozitivna i poslušna. Zadovoljan sam. Iskreno, udomio bih je, ali sam podstanar. Kada bih imao kuću svakako bih.“

„Zavoleo sam ga baš puno. Biće mi mnogo žao kad se bude završio kurs. Rado bih ga udomio, ali imam ovog velikog psa već, kojeg čuva sestrin verenik, a imam i macu koja je sada kod mojih. Nemam prostora za još jednog psa, inače bih ga udomio. Ako mi se životne okolnosti promene, udomio bih ga.“

„Šta osećam... Uveče kada legnemo čujemo pse kako laju. Samim tim osećam neku brigu. Pitam se:”Bože, da li to laje moj pas?”. Kada pada kiša napolju pitam se da li im je mokro, da li im je hladno... Jednostavno osećam neku odgovornost prema njemu. Prihvatio me je, što je najbitnije. Napravili smo neku konekciju. Kako se on meni obrađuje, tako se i ja njemu obrađujem. Povezanost.“

Osim emotivne vezanosti za pse i osećaja odgovornosti, kod ispitanika se može uočiti i razvoj, odnosno intenziviranje osećaja empatije prema drugim živim bićima, koje je, po svemu sudeći inicirano upravo učestvovanjem u programu rada sa psima i svakodnevnom interakcijom sa njima. Međutim, tome treba dodati i svest učesnika u programu o činjenici da su svi psi sa kojima rade u

specifičnoj situaciji. Naime, u pitanju su psi koje su njihovi vlasnici napustili, lišivši ih grubo i neočekivano brige i zaštite koju su im do tada pružali. Iako su psi zbrinuti u azilu koji se nalazi u okviru zavoda, nema sumnje da su oni prošli kroz jedno neprijatno, traumatično iskustvo te da su u tom smislu posebno osetljivi. Spoznaja ovih okolnosti veoma intenzivno se odrazila na empatiju učesnika u programu, što je jedan od njih dočarao sledećim rečima: *„Posebno mi znači što su to životinje iz azila koje su imale neke svoje tužne sudbine i bolje se osećate kada znate da ste pružili toj životinji neku ljubav koju ona zaslužuje sigurno. I dobar je osećaj kada znate da ste pomogli nekom drugom živom biću.“*

*7.2.5. Pozitivne promene na strani ispitanika -
učesnika u programu rada sa psima u zatvorenom
odeljenju Kazneno-popravnog zavoda
u Sremskoj Mitrovici*

Učesnici u programu rada sa psima u zatvorenom odeljenju Kazneno-popravnog zavoda u Sremskoj Mitrovici, kao i zaposleni u ovoj ustanovi koji sa njima rade, saglasni su u pogledu činjenice da su se na strani ispitanika od početka programa počele ispoljavati brojne pozitivne promene. Na ovom mestu ukazano je na određene pozitivne promene koje su ispitanici kod sebe uočili i to pre svega u sferi raspoloženja, odnosa prema drugim ljudima, sagledavanju stresnih i konfliktnih situacija itd.

Ispitanici su pomenute pozitivne promene pripisali svakodnevnoj interakciji sa psima, u sinergiji sa psihološkim radionicama, naglašavajući ipak da kontakt sa životinjama predstavlja glavni razlog za njihov napredak na tom planu.

Na pitanje da li je primetio bilo kakve promene u svom raspoloženju od kada je počeo sa učestvovanjem u programu rada sa psima i psihološkim radionicama, jedan od ispitanika odgovorio je na sledeći način: *„Da, kod sebe sam primetio pre neke dve nedelje, da imam neku promenu. I sve vreme razmišljam o toj promeni ali još uvek nisam shvatio u potpunosti šta se to sa mnom dešava. Više razumem, više prihvatom. To se odnosi i na druge i na mene samog. Čovek gleda malo šire. Više idem na neku šalu u komunikaciji sa drugima. Ranije nisam bio takav, bio sam povučen u sebe. Sada sam više društven, pokušavam da budem socijalan, ali samo sa društvom koje mi prija. Ne sa svima. Razlog za to je rad sa psima i psihološka podrška koja ga prati. Zahvalan sam na tome i mislim da psihološka podrška treba da se nastavi i nakon okončanja programa rada sa psima, da bi čovek mogao bolje, opširnije i opuštenije da sagledava stvari.“*

Još jedan ispitanik osvrnuo se na značaj psihološke podrške koja im se pruža paralelno sa pohađanjem obuke za rad sa psima rekavši: *„I ta socijalna (psihološka podrška) koju dobijamo paralelno*

sa programom rada sa psima, sve je to dobro. Drugačije se osećamo kad može nekom da se ispriča nešto, ako imamo neki problem, pa se međusobno posavetujemo, pa ispravimo jedni druge. Baš se razvila podrška u okviru tog našeg kolektiva, kako i ovde na terenu sa psima, tako i na časovima psihološke podrške. Razvio se timski duh.“ Posebno je važno njegovo insistiranje na razvoju timskog duha što je, i prema rečima vaspitača jedan od ciljeva ne samo rada sa psima nego i psiholoških radionica. Značaj razvijanja timskog duha i timskog rada kod učesnika u programu kao i njihova želja da u tom pravcu nastave došla je do izražaja i prilikom zajedničkog pregledanja fotografija na kojima su prikazani učesnici u programu kako na poligonu rade sa psima. Tom prilikom, oni su izrazili najpozitivnije impresije kada su videli sebe kako rade sa psima, ali ono što im se prema njihovim rečima posebno dopalo jesu fotografije na kojima su prikazana sva sedmorica kako istovremeno i sinhronizovano rade sa psima, na primer, kako koračaju sa njima u liniji vodeći ih na povocu, kako svi psi istovremeno sedaju na njihovu komandu i slično. Čak su naročito tražili da se takve fotografije izrade u štampanoj verziji svima, kako bi ih imali za uspomenu na timski rad. To im je, naravno omogućeno i oni su izrazili svoju veliku zahvalnost zbog tog gesta.

Neki od ispitanika nisu pominjali psihološke radionice, već su u prvi plan stavljali susrete i interakciju sa psima, kao ključni izvor pozitivnih promena na ličnom, individualnom. Tako je jedan od njih naglasio: „*Jesam, primetio sam da se moje raspoloženje jako promenilo. Nisam više toliko nervozan. Opušten sam. U nekim situacijama drugačije reagujem, razmislim o svemu. Ima dosta promena. Sada lakše zaspim, drugačije ustajem. Nasmejan. Jednostavno ustanem i jedva čekam da dođem da vidim svog psa, da vidim kakva će njegova reakcija biti.*“

To potvrđuju i reči jednog od ispitanika koji je upravo insistirao na tome da iščekivanje susreta i rada sa psom može kod njega da ublaži stres koji potiče iz zatvorskog okruženja. Kako je on opisao: „*Mnogo mi je lakše od kada sam u programu– stres je u drugom planu. Neke svakodnevne situacije koje nas ovde iznerviraju, to bolje podnosimo jer znamo da idemo sutra da se vidimo sa svojim psom, to mi je nekako u glavi najviše.*“

Jedan od ispitanika je istakao da se promena u raspoloženju kod njega ali i kod drugih učesnika u programu najbolje može uočiti u trenutku kada dolaze na sportski teren gde rade sa psima i to nakon celog dana i noći koje su proveli u zatvorenom odeljenju. U tom smislu, on je naglasio: „*Da, to se i vidi sad kad mi odemo u sportski centar i pridemo psu*

on se obraduje. A kad dođemo u paviljon, tamo su uvek isti ljudi... Opet je tenzija. Tako da mi to dođe kao neki izduvni ventil i lepše se osećam. Ovde sad ne može da bude tako opuštено kao inače, naravno, ne možemo da pustimo psa sa lanca i tako... Ali opet deluje pozitivno na mene. Iskreno, jedva čekam da dođe taj sat koji ću provesti sa svojim psom.“

Prethodno potvrđuju i sledeće reči jednog od ispitanika: *„U početku sam bio malo rasejan... Bilo mi je samo ekstra da odem tamo (na sportski teren gde se radi sa psima) da vidim Đuru (moj pas zove Đura). I bilo mi je sve zanimljivo i oduševljen sam što ću dobiti tu licencu (sertifikat) na kraju. Posle sam počeo da primećujem da kad dođem u paviljon posle rada sa psima, da me dosta toga uopšte ne interesuje od priča tamo... Da sam svoj... Nema te nervoze ili je umanjena dosta. A ranije sam osećao nervozu. Uvek ima neko ovde ko će da vas isprovocira, tu ima raznih ljudi. A sada ne obraćam više pažnju na to. Većinu dana razmišljam o svom psu, kako i šta... Osećaj je ekstra, samo teško je to opisati rečima.“*

7.2.6. Podrška bliskih lica ispitanicima - učesnicima u programu rada sa psima u zatvorenom odeljenju Kazneno-popravnog zavoda u Sremskoj Mitrovici

Poznato je da podrška šire i uže zajednice igra značajnu ulogu u resocijalizaciji prestupnika uopšte, što se naročito odnosi na bliska lica, kao što su članovi porodice. Ispitanici koji su učestvovali u istraživanju čiji su rezultati predstavljeni u ovoj monografiji potvrdili su da im podrška porodice predstavlja snažan podstrek i dodatnu motivaciju da istraju u svom nastojanju da steknu znanja i veštine iz oblasti rada sa psima, kao i da se zaposle u toj oblasti po izlasku na slobodu. Značaj afirmativnog odnosa članova porodice ispitanika prema njihovom radu sa psima prevazilazi okvire te konkretne oblasti radnog angažovanja. Naime, iz reči ispitanika proizlazi da je za njih izuzetno važno da njihovi bližnji znaju da oni tokom izdržavanja kazne zatvora rade na sebi, da se bave nečim korisnim i pozitivnim.

Svi ispitanici su istakli da njihove porodice znaju da oni učestvuju u programu rada sa psima, da im je zbog toga veoma drago, te da ih u tome bezrezervno podržavaju. U skladu sa tim, jedan od ispitanika je izjavio: *„Da, znaju brat i sestra. Sestra me podržava u svemu, pa i u tome što učestvujem u ovom programu. Brat je malo više u svojim poslovima pa nema vremena da se posveti tome, ali sestra me baš podržava.“* Osim

toga, jedan od ispitanika je istakao: „*Ja imam samo brata i sestru. Oni znaju i podržavaju me. Imam i brata od tetke koji je u vojsci bio kerovođa tako da sam i njemu pričao o tome i on me podržava.*“

Posebno je uočljiva želja ispitanika da sa članovima svojih porodica podele detalje u vezi sa programom rada sa psima i svoja osećanja u vezi sa tim, ali i svoje planove u pogledu budućeg zaposlenja u oblasti rada sa psima: „*Majci kad sam javio telefonom da sam ovde počeo da pohađam obuku za dresuru pasa, ona se smejala, bilo joj je drago. Nije mogla da veruje da ovde to imamo. Rekao sam joj da su primili samo nas sedmoricu. I da mi se pas zove Đura – ona se još više nasmejala. Rekao sam joj da ćemo dobiti licence i da ćemo moći da radimo napolju sa tim, kao i da ćemo moći možda dalje da se usavršavamo u toj oblasti napolju, majka je bila srećna. Bilo joj je neobično kad je saznala da se takav program sprovodi u zatvoru, posebno u zatvorenom odeljenju.*“.

Koliki je značaj podrške bliskih lica za ispitanike potvrđuje i njihova želja da odštampane fotografije na kojima su prikazani kako rade sa psima zadrže i pošalju članovima svojih porodica ili im ih pokažu prilikom posete. To im je, podrazumeva se omogućeno. Kao glavni razlog ispitanici su isticali želju da članovi njihovih porodica vide da oni rade nešto dobro i korisno, kao i da svoje slobodno vreme

ispunjavaju pozitivnim i društveno poželjnim aktivnostima. Osim toga, ispitanici su istakli da su fotografije koje su dobili doprinele i tome da članovi njihovih porodica vide u kolikoj meri se rad sa psima odražava na njihove emocije i vezanost za konkretnog psa sa kojim rade. Štaviše, kod nekih od ispitanika se prilikom razgovora sa članovima porodice o programu rada sa psima nametnula tema mogućeg udomljavanja pasa. Tako je jedan od ispitanika naglasio: *„Ja sam se vezao za ovog psa sa kojim radim i već sam pričao sa mojima da dođu da ga udome. Međutim, već imamo jednog psa u kući pa se boje kako bi naš pas reagovao na novog psa. Ove slike što ste nam dali, to će pomoći da donesu odluku da ga ipak udome. Kad vide koliko smo se vezali za te pse.“*

7.2.7. Svrha programa rada sa psima u zatvorenom delu Kazneno-popravnog zavoda u Sremskoj Mitrovici iz perspektive njegovih učesnika

Poznato je da programi rada osuđenika sa psima imaju višestruke funkcije, te da su nesumnjivo korisni kako za osuđena lica, tako i za zaposlene u ustanovama za izvršenje krivičnih sankcija, ali i za napuštene životinje i čitavu zajednicu. Međutim, ono što je posebno interesantno jeste način na koji svrhu ovog programa sagledavaju osuđena lica koja u njemu učestvuju. U tom smislu, treba istaći da je svaki od ispitanika video smisao programa u nečemu

drugom, pri čemu je svaki zapravo u prvi plan stavio jedan od mnogobrojnih pozitivnih ciljeva ovog programa. Osim toga, neki od njih se nisu ograničili samo na jedan, već su navodili po nekoliko ciljeva programa koje smatraju bitnim.

Tako je jedan ispitanik kao glavnu svrhu programa istakao: „*Da učestvujemo u programu i da na taj način olakšamo sebi ovo...*“ Još jedan od ispitanika kao glavni cilj programa naveo nastojanje da se njime olakšaju lišenja koja su naročito prisutna u zatvorenom delu zavoda, što je potkrepio ovim rečima: „*Da bi ljudi malo skrenuli misli... Da nisu toliko okupirani nekim nepotrebnim stvarima, pogotovo u zatvorenom delu zavoda. Da se ne bi dešavali tako neki problemi.*“ Ali, on je tome dodao i obrazovanje, odnosno sticanje novih znanja i veština: „*Iskreno, mislim da je svrha i da ljudi nauče nešto novo: Većina nas koji smo u ovom delu nismo imali priliku da se susretnemo sa takvim stvarima, a jako puno znači da se nauči nešto novo.*“ Interesantno je da je još jedan ispitanik, ne znajući naravno odgovor prethodnog, kada je upitan koja je svrha programa rada sa psima rekao: „*Malo da se odvojimo tih sat vremena. Da imamo tih sat vremena svojih sa životinjom koja mi se obraduje kad me vidi. I da naučimo nešto novo u životu.*“ Dakle, i on je u prvi plan stavio ublažavanje negativnih posledica zatvorskog okruženja na

pojedinka, dodavši odmah potom tome i sticanje novih znanja.

Govoreći o svrsi programa rada sa psima, jedan od ispitanika je u prvi plan stavio pozitivne transformativne efekte interakcije sa životinjama, sagledavajući istovremeno svrhu programa iz dve perspektive – sa jedne strane kao izvor korenitih promena na ličnom i emotivnom nivou, a sa druge kao otvaranje novih mogućnosti za profesionalno napredovanje. U tom smislu, on je rekao: *„Mislim da znači dosta svakom osuđeniku. Mislim da ćemo posle toga gledati drugačije na mnoge druge stvari. Možda čak i napolju. Možda nas to odvede na neki drugi put, da počnemo da se bavimo životinjama. To otvara druge puteve. Ja često zateknem sebe kako ležim i razmišljam na primer kako ću da otvorim odgajivačnicu, možda ću da naučim da dresiram profesionalno... Tako mi dođu te neke misli nesvesno, i onda shvatim da četiri sata razmišljam o dresuri pasa. I onda vidim da utiče na mene, ali nesvesno. Voleo bih da po izlasku na slobodu pored svog posla u studiju za tetoviranje počnem da se bavim i nekim poslom vezanim za pse – ili da otvorim odgajivačnicu ili da počnem profesionalno da dresiram pse.“*

Jedan od ispitanika je kao svrhu programa rada sa psima u prvi plan stavio nastojanje da se kod osuđenih lica razvije osećaj odgovornosti rekavši: *„Svrha je, jednostavno rečeno, da čovek postane*

odgovorniji.“ Međutim, isti ispitanik je tome dodao i pozitivno dejstvo interakcije sa životinjama na čovekovo psihičko i emotivno stanje: *„Osim toga, kažu da su psi sakupljači negativne energije. Oni zaista to i jesu. Jednostavno, neko prijateljstvo i neka veza se razvije. Ako popričate sa njim, kažete mu nešto, znate da to neće da ode dalje. Ovde ima i zlobnih ljudi koji pokušavaju da neke vaše slabosti iskoriste na neki način, a pas ne... Ispuni mi ceo dan. Meni je to dovoljno i ne postoji niko ko bi mogao da me iznervira, sa kim bih mogao da se posvađam. Ne reagujem na druge stvari koje se dešavaju u paviljonu. Ostane dobra energija ceo dan.“*

Još jedan ispitanik se osvrnuo na razvoj i jačanje osećaja odgovornosti prema drugim živim bićima kao na primarni cilj programa, dodavši tome da je smisao svega toga priprema osuđenih lica za život na slobodi u skladu sa zakonom i društvenim normama: *„Svrha programa je da stvorimo osećaj ka drugom. I prema životinjama. I da kada izađemo u poluotvoreni deo da već imamo neko predznanje potrebno za rad sa psima. Sve je to priprema za nastavak rada tamo.“* U sličnom maniru, još jedan ispitanik je kao svrhu programa istakao: *„Da nastavimo sa tom vrstom rada i kada pređemo u poluotvoreno odeljenje zavoda. I dobijanje papira – to bi nama značilo za zaposlenje nakon izdržane kazne. Mogli bismo da radimo u nekom azilu za pse ili u*

zoološkom vrtu, u odgajivačnici, kao što ja sada imam odgajivačnicu. Znači dosta.“

Pored toga, pojedini ispitanici su kao jedan od ciljeva programa sagledali i umirujuće efekte interakcije sa životinjama na ljude, objasnivši to na sledeći način: *„I, naravno, mislim da je svrha i to smirenje koje donose psi. Mislim, mi smo svi u zatvoru, to je ipak neprirodno i emocije su tu pojačane i oni deluju kao neko smirenje, neko ko ti se obraduje, neko ko je srećan kada dođeš da ga prošetáš.“*

KPZ Sremska Mitrovica, 25.10.2019. godine

7.2.8. Želja učesnika u programu rada sa psima u zatvorenom odeljenju Kazneno-popravnog zavoda u Sremskoj Mitrovici da podele svoja iskustva sa drugima

Osim razvijanja svesti o tome da im učestvovanje u programu rada sa psima čini dobro, te da se pozitivno odražava na njihovo emotivno i psihičko stanje, ali i na međuljudske odnose, osuđena lica su mahom osetila i želju da svoja iskustva u vezi sa tim podele sa drugima. Osim što njihovo nastojanje da svoja pozitivna iskustva u vezi sa radom sa psima prenesu i na druge osuđenike (koji ne učestvuju u programu) potvrđuje iskrenost njihovog oduševljenja ovim vidom angažovanja, ono istovremeno i ukazuje na to da se kod učesnika u programu počela razvijati želja da pozitivno utiču na druge, što je svakako korisno.

Tako je, na primer jedan od ispitanika istakao: „Mislim da bi svaki zatvorenik u ovom zavodu trebalo da prođe kroz tako nešto. Dobro će mu doći napolju, opuštajuće je“, dok je drugi naglasio: „Naravno. Preporučio bih svima. Puno olakšava, bolji je osećaj, bolje je sve...“. U prilog nastojanju da se pozitivno utiče na druge, a posebno mlađe, naročito govore sledeće reči jednog od ispitanika: „Preporučio bih svakome. Posebno što ovde ima još ljudi... Ja ipak imam dosta godina i znam od ranije šta čoveku znači druženje sa životinjama, a ovde ima mladih ljudi,

mladih momaka koji su krenuli pogrešnim putem, a zaista sama ta odgovornost i briga o drugom živom biću pomaže čoveku da bude bolji.“

Slično prethodnoj dvojici, jedan od ispitanika je istakao kako smatra da je u ustanovi za izvršenje krivičnih sankcija upravo potrebno što intenzivnije sprovođenje aktivnosti koje doprinose poboljšanju atmosfere, raspoloženja i međuljudskih odnosa, što je obrazložio sledećim rečima: *“Želeo bih svima da se upišu na ovaj kurs, jako je dobro, napunite se pozitivnom energijom lepši vam je dan, nasmejani ste i to je to što je potrebno u zavodu.“*

Tome treba dodati i izjavu ispitanika koji je svojim preporukama priključio i izražavanje zahvalnosti što im je takav vid rada omogućen ali i želju da sa njime nastavi tokom izdržavanja kazne: *„Preporučujem svakome i zahvalan sam svima koji su omogućili realizovanje ovog programa. Pomaže čoveku. Ovde smo gde smo i zaista pomaže. Jedini je problem šta ćemo kada to prestane. Videću sa mojima da ipak uzmem psa da ga udomim...“*

Kod nekih od ispitanika se javila misao da drugi koji nisu učestvovali u programu možda i ne uviđaju sve njegove prednosti, ali da bi svakako stekli uvid u to kada bi probali. U tom smislu je naročito pozitivno njihovo nastojanje da kod drugih reše moguće nedoumice i/ili razbiju potencijalne predrasude u vezi sa programom. Tako jedan od ispitanika ističe: *„Da,*

definitivno bih ovo preporučio drugima. Mada, drugi koji to nisu probali na to gledaju drugačije... Ali kada bi probali zapravo bi uvideli prednosti ovog programa.“ Slično njemu, još jedan ispitanik je istakao: *„Da, preporučio bih svima, pogotovo onima koji vole životinje. To je sjajan program i sjajna ideja. Nikada nisam zamišljao da u zatvoru može da postoji tako nešto. I oni koji možda misle da nije, i oni bi se uverili da je to sjajna stvar kada bi probali.“*

Iz izjava ispitanika može se izvesti i zaključak da su oni svesni činjenice da su zahvaljujući svom zalaganju i posvećenosti radu sa psima izdvojeni u pozitivnom smislu od ostalih osuđenih lica, te da im je omogućeno nešto što drugima nije. Prilikom razgovora o selekciji učesnika u programu, svi ispitanici su istakli da se mnogo njih prijavilo za učestvovanje u programu, ali da su na osnovu upitnika i individualnih razgovora odabrali samo njih sedmoricu, te da se oni zbog toga osećaju na neki način posebno i privilegovano. U prilog tome govore i reči jednog od učesnika koji kaže: *„Iskreno, poznato mi je da kod mene u paviljonu ima jako puno ljudi koji bi hteli da učestvuju u programu rada sa psima ali nisu prošli selekciju. Verujem da jako puno ljudi odavde to želi. Vidim to i po njihovoj reakciji kada vide nas kako se vraćamo sa poligona gde radimo sa psima. Svi nas pitaju: „Kako je bilo?“ „Šta učite?“ Svi su zainteresovani da saznaju šta smo učili, kako je to,*

kako funkcioniše... Razmenjujemo utiske, pričamo o tome.“

KPZ Sremska Mitrovica, 25.10.2019. godine

Jedan od ispitanika čak je i pomenuo da misli da kod drugih osuđenih lica koja nisu uspjela da se uključe u program iako su to želela postojati određena doza ljubomore prema učesnicima. On je to obrazložio sledećim rečima: “ *Da, preporučio bih svima. I moram reći da sam primetio kod drugih osuđenika da su čak malo ljubomorni na nas koji učestvujemo u ovom programu i da bi oni voleli to isto. Kažu kao - Šta vam*

je to što radite sa psima, nemate preča posla i tako... A u stvari, vidim da bi svi oni hteli to da rade, znam da su se neki od njih prijavili ali ih nisu primili.“

7.2.9. Uticaj učestvovanja u programu rada sa psima na planove osuđenih lica u pogledu zaposlenja po izlasku na slobodu

Prilikom razmatranja stavova osuđenih lica – učesnika u programu rada sa psima u zatvorenom odeljenju Kazneno-popravnog zavoda u Sremskoj Mitrovici treba najpre naglasiti da su svi ispitanici istakli da, imajući u vidu dužinu kazne koja im je izrečena kao i relativno dug vremenski period koji im je ostao do kraja izdržavanja iste, još uvek ne razmišljaju previše o tome kako će organizovati svoj život na slobodi. To se odnosi i na zapošljavanje nakon izdržane kazne. Ono što je, prema njihovim rečima, za njih u mnogo bliskijoj budućnosti i samim tim mnogo aktuelnije, jeste njihov prelazak iz zatvorenog u poluotvoreno odeljenje zavoda. U tom smislu, učesnici u programu rada sa psima jednoglasni su u svojoj želji da i po prelasku u poluotvoreno odeljenje nastave da rade sa psima. Kao što je jedan od ispitanika izričito rekao: „*Nadam se da ću u poluotvorenom delu opet imati mogućnost da nastavim da radim sa psima. Možda sa nekim drugim psom, nema veze, bitno mi je da nastavim to da radim.*“

Ipak, kako su sami istakli, učestvovanje u programu rada sa psima, redovna teorijska i svakodnevna praktična obuka podstakli su osuđena lica na razmišljanje o mogućem zaposlenju u ovoj oblasti uprkos tome što im se izlazak na slobodu u sadašnjem trenutku čini dalekim i neizvesnim. Tako je jedan od ispitanika na pitanje da li bi voleo da po izlasku na slobodu obavlja neki posao koji podrazumeva rad sa psima, poput na primer dresure pasa ili pansiona za pse odgovorio sledećim rečima: *„Razmišljao sam o tome. I to baš o pansionima. Da pokrenem svoj biznis jer većina ljudi u Srbiji sada pokreće svoj biznis. Voleo bih da za početak otvorim nešto svoje pa bismo videli kako to ide i kako dalje...”*

Pojedini ispitanici su se osvrnuli na značaj sticanja formalne potvrde o pohađanju kursa i stečenim znanjima za buduće zaposlenje u toj oblasti. Tako je jedan od njih istakao *„Voleo bih da probam da otvorim odgajivačnicu. Naravno, za to je potreban novac. Ako bi se ukazala prilika, onda bih otvorio odgajivačnicu. Zbog toga mi znači da imam diplomu koja omogućava da se time bavim, a koju ovde dobijemo“*. U sličnom maniru drugi ispitanik je naglasio: *„Od malena imam pse. Hteo sam da napravim odgajivačnicu ali me je život naveo na put koji je isključio tu mogućnost. Ali je ostala želja da to radim. Ovo može da me podstakne da kada izađem na slobodu otvorim svoj azil ili svoju odgajivačnicu za pse*

ili nešto slično. Ideja i želja i dalje postoje. Važno je što dobijemo sertifikat i što na njemu nigde nije naznačeno da je stečen u Kazneno-popravnom zavodu. Sa njim možemo da otvorimo i pansion i azil za pse i odgajivačnicu, da držimo dresuru pasa... Sjajno je što nam se daje prilika za tako nešto.“

Konačno, jedan od ispitanika koji se i pre dolaska na izdržavanje kazne lišenja slobode bavio radom u odgajivačnici pasa, naglasio je da je kod njega učestvovanje u programu rada sa psima dodatno podstaklo želju da sa tim poslom nastavi i po izlasku na slobodu, uz primenu novostečenih znanja i veština. U skladu sa tim, on je podvukao: „*Planiram da nastavim sa svojim radom u odgajivačnici. Ovo dopunjuje znanja koja mi nedostaju*“. Na kraju, jedan ispitanik je izrazio želju ne samo da nastavi da se bavi dresurom pasa već i da proba da radi u frizerskom salonu za pse po izlasku na slobodu: „*Da, dresuru. Razmišljam o tome. Imam snaju koja ima frizerski salon za pse, planiram da možda učestvujem u tome. Da vidim kako mi to ide.*“

*7.2.10. Moguća unapređenja programa rada
osuđenih lica sa psima u Kazneno-popravnom
zavodu u Sremskoj Mitrovici
– preporuke učesnika u programu*

Iako su svi učesnici u programu u nekoliko navrata istakli svoje najpozitivnije utiske o njemu, istraživanjem se ipak nastojalo razmotriti da li eventualno postoji nešto što im se ne dopada u potpunosti ili što bi želeli da izmene uz pokušaj da se utvrdi u čemu bi se te izmene i korekcije mogle sastojati. Kao što je već napomenuto, ispitanici nisu ukazali na bilo kakav nedostatak u vezi sa programom rada sa psima, a njihove želje za unapređenjem programa mahom su se odnosile na produžavanje njegovog trajanja, nastavak rada sa psima i nakon prelaska u poluotvoreno odeljenje zavoda, proširenje gradiva u tematskom smislu i povećanje količine praktičnog rada sa psima na poligonu za vežbanje.

Na primer, jedan od ispitanika je istakao da bi voleo da sam kurs traje duže od predviđenih deset nedelja „*Mnogo mi znači, ja bih voleo da to ne traje samo 10 nedelja nego da stalno traje*“. Drugi su, na primer rekli da bi produžili trajanje rada sa psom na dnevnom nivou, premda su naglasili da razumeju i uvažavaju pravilo da se sat vremena smatra optimalnim. Tako je jedan od ispitanika rekao: „*Jedino bih promenio vremensko ograničenje koje*

postoji kada je u pitanju rad sa psima na poligonu. Mislim da je sat vremena provedenih sa psom jako malo. Ali, ipak, naši komandiri nam kažu da je to sasvim dovoljno jer posle sat vremena psima počne da popušta pažnja i onda već prestaju da slušaju određene komande. Sve ostalo je ok.“ Slično njemu, još jedan ispitanik je naglasio: „Možda bih ubacio još sat vremena rada sa psima. Ipak, komandir to najbolje zna, možda bih voleo još neku komandu da naučimo. Praksa dosta znači. Voleo bih još više vežbi sa psima.“

Drugi su, na primer, jednostavno izrazili želju da više vremena provode sa svojim psom, rekavši: *„Voleo bih da mogu više vremena da provodim sa tim psom. Imamo jedan sat dnevno, subotom i nedeljom nemamo. Značilo bi mi da to bude i više“, odnosno: „ Voleo bih da mogu što više vremena da provedem sa njima.“* Nekima je u prvom planu bilo proširenje gradiva, odnosno komandi za dresuru, pa su tako istakli : *„Jedino što bih dodao još neke stvari vezano za dresuru. Na primer, da naučimo pse još više komandi. U ovoj fazi ne smemo još da ih puštamo sa povoca.“, odnosno: „Voleo bih sat vremena više, da se ubace još nove komande. Znači i ovo predavanje komandira i praksa. Da vi gledate kako on izdaje komande... Možda malo prakse više.“*

Ispitanici su svoju želju da nastave da rade sa psima i nakon prelaska u poluotvoreno odeljenje zavoda izrazili sledećim rečima: *„Mene ovo čini*

srećnim jer ja to volim i ja to radim i napolju. Voleo bih da nastavim sa radom sa psima i kad izađem u poluotvoreno odeljenje.“ Neki od njih su čak izrazili bojazan da li će im biti omogućeno da nastave sa radom sa psima i u poluotvorenom odeljenju i brigu za to da li će moći da rade sa psom na kojeg su navikli ili će im biti dodeljen neki drugi pas (što su, opet, prihvatili kao mogućnost sa krajnje pozitivnim stavom).

Određene sugestije za unapređenje programa učesnici su zajednički razvili i formulisali tokom fokus-grupnog intervjua, a one se pre svega odnose na proširenje same sadržine kursa. Naime, ispitanici su, osim želje da nauče još više o dresuri pasa, te da prošire broj i vrstu komandi koje sa njima praktikuju izrazili i spremnost da svoja znanja i veštine prošire na još jednu oblast – negu pasa u smislu njihovog profesionalnog šišanja i ulepšavanja, poznatog pod nazivom na engleskom jeziku kao *grooming*. Sa jedne strane, učesnici u programu su istakli da su otvoreni za mogućnost da nauče nove stvari i iz te oblasti, te da imaju saznanja da za tom vrstom posla postoji velika potražnja, ali su, istovremeno izrazili razumevanje za okolnosti u zavodu koje u znatnoj meri otežavaju nabavku opreme za profesionalno ulepšavanje pasa i angažovanje stručnjaka koji bi im preneli potrebna znanja i veštine. Ipak, i ova opcija ostala je kao ideja koja bi u budućnosti mogla da se

razvije kao nastavak i/ili dopuna dosadašnjeg programa rada sa psima, bilo u zatvorenom bilo u poluotvorenom odeljenju ove ustanove.

KPZ Sremska Mitrovica, 25.10.2019. godine

8. ZAKLJUČAK

Dosadašnja istraživanja posvećena primeni programa rada osuđenih lica sa životinjama uopšte, a posebno sa psima, pokazala su brojne prednosti ovakvih kreativnih i humanih pristupa resocijalizaciji prestupnika. U mnogim zemljama, a posebno u Sjedinjenim Američkim državama, različiti programi rada sa životinjama primenjuju se u ustanovama za izvršenje krivičnih sankcija različitog stepena obezbeđenja i pod različitim uslovima. Ipak, čini se da, s obzirom na intenzitet zatvorskih deprivacija i kapacitete ovih programa da ublaže njihove negativne posledice, njihova primena svoj puni smisao dobija u zavodima odnosno njihovim odeljenjima zatvorenog tipa. Pod takvim uslovima deprivacije su najintenzivnije, postoji najveća potreba za njihovim ublažavanjem, te su koristi koje osuđena lica imaju od interakcije sa životinjama najosetnije i najuočljivije.

Imajući u vidu brojne prednosti programa rada sa psima koji se sprovodi u poluotvorenom delu Kazneno-popravnog zavoda u Sremskoj Mitrovici, sa jedne strane, kao i potrebe osuđenih lica koja se nalaze na izdržavanju kazne lišenja slobode u zatvorenom odeljenju ove ustanove za izvršenje krivičnih sankcija, uprava ovog zavoda donela je odluku da se program počne primenjivati i u „Kругu“, što je praćeno velikim interesovanjem i zahvalnošću osuđenih lica.

Kao što je već istaknuto, prednosti programa rada osuđenih lica sa psima su brojne i odražavaju se kako na sama osuđena lica, tako i na zaposlene u zavodu, ali i na napuštene pse koji u njemu učestvuju i na širu zajednicu. Osuđena lica stižu mogućnost da svoje slobodno vreme provode na kvalitetan i ispunjavajuć način, što doprinosi ublažavanju negativnih posledica zatvorskih deprivacija. Samim tim, njihovo raspoloženje je bolje, a emocije mnogo pozitivnije, što se pozitivno odražava kako na njihove međusobne odnose tako i na njihove odnose prema zaposlenima u zavodu ali i drugim licima – članovima šire i uže porodice, prijateljima i, uopšte, zajednici. Zahvaljujući tome, i celokupna atmosfera u zavodu je pozitivnija i bolja – osuđena lica ispoljavaju veći stepen smirenosti, samokontrole, manje je agresije i sukoba. Jedna od dobrih strana programa jeste i to što se kod osuđenih lica jača i razvija osećaj empatije,

odgovornosti za drugoga i svesti o tome da svojim ponašanjem utiču na druga živa bića. Istovremeno, kod njih se ponovo budi poverenje prema drugima, želja da rade na sebi i napreduju, kao i sposobnost da sebe počnu sagledavati u drugačijem, pozitivnom svetlu. Sve to su preduslovi za njihovu uspešniju resocijalizaciju i socijalnu rehabilitaciju, kao i ispunjeniji život po izlasku na slobodu.

Za napredak u oblasti razvoja empatije i unapređenja međuljudskih odnosa ali i odnosa prema sebi zaslužno je i učestvovanje osuđenih lica na psihološkim radionicama, paralelno sa obukom i praktičnim radom sa psima. Tek u sinergiji, ova dva procesa počnu davati vidljive rezultate, na šta su ukazali i osuđenici-učesnici u programu rada sa psima, ali i zaposleni u zavodu. Tome treba dodati i podršku članova porodice i drugih bliskih lica, koja u slučaju ispitanika čiji su odgovori analizirani u ovoj monografiji, nije izostala.

Osim emotivne komponente programa koja je izuzetno važna, osuđena lica od njega imaju još jednu veoma važnu i dalekosežnu korist. Ona se sastoji u tome da nakon završene teorijske i praktične obuke za rad sa psima osuđena lica dobijaju sertifikate – formalne potvrde o posedovanju odgovarajućih znanja i veština potrebnih za rad sa psima, a bez vidljivih oznaka na osnovu kojih bi se moglo saznati da su obuku pohađali u ustanovi za izvršenje krivičnih

sankcija. Formalna potvrda da poseduju određena stručna znanja i veštine ima veliki značaj za poboljšanje njihovog položaja na tržištu rada, naročito ako se ima u vidu da mnogi od njih zbog nedostatka ili niskog stepena formalnog obrazovanja spadaju u kategoriju teže zapošljivih građana. Upravo je ovo način da se ta prepreka premosti, te da se ovim licima omogući da po izlasku na slobodu nađu zaposlenje, a samim tim i legalni izvor prihoda, čime se doprinosi sprečavanju njihovog vraćanja kriminalnom modelu ponašanja. Zbog toga, program rada sa psima predstavlja jedan od metoda suzbijanja kriminaliteta, tačnije recidivizma, što ga čini izuzetno društveno korisnim.

Ipak, na ovom mestu treba ukazati da, iako su potencijali ovog programa da doprinese smanjenju povrata veoma veliki, do sada još uvek nije proteklo dovoljno vremena da bi se mogli izvoditi neki precizniji zaključci u vezi sa tim. Naime, potrebno je da se program nastavi sprovoditi i u budućosti, te da kroz njega prođe veliki broj polaznika, pa da zatim protekne određeno vreme nakon izlaska tih lica na slobodu, te da se potom utvrdi da li su neka od njih ponovo učinila krivična dela ili nisu. Ono što je u ovom trenutku nesporno jeste da se program rada sa psima i svakodnevna interakcija sa njima pozitivno odražavaju na psihičko i mentalno zdravlje osuđenih lica, čineći ih smirenijim, ispunjenijim i zadovoljnijim

te samim tim i prijemčivijim za pozitivne uticaje iz spoljnog okruženja, što svakako može doprineti uspešnosti njihove resocijalizacije.

Osim toga, program je izuzetno koristan i za same životinje koje su u njega uključene. Kao što je istaknuto, Kazneno-popravni zavod u Sremskoj Mitrovici je jedinstven po tome što se azil za pse nalazi u okviru samog zatvorskog kompleksa, što u znatnoj meri olakšava svakodnevni rad osuđenih lica sa psima. Pri tome treba napomenuti da je za potrebe rada osuđenih lica koja kaznu izdržavaju u zatvorenom odeljenju ove ustanove nekoliko bokseva za pse sa svom propratnom opremom preneto u zatvoreno odeljenje zavoda i smešteno odmah pored sportskog terena na kojem im je omogućeno da rade praktičnu obuku sa njima. Zahvaljujući radu ovog azila veliki broj napuštenih pasa sa teritorije Sremske Mitrovice je zbrinut, a osuđena lica koja sa njima rade im osim standardne nege i dobrobiti pružaju bezuslovnu ljubav i pažnju. Dresura i socijalizacija ovih pasa povećava njihovu šansu da ih građani udome, te da dobiju nove brižne vlasnike. Zbrinjavanjem napuštenih odnosno nevlasničkih pasa se nesumnjivo doprinosi kako dobrobiti životinja tako i dobrobiti čitave zajednice, čime se ujedno promoviše odgovorno vlasništvo i human odnos prema životinjama.

Imajući u vidu sve prednosti ovog programa uopšte, kao i njegove već sada uočene pozitivne efekte na lica koja se nalaze na izdržavanju kazne lišenja slobode u zatvorenom delu Kazneno-popravnog zavoda u Sremskoj Mitrovici, nema sumnje da sa njegovom primenom treba nastaviti u budućnosti. Osim toga, treba razmotriti i sugestije osuđenih lica kada je u pitanju njegovo proširenje, kako u smislu uključivanja što većeg broja lica u program, tako i u smislu povećanja trajanja vremena koje osuđena lica na dnevnom nivou provode sa psima. Naravno, pri tome treba u potpunosti uvažiti pravila koja se odnose na dobru praksu rada sa psima odnosno njihove dresure i standarde dobrobiti životinja. U tom smislu, trebalo bi razmotriti ideju da osuđena lica dodatno vreme sa psima provode u slobodnim aktivnostima poput šetnje u okviru zatvorskog kompleksa, igre, odmora, kako bi se, sa jedne strane njihovo slobodno vreme dopunilo kvalitetnim i prijatnim aktivnostima dok se psi, sa druge strane, ne bi preopteretili dodatnom obukom. Podrazumeva se da tom prilikom treba voditi računa o redovnom dnevnom rasporedu osuđenih lica, pravilima rada u zavodu i zahtevima bezbednosti.

Proširenje sadržine obuke osuđenih lica koja rade sa psima i na teme kao što je ulepšavanje pasa uz stavljanje u izgled mogućnosti za sticanje sertifikata potrebnog za otvaranje frizerskog salona za

pse svakako predstavlja kreativnu ideju čija bi realizacija u znatnoj meri mogla doprineti povećanju zapošljivosti osuđenih lica. Ono što u tom pogledu može predstavljati izazov jeste angažovanje stručnjaka koji bi osuđena lica obučavali za friziranje i negu pasa, kao i nabavljanje odgovarajuće opreme bez koje nije moguće obavljati takvu vrstu rada. U tom smislu, ova ideja svakako predstavlja nešto na čemu bi u budućnosti trebalo raditi, naročito ako se ima u vidu traženost ovog zanimanja na tržištu rada danas, kao i velika zainteresovanost osuđenih lica za sticanje znanja i veština iz te oblasti.

Kada je u pitanju proširenje sadržine samog kursa u smislu podučavanja pasa većem broju komandi, svakako je korisno razmotriti ideje koje su zastupljene u primerima iz Sjedinjenih Američkih Država, a koje se odnose na naprednu obuku pasa za pomaganje osobama sa posebnim potrebama. Iako realizacija takve ideje zahteva veoma temeljne pripreme, dodatno angažovanje većeg broja eksperata iz različitih oblasti i saradnju na više nivoa, inostrana iskustva pokazuju da je ona moguća, te da je svakako treba imati u vidu kao opciju za budućnost. Time bi se osuđena lica dodatno motivisala da rade sa psima a zajednica bi, osim udomljavanja napuštenih pasa imala još jedan benefit – pružanje podrške osobama sa invaliditetom.

REFERENCE

- 1) Ayres, L. (2008) Semi-Structured Interview. In: Given, L.M. (Ed.) *The Sage Encyclopedia of Qualitative Research Methods*. SAGE Publications, dostupno na: <https://sk.sagepub.com/reference/research/n420.xml>, stranici pristupljeno 12.06.2021.
- 2) Banić Grubišić, A. (2012) O slučaju ‘obrnute’ upotrebe ‘fotografskog izmamljivanja’: razmišljanja o značaju i ulozi vizuelne građe u terenskom istraživanju. *Etnološko-antropološke sveske*, 19(8): 47-63.
- 3) Banks, M. (2001) Visual methods in social research. SAGE Publications, Ltd. <https://www.doi.org/10.4135/9780857020284>
- 4) Barak, Y., Savorai, O., Mavashev, S., Ben, A. (2001) Animal-assisted therapy for elderly

schizophrenic patients: a one-year controlled trial. *The American Journal of Geriatric Psychiatry*, 9(4), 439-442.

- 5) Batrićević, A. (2013) Pravne posledice napuštanja kućnih ljubimaca od strane neodgovornih vlasnika. *Pravni Informator*, 16(7-8), 3-8.
- 6) Batrićević, A., Batanjski, V. (2014) *Zaštita životinja u Srbiji-kaznenopravni i ekološki aspekti*. Beograd: Institut za kriminološka i sociološka istraživanja.
- 7) Batrićević, A., Stanković, V. (2015) *Zaštita životinja u uporednom pravu: zakoni, prakse i ekološke politike*. Beograd: Institut za kriminološka i sociološka istraživanja.
- 8) Batrićević, A. (2019a) *Druga šansa: Rad osuđenika sap sima u KPZ Sremska Mitrovica*. Beograd: Institut za kriminološka i sociološka istraživanja.
- 9) Batrićević A. (2019b) Animals and the resocialization of offenders: from ideas to application. *Zbornik Instituta za kriminološka i sociološka istraživanja*, 38(1), 7-21
- 10) Batrićević, A. (2020a) Resocijalizacija osuđenika kroz rad sa konjima u Kazneno popravnom zavodu u Sremskoj Mitrovici: koncept, primena,

impresije. *Revija za kriminologiju i krivično pravo*, 58(1-2), 51-68.

- 11) Batrićević, A. (2020b) Horse Assisted Therapy in Sremska Mitrovica Prison, Serbia. *Docu Magazine*, 1(5), 72-82.
- 12) Batrićević, A., Kovačević, M. (2021) Restorativni performansi i resocijalizacija osuđenih lica. *Zbornik Instituta za kriminološka i sociološka istraživanja*, 40(1), 25-49.
<https://doi.org/10.47152/ziksi2021012>
- 13) Beck, L., C., Trombetta, W. L., Share, S. (1986) Using Focus Group Sessions before Decisions are made. *North Carolina Medical Journal*, 47(2), 73-74.
- 14) Becker, H. S. (1974) Photography and sociology. *Studies in the Anthropology of Visual Communication*, 1(1), 3-26.
- 15) Branković, S. (2009) *Metodi iskustvenog istraživanja društvenih pojava*. Beograd: Megatrend univerzitet.
- 16) Bright, S. (2015) *Art photography now: Revised and expanded edition*. London: Thames & Hudson.
- 17) Bogićević, M. (2013) Koučing – pojam, vrste i koučing rukovodilaca. *Andragoške studije*, (1), 147-160.

- 18) Boudon, R., Bourricaud, F. (1989) *A Critical Dictionary of Sociology*. Chicago: University of Chicago Press.
- 19) Britton, D. M., Button, A. (2005) Prison pups: Assessing the effects of dog training programs in correctional facilities. *Journal of Family Social Work*, 9(4), 79-95.
https://doi.org/10.1300/J039v09n04_06
- 20) Brujić, M. (2017) Kratak uvod u istoriju antropologije fotografije. *Etnoantropološki problemi*, 12(1), 129-147.
<https://doi.org/10.21301/eap.v12i1.6>
- 21) Canine Support Team, About Us, dostupno na: <https://caninesupportteams.org/about-us/>, stranici pristupljeno: 15.08.2021.
- 22) Chandler, C. (2012) *Animal Assisted Therapy in Counselling*. London: Routledge.
- 23) Collier, J.Jr., Collier, M. (1986) *Visual Anthropology: Photography as a Research Method*. Albuquerque: University of New Mexico Press.
- 24) Cooke, B.J.; Farrington, D.P. (2016) The effectiveness of dog-training programs in prison: A systematic review and meta-analysis of the literature. *The Prison Journal*, 96(6), 854-876.
<https://doi.org/10.1177/0032885516671919>

- 25) Coreth, E. (1998) Smisao čovjekove slobode. *Obnovljeni život: časopis za filozofiju i religijske znanosti*, 53(4), 391-402.
- a. Cox, E., Bachkirova, T., Clutterbuck, D. (Eds.) (2010) *The Complete Handbook of Coaching*. London: Routledge.
- 26) Czerw, M. (2017) Animals in Resocialization. *International Scientific Conference "Society. Integration. Education"* Rezekne: Rezekne Academy of Technologies, 149-160., dostupno na: <https://conferences.rta.lv/index.php/SIE/SIE2017/paper/view/1054>, stranici pristupljeno 18.06.2021.
- 27) Davinson, H. (2015) *An Exploratory Study of Primary Pupils' Experiences of Reading to Dogs (a thesis submitted in partial fulfilment of the requirements of the for the degree of Professional Doctorate in Educational Psychology)*. London: University of East London, dostupno na: <https://repository.uel.ac.uk/item/8575w>, stranici pristupljeno 23.06.2021.
- 28) Dawson, C. (2002) *Practical Research Methods. A user-friendly guide to mastering research techniques and projects*. Oxford: How To Books Ltd.
- 29) Delta Society (2003) *Delta Society Standards of Practice for Animal-Assisted Activities and Therapy*. Renton. WA: Delta Society.

- 30) Dragišić Labaš, S. (2018) Suicidno ponašanje u zatvoru. *Sociologija*, 60(4), 786-798.
<https://doi.org/10.2298/SOC1804788D>
- 31) Drakić, D., Lončar, Z., Drakić, G. (2016) Pravni poredak i sloboda pojedinca. *Srpska politička misao*, 51(1), 155-168.
- 32) Đurić, S. (2007) *Fokus-grupni intervju*. Beograd: JP „Službeni glasnik“.
- 33) Đurić, S. (2005) Metodologija fokusgrupnog istraživanja. *Sociologija*, 47(1), 1-26.
- 34) Edgemon, T., Jody Clay-Warner, J. (2019) Inmate Mental Health and the Pains of Imprisonment. *Society and Mental Health*, 9(1), 33-50.
<https://doi.org/10.1177/2156869318785424>
- 35) Erdei, I. (2015) Hor. U: Adamović, A. (Ur.) *Plameni pozdravi. Reprezentativni portret detinjstva u socijalističkoj Jugoslaviji*. Beograd: Kiosk, 181-185.
- 36) Evans-Pritchard, E.E. (1970) *The Sociology of Comte: An Appreciation*. Manchester: Manchester University Press.
- 37) Fajgelj, S. (2005) *Metode istraživanja ponašanja*. Centar za primenjenu psihologiju, Beograd.
- 38) Farrier A, Froggett L, Poursanidou D. (2009) Offender-based Restorative Justice and Poetry:

- Reparation or Wishful Thinking? *Youth Justice*, 9(1), 61-76.
<https://doi.org/10.1177/1473225408101432>
- 39) Fleetwood, N. R. (2020) Marking time: Art in the age of mass incarceration. Harvard University Press.
 - 40) Friedmann, E., Son, H. (2009) The Human-Companion Animal Bond: How Humans Benefit. *Veterinary Clinics of North America: Small Animal Practice*, 39(2), 293-326.
<https://doi.org/10.1016/j.cvsm.2008.10.015>
 - 41) Gorelick, K. (2007) Poetry Therapy. In: Malchiodi, C (Ed.) *Expressive Therapies*. New York: The Guilford Press., 117-140.
 - 42) Grujić. D. (2017) O slobodi mišljenja. U: Kuburić, Z., Čumura, LJ., Zotova, A. (Ur.). *Lica i naličja društvene i lične slobode – zbornik radova*. Novi Sad: Centar za empirijska istraživanja religije, 33-41.
 - 43) Hawkins, E. L., Hawkins, R. D., Dennis, M., Williams, J. M., Lawrie, S. M. (2019) Animal-assisted therapy for schizophrenia and related disorders: a systematic review. *Journal of Psychiatric Research*, 115, 51-60.
<https://doi.org/10.1016/j.jpsychires.2019.05.013>

- 44) Healing Species, About Us, dostupno na: <https://www.healingspecies.org/about-us-1>, stranici pristupljeno 14.08.2021.
- 45) Healing Species, Healing behind Bars, dostupno na: <https://www.healingspecies.org/reaching-prison-inmates>, stranici pristupljeno: 14.08.2021.
- 46) Heilbron, J. (2017) Auguste Comte and the Second Scientific Revolution. In: Wervick, A. (Ed.) *The Anthem Companion to Auguste Comte*. London, New York: Anthem Press., 23-41.
- 47) International Association of Human-Animal Interaction Organisations – IAHAIO (2018) *IAHAIO White Paper 2014, updated for 2018, The IAHAIO Definitions for Animal Assisted Intervention and Guidelines for Wellness of Animals Involved in AAI*, dostupno na: <https://iahaio.org/wp/wp-content/uploads/2021/01/iahaio-white-paper-2018-english.pdf>, stranici pristupljeno 16.06.2021.
- 48) Ignjatović, Đ. (2015) *Kriminologija*. Beograd: Pravni fakultet Univerziteta u Beogradu i Dosije studio.
- 49) Ignjatović, Đ. (2018) Kontroverze kazne zatvora i ustanova za njeno izvršenje. *Sociologija*, 60(4), 750-768. <https://doi.org/10.2298/SOC1804750I>
- 50) Ignjatović, S. (2020) Kvalitativna primenjena istraživanja u okviru socijalnih intervencija i

programa javne politike sa posebnim osvrtom na fokus grupe. *Sociologija*, 62(1), 42-62.

<https://doi.org/10.2298/SOC2001042I>

- 51) Ilić, Lj. (2014) *Osuđeni i deprivacije - uticaj karakteristika ličnosti na intenzitet doživljavanja zatvorskih deprivacija*. Beograd: Institut za kriminološka i sociološka istraživanja.
- 52) Ilić, A. (2011) Mogući načini rešavanja problema prenaseljenosti zatvora u Republici Srbiji. *Zbornik Instituta za kriminološka i sociološka istraživanja*, 30(1-2), 91-108.
- 53) Ilić, V. (2016) *Posmatranje i analiza sadržaja*. Beograd: Filozofski fakultet Univerziteta u Beogradu.
- 54) Ilić, V. (2014a) Objektivnost, sistematičnost i pouzdanost u primeni metoda posmatranja u društvenim naukama. *Sociologija*, 56(1), 61-80.
<https://doi.org/10.2298/SOC1401061I>
- 55) Ilić, V. (2014b) Beleženje i snimanje prilikom posmatranja društvenih pojava. *Antropologija*, 14(2), 71-87.
- 56) Ilić, V. (2015a) Posmatranje kao metod u kontekstu rasprava oko kvantitativnog i kvalitativnog pristupa. *Sociologija*, 57(1), 133-151.
<https://doi.org/10.2298/SOC1501133I>

- 57) Ilić, V. (2015b) Neka pitanja u vezi sa obradom i analizom podataka dobijenih posmatranjem. *Antropologija*, 15(1), 9-32.
- 58) Johnson, A., Bruneau, L. (2016) Healing bonds: Animal assisted interventions with adjudicated male youth. In: Blazina, C., Kogan, L. R. (Eds.) *Men and their dogs: A new understanding of man's best friend* (113–132). Springer International Publishing AG. https://doi.org/10.1007/978-3-319-30097-9_6
- 59) Jones, M.G., Rice, S.M., Cotton, S.M. (2019) Incorporating animal-assisted therapy in mental health treatments for adolescents: A systematic review of canine assisted psychotherapy. *PLoS ONE*, 14(1), e0210761
<https://doi.org/10.1371/journal.pone.0210761>
- 60) Ketelle, D. (2010) The ground they walk on: Photography and narrative inquiry. *The Qualitative Report*, 15(3), 535-568.
<https://doi.org/10.46743/2160-3715/2010.1164>
- 61) King, R.H. (1992) *Civil Rights and the Idea of Freedom*. New York: Oxford University Press.
- 62) Knežić, B. (2017) Andragoški kadrovi u kazneno-popravnim zavodima: između potreba i realnosti. *Andragoške studije*, (1), 25-43.
<https://doi.org/10.5937/andstud1701025K>

- 63) Kobeissy F.H. (2012) Qualitative Versus Quantitative Methods in Psychiatric Research. In: Kobeissy, F.H. (Ed.). *Psychiatric Disorders: Methods and Protocols, Methods in Molecular Biology*. Springer Science & Business Media, LLC, 49-62.
- 64) Koukourikos, K., Georgopoulou, A., Kourkouta, L., Tsaloglidou, A. (2019) Benefits of Animal Assisted Therapy in Mental Health. *International Journal of Caring Sciences*, 12(3), 1898-1905.
- 65) Krieger, S. (1991) *Social science and the self: Personal essays on an art form*. New Brunswick: Rutgers University Press.
- 66) Krivični zakonik, *Službeni glasnik RS*, br. 85/2005, 88/2005, 107/2005, 72/2009, 111/2009, 121/2012, 104/2013, 108/2014, 94/2016 i 35/2019.
- 67) Krueger, R. A. (1986) Focus Group Interviewing: A Helpful Technique for Agricultural Educators. *The Visitor*, 73(7), 1-4.
- 68) Langman, S., Pick, D. (2018) *Photography as a Social Research Method*. Singapore: Springer Nature. <https://doi.org/10.1007/978-981-10-7279-6>
- 69) Lazić, D., Tatarević, V. (2014) *Fotografija za srednje umetničke škole*. Beograd: Zavod za udžbenike.

- 70) Ljubičić, M. (2015) Identitet i totalna ustanova. *Sociologija*, 57(2), 231-242.
<https://doi.org/10.2298/SOC1502231L>
- 71) McLewin, A., Gladstone, P. (2002) *An Introduction to Working with the Arts - In the Youth Justice System*. UK: Unit for the Arts and Offenders, The Paul Hamlyn Foundation, The Arts Council of England and the Youth Justice Board.
- 72) Macanović, N. (2012) Funkcionisanje zatvora i resocijalizacija osuđenih lica. *Defendologija*, 15(31), 33-44. <https://doi.org/10.5570/dfnd.1231.03.se>
- 73) Manović, L. (2001) *Metamediji*. Beograd: Centar za savremenu umetnost.
- 74) Matić, J. (2017) *Kratka istorija fotografije*. Beograd: Kulturni centar Beograda.
- 75) Milić, V. (1978) *Sociološki metod*. Beograd: Nolit
- 76) Minton, C.A., Perez, P.R., Miller, K. (2015) Voices from Behind Prison Walls - The Impact of Training Service Dogs on Women in Prison. *Society and Animals*, 23(5), 484-501.
<https://doi.org/10.1163/15685306-12341379>
- 77) Ministarstvo pravde Republike Srbije, Uprava za izvršenje krivičnih sankcija, dostupno na:
<http://www.uiks.mpravde.gov.rs/lt/articles/ustanove-za-izvršenje-krivicnih-sankcija/kazneno->

popravni-zavodi/zatvorenog-tipa/, stranici pristupljeno 26.05.2021.

- 78) Mirić, F. (2017). Criminogenic Influence Of Penitentiary Institutions. *Facta Universitatis, Series: Law and Politics*, 15(1), 37-44.
<https://doi.org/10.22190/fulp1701037m>
- 79) Mulcahy, C., McLaughlin, D. (2013) Is the tail wagging the dog? A review of the evidence for prison animal programs. *Australian Psychologist*, 48, 370-378.
- 80) Naumović, S., Brujić, M., Mitrović, M. (2021) Uvod u antropologiju fotografije u Srbiji. *Glasnik Etnografskog instituta SANU*, 69(1), 151-171.
<https://doi.org/10.2298/GEI2101151N>
- 81) Nauman, L.W. (2006) *Social Research Methods – Qualitative and Quantitative Approaches*, 6th edition. Boston: Pearson
- 82) *Novi zavjet Gospoda našeg Isusa Hrista, Prevod Komisije Svetog arhijerejskog sinoda Srpske Pravoslavne crkve*, Treće ispravljeno izdanje (1997). Beograd: Sveti arhijerejski sinod Srpske Pravoslavne crkve.
- 83) Ogilvie, G.K. (2016) A Clinician's Viewpoints on Wellness and the Human-Animal Bond in Practice. *Advances in Small Animal Medicine and Surgery*, 29(9), 1–3.

- 84) O'Haire, M., McKenzie, S., McCune, S., Slaughter, V. (2014) Effects of Classroom Animal-Assisted Activities on Social Functioning in Children with Autism Spectrum Disorder. *Journal of Alternative and Complementary Medicine*, 20(3), 162-168.
- 85) Ombudsman, Nacionalni mehanizam za prevenciju torture, KPZ Sremska Mitrovica, dostupno na: https://npm.rs/index.php?option=com_content&view=article&id=45:kpz-sremska-mitrovica&catid=68:kontakt-kpz-poarevac-zabela&Itemid=55, stranici pristupljeno 26.05.2021.
- 86) Opalić, P. (2007) Pregled razvoja sociologije mentalnih poremećaja. *Sociologija*, 49(1), 1-16.
- 87) Osho (2020) *Sloboda: hrabrost da budeš ono što jesi*. Beograd: Publik praktikum.
- 88) Palašti, A. (2016) Dokumentarne strategije u suvremenoj fotografiji. *Život umjetnosti: časopis o modernoj i suvremenoj umjetnosti i arhitekturi*, 98(1), 122-129.
- 89) Pantazijević-Stanojević, M. (1985) *Čovek lišen slobode i literatura: resocijalizacija*. Beograd: Viša škola unutrašnjih poslova,
- 90) Paradžik, Lj., Jukić, J., Karapetrić Bolfan, Lj. (2018) Primjena fokusnih grupa kao kvalitativne

metode istraživanja u populaciji djece i adolescenata. *Socijalna psihijatrija*, 46(4), 442-456.

- 91) Pavićević, O., Ilić, Lj., Batrićević, A. (2020) *Susret društvenog i biološkog - ozelenjavanje zatvorskih zajednica*. Beograd: Institut za kriminološka i sociološka istraživanja.
- 92) Petrović, V., Jovanić, G. (2018) Deprivacija slobode tokom izvršenja zatvorske kazne. *Specijalna edukacija i rehabilitacija*, 17(4), 477-500.
<https://doi.org/10.5937/specedreh17-17878>
- 93) Pravilnik o načinu neškodljivog uklanjanja životinjskih leševa i otpadaka životinjskog porekla i o uslovima koje moraju da ispunjavaju objekti i oprema za sabiranje, neškodljivo uklanjanje i utvrđivanje uzroka uginuća i prevozna sredstva za transport životinjskih leševa i otpadaka životinjskog porekla, *Službeni list SFRJ*, br. 53/1989 i *Službeni glasnik RS*, br. 31/2011.
- 94) Pravilnik o tretmanu, programu postupanja, razvrstavanju i naknadnom razvrstavanju osuđenih lica, *Službeni glasnik RS*, br. 66/2015.
- 95) Pravilnik o kućnom redu kazнено-popravnih zavoda i okružnih zatvora, *Službeni glasnik RS*, br. 110/2014.
- 96) Pravilnik o unutrašnjem uređenju i sistematizaciji radnih mesta u Javnom komunalnom preduzeću

- “Komunalije” Sremska Mitrovica, 01.04.2016., dostupno na <http://www.komunalije.co.rs/ot-nama/sistemizacija-preduzeca/>, stranici pristupljeno 25.06.2021.
- 97) Qiu, H. Z., Ye, Z. J., Liang, M. Z., Huang, Y. Q., Liu, W., & Lu, Z. D. (2017) Effect of an art brut therapy program called go beyond the schizophrenia (GBTS) on prison inmates with schizophrenia in mainland China - A randomized, longitudinal, and controlled trial. *Clinical psychology & psychotherapy*, 24(5), 1069-1078. <https://doi.org/10.1002/cpp.2069>
- 98) Pedersen, I., Nordaunet, T., Martinsen, E. W., Berget, B., Braastad, B. O. (2011). Farm animal assisted intervention: relationship between work and contact with farm animals and change in depression, anxiety, and self-efficacy among persons with clinical depression. *Issues in Mental Health Nursing*, 32(8), 493-500.
- 99) Pet Partners: About, dostupno na: <https://petpartners.org/about-us/>, stranici pristupljeno 23.06.2021.
- 100) Pravilnik o uslovima koje moraju da ispunjavaju prihvatilišta i pansioni za životinje, Službeni glasnik RS, br. 19/2012.

- 101) Racker, H. (2001). *Transference and counter-transference*. New York: International Universities Press.
- 102) Radovanović, D. (1989). Psihički i psihosocijalni problemi resocijalizacije odraslih osuđenika – studija integrisanosti u zatvorenički društveni sistem (Doktorska disertacija). Beograd: Univerzitet u Beogradu, Defektološki fakultet.
- 103) Radovanović, D. (1992). *Čovek i zatvor-studija integrisanosti u zatvornički društveni system*. Beograd: Prometej i Institut za kriminološka i sociološka istraživanja.
- 104) Richardson, B. (1994). I etcetera: On the poetics and ideology of multipersoned narratives. *Style*, 28, 312–328.
- 105) Rocheleau, A.M. (2013) An Empirical Exploration of the “Pains of Imprisonment” and the Level of Prison Misconduct and Violence. *Criminal Justice Review*, 38(3), 354-374.
<https://doi.org/10.1177/0734016813494764>
- 106) Ruyter, M. (2017) Ethical Tensions in Prison Art Education, *Teaching Artist Journal*, 15(3-4), 135-137.
<https://doi.org/10.1080/15411796.2017.1386054>

- 107) Silverman, D. (2014) *Interpreting Qualitative Data. 5th Edition*. London: SAGE.
- 108) Skoko, B., Benković, V. (2009) Znanstvena metoda fokus grupa – mogućnosti i načini primjene. *Politička Misao*, 46(3), 217-236.
- 109) Smith, H.P. (2019) A rescue dog program in two maximum security prisons: A qualitative study. *Journal of Offender Rehabilitation*, 58(4), 305-326.
<https://doi.org/10.1080/10509674.2019.1596189>
- 110) Spasić, I. (2020) Informativno i performativno u polustrukturisanom intervjuu. *Sociologija*, 62(1), 83-104. <https://doi.org/10.2298/SOC2001083S>
- 111) Stojanović, Z. (2018) *Komentar Krivičnog zakonika*. Beograd: Službeni glasnik.
- 112) Strategija razvoja sistema izvršenja krivičnih sankcija u Republici Srbiji do 2020. godine, *Službeni glasnik RS*, br. 114/2013.
- 113) Strimple, E. O. (2003) A history of prison inmate-animal interaction programs. *American Behavioral Scientist*, 47(1), 70-78.
<https://doi.org/10.1177/0002764203255212>
- 114) Subotić, D. (2009) Metoda posmatranja u istraživanju. *Politička revija*, 21(3), 239-260.

- 115) Svendsen, L.F.H. (2014) *Filozofija slobode*. Zagreb: TIM Press d.o.o.
- 116) Sykes, G. (2007) *The Society of Captives: A Study of a Maximum Security Prison*. Princeton; Oxford: Princeton University Press.
<https://doi.org/10.2307/j.ctv14164hw>
- 117) Tagore, R. (2007) *Gitandali* (prevod: Aleksandar Spasić). Beograd: Metaphysica.
- 118) Tett, L., Anderson, K., McNeill, F., Overy, K., Sparks, R. (2012) Learning, rehabilitation and the arts in prisons: a Scottish case study, *Studies in the Education of Adults*, 44(2), 171-185.
<https://doi.org/10.1080/02660830.2012.11661631>
- 119) The International Association of Human-Animal Interaction Organizations (IAHAIO), dostupno na: <https://iahaio.org/missions-goals/>, stranici pristupljeno: 18.06.2021.
- 120) Uredba o osnivanju zavoda za izvršenje krivičnih sankcija u Republici Srbiji, *Službeni glasnik RS*, br. 20/2006, 89/2009, 32/2010, 53/2011 i 11 od 17/2017.
- 121) Vallejo, J.R., Santos-Fita, D., González, J.A. (2017) The therapeutic use of the dog in Spain: a review from a historical and cross-cultural perspective of a change in the human-dog

relationship. *Journal of Ethnobiology and Ethnomedicine*, 13(1), pp. 1-17.

- 122) Van Kessel, L. (2009) Coaching, a field for professional supervisors? U: Ajduković, M. (Ur.) *Refleksije o superviziji: međunarodna perspektiva*. Zagreb: Biblioteka socijalnog rada Pravnog fakulteta u Zagrebu i Društvo za psihološku pomoć, 159 – 207.
- 123) Veljak, L. (2021) O povijesti pojma slobode. *Filozofska istraživanja*, 161(1), 5-18.
<https://doi.org/10.21464/fi41101>
- 124) Villafaina-Domínguez, B., Collado-Mateo, D., Merellano-Navarro, E., Villafaina, S. (2020) Effects of dog-based animal-assisted interventions in prison population: A systematic review. *Animals*, 10(11), 2129.
<https://doi.org/10.3390/ani10112129>
- 125) Wattles, I. (2019) Intervju kao istraživačka metoda: teorijski aspekti. *Civitas*, 9(2), 201-214.
- 126) Zakon o izvršenju krivičnih sankcija, *Službeni glasnik RS*, br. 55/2014 i 35/2019.
- 127) Zakon o veterinarstvu, *Službeni glasnik RS*, br. 91/2005, 30/2010, 93/2012 i 17/2019.
- 128) Zakon o dobrobiti životinja, *Službeni glasnik RS*, br. 41/2009.

- 129) Zvijer, N. (2012) Sociologija vizuelnog - mogući pravci budućeg razvoja sociologije u Srbiji. *Sociološki pregled*, 46(3-4), 1070-1089.

PRILOG 1

**Polustrukturisani intervju za ispitanike –
osuđena lica koja učestvuju u programu rada
sa psima u Kazneno-popravnom zavodu u
Sremskoj Mitrovici**

1. Mesto rođenja
2. Starost
3. Obrazovanje
4. Bračni status
5. Da li imate decu?
6. Da li ste bili zaposleni pre upućivanja na
izdržavanje kazne?
7. Za koje krivično delo ste osuđeni?

8. Kolika kazna Vam je izrečena?
9. Koliki deo kazne ste do sada izdržali?
10. Da li ste ranije osuđivani ili Vam je ovo prvi put?
11. Da li volite životinje?
13. Da li imate kućne ljubimce?
14. Da li Vam nedostaju Vaši kućni ljubimci?
15. Kako ste odlučili da učestvujete u programu rada sa psima?
16. Da li Vam se program rada sa psima dopada?
17. Šta Vam se najviše dopada u vezi sa programom rada sa psima?
18. Da li ste primetili neke promene u svom raspoloženju?
19. Da li vaši bližnji znaju da učestvujete u programu rada sa psima?
20. Da li možete da mi opišete šta osećate prema psu sa kojim radite?
21. Koja je prema Vašem mišljenju svrha ovog programa rada sa psima?
22. Da li biste preporučili drugim osuđenim licima da se prijave na program rada sa psima?

23. Da li postoji nešto u vezi sa programom rada sa psima što Vam se ne dopada i što biste izmenili?

24. Da li biste po izlasku na slobodu voleli da obavljate neki posao koji podrazumeva rad sa psima, poput na primer dresure pasa ili pansiona za pse?

25. Da li ste radno angažovani na još nekom poslu u okviru zavoda?

26. Da li biste se prijavili na još neki sličan program?

27. Da li biste dodali još neko zapažanje u vezi sa programom rada sa psima?

CIP - Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

343.816:343.261-052
343.2.01

БАТРИЋЕВИЋ, Ана, 1985-

/ Ana Batrićević. - Beograd : Institut za kriminološka i
sociološka istraživanja, 2021 (Beograd : Pekograf). - 213 str. :
ilustr. ; 24 cm

Tiraž 300. - Prilog 1: str. 211-213. - Napomene i bibliografske
reference uz tekst. - Bibliografija: str. 189-209.

ISBN 978-86-80756-41-7

а) Затвореници -- Социјална интеграција б) Казна затвора --
Пенолошки аспект в) Казнена политика

COBISS.SR-ID 45250313